

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ
ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Διπλωματική Εργασία
Πολιτική βία στην Ελλάδα (1974-1981)

ΜΙΚΕΛΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ

Επιβλέποντες καθηγητές:

Πολυμέρης Βόγλης

Μήτσος Μπιλάλης

Άννα Ματθαίου

ΒΟΛΟΣ, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2018

Περιεχόμενα

Κατάλογος κομμάτων και οργανώσεων	1
Εισαγωγή	3
1. Πολιτικό περιβάλλον	12
1.1 Από τον εμφύλιο ως την κατάρρευση της Χούντας	13
1.2 Το πολιτικό περιβάλλον της μετάβασης	21
1.3 Η αναζωπύρωση των συλλογικών μορφών πολιτικής δράσης	32
1.4 Η κρίσιμη σταθεροποίηση του νέου κοινοβουλευτικού καθεστώτος	41
2. Οργανωτικές διαδικασίες στο εσωτερικό του κοινωνικού κινήματος	53
2.1 Ανακατατάξεις και διαχωρισμοί	54
2.2 Ένοπλες οργανώσεις και ιδεολογικές καταβολές	64
3. Νοηματοδότηση των πρακτικών πολιτικής βίας	74
3.1 Οι στόχοι	76
3.2 Νοηματοδότηση της ένοπλης δράσης	84
Αντί επιλόγου	97
Βιβλιογραφία	101

Κατάλογος κομμάτων και οργανώσεων

Κοινοβουλευτικά κόμματα

ΕΔΑ	Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
ΕΚ	Ένωσης Κέντρου
ΕΡΕ	Εθνική Ριζοσπαστική Ένωσης
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΚΕ Εσωτερικού	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας Εσωτερικού
ΝΔ	Νέα Δημοκρατία
ΠΑΣΟΚ	Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα

Κόμματα και οργανώσεις εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς

ΕΔΕ	Εργατική Διεθνιστική Ένωση
ΕΚΚΕ	Επαναστατικό Κομμουνιστικό Κίνημα Ελλάδας
ΚΚΕ (μ-λ)	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (μαρξιστικό-λενινιστικό)
ΚΟ «Μαχητής»	Κομμουνιστική Οργάνωση «Μαχητής»
Μ-Λ ΚΚΕ	Μαρξιστικό-Λενινιστικό Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΟΚΔΕ	Οργάνωση Κομμουνιστών Διεθνιστών Ελλάδας
ΟΜΛΕ	Οργάνωση Μαρξιστών Λενινιστών Ελλάδας
ΟΠΑ	Ομάδα για μια Προλεταριακή Αριστερά
ΟΣΕ	Οργάνωση Σοσιαλιστική Επανάσταση
Οργάνωση «Μπολσεβίκων»	

Εγχώριες ένοπλες οργανώσεις

1967-1974

ΑΟ «Άρης» Ρ.Φ.	Αυτόνομη Ομάδα «Άρης» του Ρήγα Φεραίου
Δημοκρατική Άμυνα	
ΔΕΑ	Δημοκρατικές Επιτροπές Αντιστάσεως
Κίνημα 20 Οκτώβρη	
ΛΕΑ	Λαϊκή Επαναστατική Αντίσταση
Λαϊκή Πάλη	
ΠΑΚ	Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα

1974-1981**Αυτόνομη Αντίσταση****ΑΟΕΑ**

Αυτόνομη Ομάδα Επαναστατικής Αλληλεγγύης

Αυτόνομοι Πυρήνες**Επαναστατική Αλληλεγγύη****Επαναστατική Αριστερά****Επαναστατική Ομάδα «Χρήστος Κασίμης»****ΕΛΑ**

Επαναστατικός Λαϊκός Αγώνας

ΕΟ «Άρης»

Επαναστατική Ομάδα «Άρης»

ΕΟ17Ν

Επαναστατική Οργάνωση 17 Νοέμβρη

ΕΟ «Οκτώβρης '80»

Επαναστατική Οργάνωση «Οκτώβρης '80»

ΛΑΣ

Λαϊκή Αγωνιστική Συσπείρωση

ΛΕΠ

Λαϊκή Επαναστατική Πρωτοβουλία

Λαϊκός Αγώνας**ΛΕΑ**

Λαϊκός Επαναστατικός Αγώνας

Ομάδα Αυτόνομης Επαναστατικής Δράσης**Ομάδα για τη «διεθνιστική αλληλεγγύη»****Ομάδα «Ιούνης '78»****ΟΛΑ**

Ομάδες Λαϊκής Αντίστασης

Οργάνωση Αντιεξουσιαστών-Κομμουνιστών**Οργάνωση «Κανάρης»****Οργάνωση «1η Οκτώβρη»****Ένοπλες οργανώσεις εξωτερικού****BR**

Ερυθρές Ταξιαρχίες (Brigate Rosse)

MLNΚίνημα Εθνικής Απελευθέρωσης «Τουπαμάρος»
(Movimiento de Liberación Nacional)**MIR**Κίνημα Επαναστατικής Αριστεράς (Movimiento de
Izquierda Revolucionaria)**RAF**

Φράξια Κόκκινος Στρατός (Rote Armee Fraktion)

Εισαγωγή

Στην παρούσα εργασία θα διερευνηθεί το φαινόμενο της πολιτικής βίας στον ελληνικό χώρο από την περίοδο των πρώτων χρόνων μετά την κατάρρευση του δικτατορικού καθεστώτος τον Ιούλιο 1974, ως τις αρχές της δεκαετίας του '80. Πιο συγκεκριμένα, θα εξεταστούν οι μορφές πολιτικής βίας που υιοθέτησαν οργανώσεις, οι οποίες εντάσσονται στο πλαίσιο του πολιτικού χώρου της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς¹, προκειμένου να προωθήσουν με δυναμικό τρόπο τις διεκδικήσεις τους μπροστά στη νέα πολιτική συγκυρία που διαμορφώθηκε με την επαναφορά του δημοκρατικού πολιτεύματος και των κοινοβουλευτικών θεσμών. Η περίοδος που ακολουθεί μετά το τέλος της επταετούς δικτατορίας (1967-1974), μεταξύ άλλων, χαρακτηρίζεται από την ανάδυση μιας σειράς ευρύτερων κοινωνικών αιτημάτων, από την εμφάνιση συλλογικών εργατικών διεκδικήσεων που εκφράστηκαν με πολύμηνες απεργίες σε πλήθος εργασιακών χώρων, όπως και από τις συχνά σφοδρές συγκρούσεις διαδηλωτών με τις δυνάμεις καταστολής στο περιθώριο ριζοσπαστικών κινητοποιήσεων. Τέλος, η συγκεκριμένη ιστορική περίοδος σημαδεύτηκε από έναν όλο και αυξανόμενο αριθμό ένοπλων ενεργειών κατά συγκεκριμένων στόχων που συνδέονταν με εγχώρια είτε με διεθνή στρατιωτικά, πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα.

Η πολιτική βία, με τις διαφορετικές μορφές που αυτή λαμβάνει, ερμηνεύεται και αναλύεται ως ένα φαινόμενο που πυροδοτείται, εντάσσεται κι εξελίσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο των συλλογικών μορφών πολιτικής διεκδίκησης και διαμαρτυρίας που υιοθετούνται από τμήματα του εκάστοτε κοινωνικού κινήματος και όχι απλά ως μία ατομική και απομονωμένη ποινική πράξη². Εκκινώντας από έναν λειτουργικό ορισμό, με τον όρο κοινωνικά κίνηματα αναφέρομαι σε συλλογικότητες, οι οποίες δρουν μ' έναν ορισμένο βαθμό οργάνωσης και συνέχειας, μέσα κι έξω από θεσμικά κανάλια, με σκοπό να αμφισβητήσουν μια υπάρχουσα τάξη πραγμάτων³. Ειδικότερα, στην παρούσα εργασία, ως κοινωνικό κίνημα θεωρείται η οργανωμένη και παρατεταμένη χρονικά προσπάθεια μιας συλλογικότητας συγγενικών ατόμων,

¹ Με τον όρο «εξωκοινοβουλευτική Αριστερά» αναφέρομαι στο σύνολο των τροτσκιστικών, όπως και των μαρξιστικών-λενινιστικών οργανώσεων που προέκυψαν από τις διασπάσεις του ΚΚΕ, οι οποίες βρίσκονται σχηματικά στα αριστερά της «επίσημης» Αριστεράς.

² Donatella della Porta, *Social Movements, Political Violence and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*, (Cambridge, 1995), σ. 23.

³ David A. Snow, Sarah A. Soule, Hanspeter Kriesi (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, (Oxford, 2004), σ. 6-11.

ομάδων και οργανώσεων, που μοιράζονται μια διακριτή συλλογική ταυτότητα, με στόχο την προώθηση αιτημάτων για κοινωνική αλλαγή ενεργώντας μέσω δημόσιων διαμαρτυριών⁴, ενώ παράλληλα εμπλέκονται σε συγκρουσιακές σχέσεις με σαφώς καθορισμένους και προσδιορισμένους πολιτικούς αντιπάλους⁵. Έτσι, λοιπόν, η πολιτική βία εξετάζεται ως μια μορφή δράσης που επιλέγουν συλλογικά υποκείμενα και η οποία πυροδοτείται από πολιτικά κίνητρα στη βάση ριζοσπαστικών διεκδικήσεων. Η παραπάνω επιλογή εξηγείται καλύτερα και διαυγέστερα από το γεγονός ότι οι διαφορετικές μορφές ένοπλης δράσης που αναπτύσσονται στο πλαίσιο του κοινωνικού κινήματος συντελούνται ως αποτέλεσμα των δυναμικών αντιπαράθεσεων με το κράτος και ειδικότερα, πυροδοτούνται διαμέσου των συγκρούσεων με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς. Αξίζει να τονιστεί ότι οι διάφορες ένοπλες οργανώσεις συνήθως έχουν δημιουργηθεί ή έλκουν την καταγωγή τους από πολιτικο-ιδεολογικούς διαχωρισμούς και διασπάσεις στα πλαίσια ενός ευρύτερου κοινωνικού κινήματος ή πολιτικού χώρου, όπως επίσης πολλά από τα μέλη τους έδρασαν αποκτώντας εμπειρίες εντός των ορίων τους⁶. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το φαινόμενο της πολιτικής βίας στην Ελλάδα μπορεί να αναλυθεί ως ένα ιδιαίτερο ρεπερτόριο βίαιων πρακτικών, οι οποίες υιοθετούνται από οργανώσεις του κινήματος κατά τη διάρκεια διαφορετικών κύκλων διαμαρτυρίας (cycles of protest), εμπεριέχουν την άσκηση φυσικής βίας και δεν νομιμοποιούνται από τις κυρίαρχες αντιλήψεις⁷. Η έννοια του κινήματος χρησιμοποιείται στην παρούσα εργασία με έναν ευρύ τρόπο ως η συλλογική έκφραση των διαφορετικών τάσεων του πολιτικού χώρου της Αριστεράς, που βρίσκονται σε διαλεκτική αντιπαράθεση και σύγκρουση με το κράτος και τις οργανωτικές δομές του. Επομένως, γι' αυτούς τους λόγους θεωρώ πως η σύνδεση της έρευνας για την πολιτική βία με τη θεωρία των κοινωνικών κινήματων κρίνεται κομβική και ιδιαίτερα χρήσιμη για την πληρέστερη ανάλυση και ερμηνεία του φαινομένου.

Η συνθετότητα της φύσης του φαινομένου της πολιτικής βίας, αναφορικά με τα αίτια που το διαμορφώνουν, απαιτούν μεθοδικότητα στην προσέγγιση του και γι' αυτόν ακριβώς το σκοπό επιλέγεται η χρήση πολλαπλών επιπέδων ανάλυσης. Επιπρόσθετα, η υιοθέτηση συγκεκριμένων θεωρητικών εννοιών και αναλυτικών

⁴ Στο ίδιο, σ. 3.

⁵ Donatella della Porta, Mario Diani, *Social Movements: An Introduction*, (Oxford, 2006), σ. 20-22.

⁶ Donatella della Porta, *Clandestine Political Violence*, (Cambridge, 2013), σ. 14.

⁷ Donatella della Porta, *Social Movements, Political Violence and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*, (Cambridge, 1995), σ. 2-4.

εργαλείων συμβάλλουν στη βαθύτερη κατανόηση του ελληνικού παραδείγματος. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα παραπάνω, η πολιτική βία στον ελληνικό χώρο θα διερευνηθεί στη βάση των τριών ακόλουθων επιπέδων: αρχικά, στο επίπεδο του γενικότερου κοινωνικο-πολιτικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο αναπτύσσεται το φαινόμενο, στη συνέχεια, στο επίπεδο των οργανώσεων και του μεταξύ τους πολιτικού ανταγωνισμού για τις επικρατούσες στρατηγικές εντός του κινήματος και τέλος, στο επίπεδο των συλλογικών υποκειμένων και των διαδικασιών με τις οποίες νοηματοδοτούν τις βίαιες πρακτικές που υιοθετούν (framing process). Με άλλα λόγια, η πολιτική βία ως ένα κοινωνικό φαινόμενο επηρεάζεται από τις συνθήκες του πολιτικού συστήματος μέσα από το οποίο αναδύεται, αφορά οργανώσεις των οποίων η δυναμική αναπόφευκτα διαμορφώνει την εξέλιξη του, ενώ εμπεριέχει την πλαισίωση της συλλογικής δράσης με την παραγωγή των διαδικασιών για τη δικαιολόγηση της⁸.

Οι λόγοι για τους οποίους επιλέγεται ο συγκεκριμένος χρονικός περιορισμός (1974-1981) για την εξέταση του ζητήματος ποικίλουν. Κατά βάση, τα χρονικά αυτά όρια χρησιμοποιούνται συμβατικά, εξυπηρετώντας ανάγκες της παρούσας εργασίας που έχουν να κάνουν με τη μεθοδικότερη διερεύνηση του φαινομένου. Ωστόσο, αξίζει να τονιστεί το γεγονός ότι η πολιτική βία ως φαινόμενο εντοπίζεται συχνότερα στον ελληνικό χώρο μεταπολεμικά και συνεχίζεται ως σήμερα, χωρίς να υπάγεται εκ των προτέρων σε χρονικούς περιορισμούς. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα παραπάνω ως αφετηρία για την παρούσα εργασία επιλέγεται η 24η Ιουλίου 1974⁹, η οποία σηματοδότησε νέες εξελίξεις και αποτέλεσε μια ημερομηνία καμπή για τα πολιτικά πράγματα στην χώρα, καθώς σταδιακά από εκείνο το χρονικό σημείο οι κοινοβουλευτικές μορφές διακυβέρνησης επανέρχονται και μάλιστα ανανεούμενες, μετά την πραξικοπηματική κατάλυση των δημοκρατικών θεσμών, την 21η Απριλίου 1967. Από την άλλη πλευρά, η 18η Οκτωβρίου 1981 (ημερομηνία βουλευτικών εκλογών), επιλέγεται σαν το απώτατο χρονικό όριο αναφοράς της παρούσας έρευνας. Έναν από τους βασικούς λόγους αποτελεί το γεγονός ότι με την τότε εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ (Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα) φάνηκε να ανοίγεται μια εξίσου

⁸ Στο ίδιο, σ. 9-14.

⁹ Πρόκειται για την ημερομηνία δημιουργίας της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, δηλαδή μιας μεταβατικής πολιτικής κυβέρνησης «έκτακτης ανάγκης», με σύνθεση από στελέχη των περισσότερων προδικτατορικών κομμάτων (ΕΡΕ, ΕΚ και μερικά στελέχη του αντιδικτατορικού αγώνα) και απώτερο σκοπό τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών, πράγμα που υλοποίησε στις 17 Νοεμβρίου 1974.

ξεχωριστή ιστορική περίοδος για την χώρα, η περίοδος της «Αλλαγής»¹⁰, όπως ονομάστηκε, που είχε σαν αποτέλεσμα οι συντηρητικές πολιτικές δυνάμεις να βρεθούν εκτός εξουσίας για αρκετά χρόνια και για πρώτη φορά μετά την περίοδο του εμφυλίου (με την εξαίρεση της σύντομης περιόδου διακυβέρνησης από την ΕΚ [Ένωση Κέντρου] προδικτατορικά). Το τελευταίο στοιχείο πιθανότατα αποδεικνύει την επιπρόσθετη συμπύκνωση κοινωνικών διεργασιών που είχαν αρχίσει να σχηματίζονται, αργά και σταδιακά, ήδη από την αυγή της δεκαετίας του '60¹¹. Έναν επιπλέον παράγοντα για την επιλογή αυτή αποτελεί το γεγονός ότι κατά τα τέλη της δεκαετίας του '70 οι σχέσεις κράτους και πολίτη άρχισαν να αποκαθίστανται μ' έναν ταχύτερο και ομαλότερο τρόπο σε σχέση με τις προηγούμενες δεκαετίες. Αυτό είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την περαιτέρω ενσωμάτωση των δυναμικών εργατικών αγώνων, των ριζοσπαστικών διεκδικήσεων και των κοινωνικών συγκρούσεων της προηγούμενης περιόδου στο κοινοβουλευτικό σύστημα και την υπαγωγή τους στους κανόνες λειτουργίας του διαμέσου ενός πλέγματος πολιτικών συμβιβασμού και κοινωνικής συναίνεσης¹². Τέλος, υπό την οπτική των ίδιων των ένοπλων οργανώσεων που υιοθέτησαν βίαιες πολιτικές πρακτικές, η περίοδος από τις αρχές της δεκαετίας του '80 αποτελεί μια εποχή τομών και ανακατατάξεων. Οι ανακατατάξεις αυτές αντικατοπτρίζονται στα εξής ενδεικτικά στοιχεία. Αρχικά, από τις διασπάσεις και τις ιδεολογικές αντιπαραθέσεις¹³ που συντελέστηκαν ανάμεσα στους επιμέρους πυρήνες στο εσωτερικό του Επαναστατικού Λαϊκού Αγώνα (ΕΛΑ) το 1980¹⁴. Επιπρόσθετα, οι τομές και οι αναπροσαρμογές διαφαίνονται από την αναστολή των δραστηριοτήτων της Επαναστατικής Οργάνωσης 17 Νοέμβρη (ΕΟ17Ν) τη διετία (1981-1983), η οποία, παράλληλα με μια διαδικασία αναδιοργάνωσης που πραγματοποιεί, αναμένει, χωρίς να παρεμβαίνει, την υλοποίηση μέρους έστω των ριζοσπαστικών εξαγγελιών της νεοεκλεγμένης κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ για λόγους που εξηγεί σε γραπτό κείμενο¹⁵ που δημοσιοποιεί.

¹⁰ Η «Αλλαγή» ως κεντρικό πολιτικό σύνθημα της περιόδου σκιαγραφούσε τον βαθύτερο κοινωνικό μετασχηματισμό που είχε ανάγκη η Ελλάδα, σύμφωνα με τους πολιτικούς αντιπάλους της Δεξιάς.

¹¹ Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Η Ελλάδα στη μεταπολίτευση. Πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1974-1988*, (Αθήνα, 2001), σ. 109.

¹² Γιώργος Καραμπελιάς, *Κράτος και κοινωνία στη μεταπολίτευση (1974-1988)*, (Αθήνα, 1989), σ. 169.

¹³ John Brady Kiesling, *Greek Urban Warriors: Resistance and Terrorism 1967-2014*, (Αθήνα, 2014), σ. 82-83.

¹⁴ Δημήτρης Κουφοντίνας, *13 απαντήσεις. Μια συζήτηση με τον Τάσο Παππά*, (Αθήνα, 2016), σ. 47-49.

¹⁵ Συλλογικό, *Οι προκηρύξεις 1975-2002. Όλα τα κείμενα της οργάνωσης 17 Νοέμβρη*, (Κάκτος, 2002), σ. 125-126.

Είναι σημαντικό εδώ να σημειωθεί ότι την παρούσα εργασία δεν αφορά η πολιτική βία που αναφέρεται σε νεοφασιστικές και ακροδεξιές ένοπλες οργανώσεις. Τέτοιες οργανώσεις έδρασαν, από το 1976 ως το τέλος της δεκαετίας του '70, υλοποιώντας σωρεία επιθέσεων κατά βιβλιοπωλείων, γραφείων εφημερίδων, κομμάτων και οργανώσεων της Αριστεράς, οι οποίες είχαν συνήθως «τυφλό» χαρακτήρα, διακινδυνεύοντας τις ζωές πολιτών, όπως για παράδειγμα οι βομβιστικές ενέργειες που πραγματοποιήθηκαν στους κινηματογράφους «Ρεξ» και «Ελλη»^{16 17}. Αντ' αυτού, η έρευνα επικεντρώνεται σε ένοπλες οργανώσεις που οι ιδεολογικές τους ρίζες έλκουν την καταγωγή τους από τον πολιτικό χώρο της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς. Οργανώσεις, όχι πάντοτε ομοιογενείς ιδεολογικά, οι οποίες διαμόρφωσαν ένα διακριτό πολιτικό στίγμα, σε μια περίοδο έντονης πολιτικοποίησης, οιονεί επαναστατικής¹⁸, κατά την οποία «όλα ήταν δυνατά»¹⁹ και ήρθαν με διαφορετικούς τρόπους, νόμιμα ή παράνομα, ένοπλα ή μη, σε ρήξη με την νεοεκλεγμένη κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή, αμφισβητώντας παράλληλα την ποιότητα και την ίδια τη φύση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας που αυτή εγκαθίδρυσε.

Η πολιτική βία, με τις πολλαπλές μορφές που αυτή παίρνει, αποτελεί μια διαδικασία που εκλαμβάνεται είτε ως σχέση, με την έννοια ότι εμπεριέχει τον ανταγωνισμό διαφορετικών παραγόντων, είτε ως κατασκευή, καθώς επενδύει ιδιαίτερα στο συμβολισμό της πράξης. Επιπρόσθετα, αποτελεί ένα δυναμικό φαινόμενο που κλιμακώνεται μ' έναν ασυνεχή τρόπο, χωρίς την ύπαρξη πάντοτε γραμμικής αιτιότητας²⁰. Οι πολιτικές δολοφονίες των αρχιβασανιστών της Χούντας Ευάγγελου Μάλλιου και Πέτρου Μπάμπαλη, του ανώτερου αξιωματικού της CIA (Central Intelligence Agency) Richard Welch, του υποδιοικητή των MAT Παντελή Πέτρου, το πλήθος βομβιστικών και εμπρηστικών ενεργειών, που στοχοποίησαν κρατικές δομές (αστυνομικά τμήματα, υπουργεία και δημόσιες υπηρεσίες), βιομήχανους, αμερικανικά συμφέροντα, αλλά και οι συχνές συγκρούσεις με τις κατασταλτικές δυνάμεις στο πλαίσιο διαδηλώσεων, με αποκορύφωμα την

¹⁶ Αντιπληροφόρηση, Τεύχη 21-26, (1978-1979), Τρίτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 341-344. Επίσης, κατάλογος ενεργειών ακροδεξιών οργανώσεων, στο Ιός, «Οι γιάφκες του Καραμανλή», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 29 Σεπτεμβρίου 2002. <http://www.iospress.gr/ios2002/ios20020929b.htm>

¹⁷ Δημήτρης Ψαρράς, «Τυφλές βόμβες, αόματες αρχές», π. *Αρχειοτάξιο*, τχ. 15 (Σεπτέμβριος 2013), σ. 24-28.

¹⁸ Γιώργος Καραμπελιάς, *Κράτος και κοινωνία στη μεταπολίτευση (1974-1988)*, (Αθήνα, 1989), σ. 167.

¹⁹ Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Η Ελλάδα στη μεταπολίτευση. Πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1974-1988*, (Αθήνα, 2001), σ. 62.

²⁰ Donatella della Porta, "Social Movements Studies and Political Violence", (*Center for studies in Islamism and Radicalization* [CIR], 2009), σ. 8-9.

προσπάθεια εισβολής διαδηλωτών στην αμερικανική πρεσβεία στις 21 Απριλίου 1975, συνθέτουν ένα μόνο μέρος του φαινομένου της πολιτικής βίας και των διαστάσεων που αυτό πήρε από τα μέσα της δεκαετίας του '70. Επιπλέον, μια σημαντική πτυχή του ζητήματος που χρήζει ιδιαίτερης ερμηνείας και ανάλυσης είναι το ότι η επαναφορά του δημοκρατικού καθεστώτος και η αλλαγή της πολιτικής εξουσίας στις 24 Ιουλίου 1974 δεν εμπόδισε τη δημιουργία νέων οργανώσεων ένοπλης δράσης, όπως η ΕΟ17Ν, ο ΕΛΑ κ.α. Με βάση, λοιπόν, τα παραπάνω προκύπτουν τα ακόλουθα ερωτήματα. Γιατί, ενώ η αποκατάσταση της δημοκρατίας έχει έστω και τυπικά επιτευχθεί μετά την κατάρρευση της Χούντας, παρ' όλα αυτά, το φαινόμενο της πολιτικής βίας στην Ελλάδα ανανεώνεται και ριζοσπαστικοποιείται sporadικά ως προς τις μορφές του; Ποιες είναι οι οργανώσεις που καταφεύγουν σε ένοπλες ενέργειες και βίαιες πολιτικές πρακτικές ενάντια σ' ένα δημοκρατικό καθεστώς; Επιπλέον, πώς δικαιολογούν και νοηματοδοτούν οι ίδιες οι ένοπλες οργανώσεις τις πράξεις αυτές;

Η διεξοδικότερη προσέγγιση των παραπάνω ζητημάτων δύναται να συμβαδίσει άρτια με μια προσπάθεια ανασύνθεσης της ιστορικής περιόδου (1974-1981) διαμέσου της έννοιας της πολιτικής βίας. Μιας περιόδου δυναμικών κοινωνικών κι εργατικών διεκδικήσεων, η οποία δεν έχει φωτιστεί σε μεγάλο βαθμό ιστοριογραφικά υπό αυτό το πρίσμα, εμπεριέχοντας κατ' αυτόν τον τρόπο σχετικοποιήσεις και στρεβλές προσεγγίσεις ως προς το φαινόμενο των βίαιων μορφών πολιτικής δράσης. Οι περισσότερες επιστημονικές μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί σχετικά με το ελληνικό παράδειγμα επικεντρώνονται στη διερεύνηση του φαινομένου υπό την γενική αναλυτική κατηγορία «τρομοκρατία» (terrorism studies)²¹, η οποία αποτελεί μια αμφισβητούμενη, αφηρημένη και σε πολλές περιπτώσεις πολιτικά φορτισμένη έννοια χωρίς σαφή ορισμό²². Άλλες μελέτες σχετίζονται με τις σπουδές για την «ασφάλεια» (security studies)²³, πράγμα που δυσχεραίνει την επαρκή ερμηνεία και ανάλυση του φαινομένου, καθώς η συγκεκριμένη ερμηνευτική προσέγγιση είναι περισσότερο προσανατολισμένη στις «αντιτρομοκρατικές» πολιτικές και δεν ενδιαφέρεται τόσο για την κοινωνική

²¹ Βλ. ενδεικτικά τις δύο μελέτες του Γιώργου Κασσιμέρη, *Europe's Last Red Terrorists: The Revolutionary Organization 17 November*, (London, 2001) και *Ακραία φαινόμενα διαρκείας. Βία και τρομοκρατία στη Μεταπολίτευση*, (Αθήνα 2015).

²² Για τα προβλήματα του ορισμού της έννοιας «τρομοκρατία» βλ. ενδεικτικά, Μαίρη Μπόση, *Περί του ορισμού της Τρομοκρατίας*, (Αθήνα, 2000), σ. 69-112.

²³ Βλ. ενδεικτικά το άρθρο του Γεώργιου Καρυώτη, "Securitization of Greek Terrorism and Arrest of the «Revolutionary Organization November 17»", *Cooperation and Conflict*, (2007), σ. 271-294.

διάσταση του φαινομένου. Επιπλέον, με την ουσιοκρατική χρήση εννοιών, όπως «τρομοκρατία», «τρομοκράτης» και «ασφάλεια», εμφιλοχωρεί η ανιστορικότητα και η αδυναμία κατανόησης πολύπλοκων διαδικασιών, όπως η συγκρότηση οργανώσεων, που επιλέγουν μορφές ένοπλης πολιτικής δράσης. Τέλος, σε παρόμοιες επιστημονικές μελέτες, ελλοχεύει συχνά ο κίνδυνος είτε να γίνεται εστίαση σε βιογραφικά ή ψυχολογικά χαρακτηριστικά των πολιτικών υποκειμένων, είτε να γίνεται χρήση αποσπασματικών και μη ελεγχόμενων για την εγκυρότητα τους εμπειρικών δεδομένων, η οποία με τη σειρά της εμποδίζει την ανάλυση γεγονότων πολιτικής βίας στο ευρύτερο ιστορικό τους πλαίσιο.

Ως εκ τούτου, προκειμένου να γίνουν πληρέστερα κατανοητές οι διαδικασίες που σχετίζονται με το φαινόμενο της πολιτικής βίας, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι συνέχειες ανάμεσα στις διαφορετικές μορφές πολιτικής συμπεριφοράς αλλά και η σχέση μεταξύ των χαρακτηριστικών του συστήματος και των συλλογικών πολιτικών φορέων. Γι' αυτό το σκοπό επιλέγεται η προσέγγιση από τη σκοπιά της θεωρίας των κοινωνικών κινήματων, η οποία τοποθετεί την πολιτική βία εντός ευρύτερων και πολυσύνθετων διαδικασιών, όπως οι περίοδοι κοινωνικών μετασχηματισμών κατά τις οποίες οι πολιτικές συγκρούσεις οξύνονται²⁴. Σύμφωνα μ' αυτήν την προσέγγιση, τα κοινωνικά κινήματα είναι οι κομβικοί παράγοντες της κεντρικής πολιτικής σύγκρουσης στις μετα-βιομηχανικές κοινωνίες, ενώ η δημόσια διαμαρτυρία θεωρείται το αποτέλεσμα των συγκρούσεων που είναι δομικά εγγενείς στην κοινωνία. Παρ' όλα αυτά, οι παραπάνω συγκρούσεις δεν προκαλούν αυτομάτως την παραγωγή συλλογικής δράσης, η ύπαρξη της οποίας προϋποθέτει τη δημιουργία συλλογικών ταυτοτήτων και την ίδρυση οργανώσεων. Τα κοινωνικά κινήματα, στην προσπάθεια τους να απευθυνθούν ευρύτερα κοινωνικά, επιλέγουν υλικούς και συμβολικούς στόχους, κάνοντας χρήση ενός ρεπερτορίου μη συμβατικών μορφών συλλογικής δράσης ενάντια σ' ένα καθεστώς, όπως οι πορείες διαμαρτυρίας, οι καταλήψεις κτιρίων, οι απεργίες κ.α., οι οποίες σε συγκεκριμένα ιστορικά πλαίσια μπορεί να θεωρηθούν βίαιες καθ' εαυτές, καθώς προκαλούν τη νομιμότητα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η πολιτική βία μπορεί να ερμηνευθεί, μεταξύ άλλων, ως η έκβαση της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα κοινωνικά κινήματα και τους πολιτικούς αντιπάλους τους²⁵. Ωστόσο, η χρήση βίαιων πολιτικών πρακτικών δεν έχει πάντα την ίδια

²⁴ Donatella della Porta, *Clandestine Political Violence*, (Cambridge, 2013), σ. 14-18.

²⁵ Donatella della Porta, *Social Movements, Political Violence and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*, (Cambridge, 1995), σ. 7-9.

δυναμική, καθώς το φαινόμενο της πολιτικής βίας, με τις πολλαπλές μορφές που αυτό λαμβάνει, εξελίσσεται και ριζοσπαστικοποιείται με διαφορετικό τρόπο ανάλογα το ιστορικό πλαίσιο.

Σ' αυτό το σημείο αξίζει να τονιστεί ότι, την ίδια περίοδο και κυρίως μετά τα συγκρουσιακά γεγονότα του Μάη '68, η ένοπλη δράση οργανώσεων του ευρύτερου πολιτικού χώρου της Αριστεράς αποτέλεσε ένα φαινόμενο με πανευρωπαϊκή διάσταση. Πιο συγκεκριμένα, από τις αρχές της δεκαετίας του '70 σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες (Ιταλία, Γερμανία, Γαλλία, Βέλγιο κ.α) έδρασαν δεκάδες ένοπλες οργανώσεις, οι οποίες ως κοινό χαρακτηριστικό και ιδεολογική αφετηρία είχαν την πολιτική θέση ότι οι ριζοσπαστικές κοινωνικές αλλαγές μπορούν να επέλθουν μόνο με την χρήση βίαιων μέσων²⁶. Στεκόμενος στις μακροβιότερες και επιδραστικότερες από αυτές, τον Αύγουστο 1970, ιδρύεται στην Ιταλία η ένοπλη οργάνωση Ερυθρές Ταξιαρχίες (BR), η οποία την πρώτη περίοδο ύπαρξης της επικέντρωσε την πολιτική της δράση γύρω από την δυναμική σύγκρουση στον βιομηχανικό τομέα και τα εργοστάσια, ενώ το ρεπερτόριο των ένοπλων πρακτικών που υιοθέτησε εμπεριείχε βομβιστικές επιθέσεις, συμβολικές απαγωγές, μέχρι πολιτικές δολοφονίες, όπως για παράδειγμα του πρώην πρωθυπουργού Aldo Moro το 1978²⁷. Παράλληλα, στις αρχές της δεκαετίας του '70 στην Γερμανία, σχηματίστηκε μια ακόμη ένοπλη οργάνωση, η Φράζια Κόκκινος Στρατός (RAF), η οποία είχε ως διακηρυγμένους στόχους τον «αντι-ιμπεριαλιστικό αγώνα» και την ανάδειξη του κατασταλτικού χαρακτήρα του γερμανικού κρατικού μηχανισμού. Η ένοπλη δράση της περιελάμβανε από ληστείες για την χρηματοδότηση της, λόγω του καθεστώτος παρανομίας αρκετών μελών της, θεαματικές βομβιστικές επιθέσεις, μέχρι πολιτικές δολοφονίες και μια αεροπειρατεία²⁸.

Ολοκληρώνοντας, με την υιοθέτηση της πολιτικής βίας ως αναλυτικής κατηγορίας στην παρούσα εργασία επιχειρείται η μεθοδική καταγραφή των κομβικότερων κοινωνικο-πολιτικών διεργασιών και των πιο σημαντικών συγκρουσιακών γεγονότων της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας που χρήζουν περαιτέρω ανάλυσης, προσφέροντας έτσι ένα νήμα ιστορικής συνέχειας. Παράλληλα μ' αυτόν τον τρόπο, η επιλογή αυτή δύναται να συμβάλει σε μια πληρέστερη κατανόηση και ερμηνεία των πολιτικών διαδικασιών που συντελέστηκαν την χρονική

²⁶ Μαίρη Μπόση, *Περί του ορισμού της Τρομοκρατίας*, (Αθήνα, 2000), σ. 33.

²⁷ Donatella della Porta, *Social Movements, Political Violence and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*, (Cambridge, 1995), σ. 88-90.

²⁸ Στο ίδιο, σ. 98-100.

περίοδο αμέσως μετά την πτώση της Χούντας. Η κοινωνική δυναμική που δημιουργήθηκε στα πλαίσια της εξέγερσης του Πολυτεχνείου τον Νοέμβριο 1973 και η διάχυση του ριζοσπαστικού της μηνύματος σε όλο και μεγαλύτερο εύρος στην κοινωνία ενέπνευσε μια σειρά από δυναμικές κινητοποιήσεις και νέες πολιτικές πρωτοβουλίες, οι οποίες δεν εμπεριείχαν μόνο την νόμιμη πολιτική δράση. Αντιθέτως, δεκάδες οργανώσεις επέλεξαν στην τότε πολιτική συγκυρία να οργανώσουν εγχειρήματα ένοπλης δράσης απέναντι στην νεοεκλεγμένη κυβέρνηση αλλά και ενάντια στους εκπροσώπους του διεθνούς και εγχώριου καπιταλιστικού συστήματος, με απώτερο σκοπό, όπως θεωρούσαν, ν' αφυπνίσουν και να συμπαρασύρουν την υπόλοιπη κοινωνία σε εξέγερση προς την κατεύθυνση της επαναστατικής αλλαγής.

1. Πολιτικό περιβάλλον

Ο εντοπισμός των πολλαπλών αιτιών για την ριζοσπαστικοποίηση των μορφών πολιτικής βίας μεταδικτατορικά στην Ελλάδα απαιτεί, πέρα από την αναδίφηση στην συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία, μια συνοπτική ανασκόπηση του γενικότερου κοινωνικού και πολιτικού περιβάλλοντος της μεταπολεμικής περιόδου. Η διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ κράτους και ριζοσπαστικής αντιπολίτευσης, αποτελεί το κομβικό σημείο για την κατανόηση του μεγέθους της κοινωνικής διαπάλης και της συλλογικής πολιτικής δράσης που μπορεί να καταλήξει υπό τη μορφή πολιτικής βίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι κοινωνικές αντιπαράθεσεις και οι πολιτικές συγκρούσεις αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την εμφάνιση του φαινομένου. Σ' αυτή την κατεύθυνση χρήσιμα στοιχεία μας παρέχει ο προσδιορισμός του βαθμού επίδρασης του πολιτικού συστήματος ως παράγοντα στην ίδια την κλιμάκωση της πολιτικής βίας. Διαφορετικά χαρακτηριστικά του εκάστοτε συστήματος εξουσίας, όπως το επίπεδο πολιτικής εκπροσώπησης, η κοινωνική του νομιμοποίηση, το νομικό σύστημα και το μέγεθος καταστολής που χρησιμοποιεί, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις μορφές πολιτικής δράσης που θα υιοθετήσει το ευρύτερο αντιπολιτευόμενο κοινωνικό κίνημα. Καθεστώτα χωρίς κοινωνική συναίνεση, με το να εντείνουν την καταστολή, εμφανίζουν πιθανότητες για περαιτέρω κλιμάκωση της πολιτικής βίας στο εσωτερικό τους, με συνέπεια τη δημιουργία ριζοσπαστικότερης αντιπολίτευσης²⁹.

Η έννοια των πολιτικών ευκαιριών αναφέρεται ακριβώς στο βαθμό δυνατότητας που έχει το εκάστοτε πολιτικό σύστημα να ενσωματώνει, αφομοιώνοντας θεσμικά, το αντιπολιτευόμενο μπλοκ, δημιουργώντας παράλληλα το πλαίσιο προϋποθέσεων για την ανάπτυξη ή μη, εναλλακτικών πολιτικών πρακτικών ενάντια του. Οι εμπειρίες που κεφαλαιοποιούνται εντός των πλαισίων του κοινωνικού κινήματος από την βίαιη αντιπαράθεση πολιτικών ομάδων και οργανώσεων με τις δυνάμεις καταστολής στο δημόσιο χώρο, αποτελούν βαρόμετρο για τον εμπλουτισμό και τη διαμόρφωση των ρεπερτορίων δράσης, τα οποία με τη σειρά τους υπό συγκεκριμένες συνθήκες αποφέρουν ριζοσπαστικοποίηση των μορφών πολιτικής βίας³⁰. Τέλος, όσο οι κυρίαρχες πρακτικές εντός του κοινωνικού κινήματος αποκτούν όλο και πιο συγκρουσιακά χαρακτηριστικά, τόσο αυτές διαχέονται ευρέως στο

²⁹ Στο ίδιο, σ. 55-58.

³⁰ Στο ίδιο, σ. 24.

κοινωνικό πεδίο. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι όλες οι μορφές πολιτικής βίας εξελίσσονται με τον ίδιο τρόπο, καθώς κάθεμια διαμορφώνεται διαφορετικά και με μία εσωτερική δυναμική³¹.

1.1 Από τον εμφύλιο ως την κατάρρευση της Χούντας

Το φαινόμενο της πολιτικής βίας στην Ελλάδα αντλεί μεγάλο μέρος των ιδεολογικών του περιεχομένων από το ευρύτερο πλαίσιο πολιτικών αυταρχισμού, καταστολής και κοινωνικών διακρίσεων, που επέβαλαν οι διαδοχικές κυβερνήσεις της Δεξιάς σε βάρος της «ηττημένης» Αριστεράς, μετά το πέρας του εμφυλίου πολέμου (1946-1949). Οι μνήμες αυτών των πολιτικών θα εγγραφούν βαθιά στο συλλογικό συνειδητό των υποκειμένων του ευρύτερου αριστερού κινήματος. Βέβαια, στοιχεία αυτής της συνθήκης, πολιτικής καταπίεσης και αποκλεισμού, δύναται να εντοπιστούν και σε προγενέστερη ιστορική περίοδο. Για παράδειγμα, κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου θεσπίζονται από την κυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου μια σειρά νόμων, όπως ο Ν. 4229/24³² του 1929, που ως στόχο είχαν την δίωξη ριζοσπαστικών κι ανατρεπτικών ιδεών, αλλά και την καταστολή εργατικών κινητοποιήσεων. Εδώ, αξίζει να σημειωθεί πως τα συγκεκριμένα μέτρα, είτε με παραλλαγές είτε έχοντας αντικατασταθεί με άλλα, εφαρμόστηκαν ως τις 23 Ιουλίου 1974. Επιπλέον, οι συσσωρευμένες εμπειρίες από το δικτατορικό καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά (1936-1941) σκιαγραφούν μια ακόμη πτυχή στον καμβά της καταστολής του ριζοσπαστικού κινήματος και εν γένει των κομμουνιστών στην Ελλάδα. Το ολοκληρωτικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου δίνοντας έμφαση στον εθνικισμό και πολεμώντας δυναμικά τις κομμουνιστικές ιδέες, στήριξε την σταθερότητα του στη σκληρή καταστολή εφαρμόζοντας τον νόμο περί κατασκοπείας, ενώ παράλληλα συστηματικοποίησε τους βασανισμούς και τις βίαιες διώξεις αντιφρονούντων με την εξορία και τον εγκλεισμό τους, ακόμα και σε στρατόπεδα συγκέντρωσης ανά την επικράτεια³³.

Επιπρόσθετα, οι κομβικές εξωτερικές επεμβάσεις, αρχικά της Μ. Βρετανίας και μετέπειτα των ΗΠΑ, στο ζήτημα του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, είχαν βαθιές

³¹ Στο ίδιο, σ. 51.

³² Αναφέρεται στο νόμο «Περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», ο οποίος περιγράφει το αδίκημα που είναι γνωστό ως «ιδιώνυμο».

³³ Σωτήρης Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, (Αθήνα, 2008), σ. 35.

συνέπειες στην πολιτική ζωή της χώρας, ειδικότερα με την άσκηση δέσμης πολιτικών μέσω του «δόγματος Τρούμαν»³⁴ και την ένταξη της χώρας στον στρατιωτικό σχηματισμό του NATO (North Atlantic Treaty Organization) το 1952. Με την σειρά τους, οι επικρατούσες μετά τον εμφύλιο πόλεμο συντηρητικές δεξιές πολιτικές δυνάμεις, επιβάλλοντας το δικό τους status quo, δημιούργησαν ένα ασφυκτικό κοινωνικό περιβάλλον για τους πολιτικούς τους αντιπάλους και ειδικότερα για τους κομμουνιστές. Το γενικότερο μετεμφυλιακό σύστημα εξουσίας συγκροτήθηκε με στόχο την αντιμετώπιση της Αριστεράς ως τον διακηρυγμένο «εσωτερικό εχθρό». Με την εφαρμογή του AN 509/1947 τίθεται εκτός νόμου το ΚΚΕ (Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας), ενώ παράλληλα θεσπίζονται νόμοι έκτακτης ανάγκης, εφαρμόζονται οι εκτοπίσεις, η λογοκρισία εντύπων, επισημοποιούνται οι πολιτικές διακρίσεις και μονιμοποιούνται τα TEA (Τάγματα Εθνοφυλακής Αμύνης) με τον Ν. 1707/1951³⁵. Άμεση συνέπεια ήταν να δημιουργηθεί ένα αυταρχικό πολιτικό περιβάλλον κοινωνικού αποκλεισμού κι εκφοβισμού, σε πολλές περιπτώσεις με άσκηση φυσικής βίας³⁶, ενάντια στους κομμουνιστές. Τέλος, ο γενικευμένος έλεγχος των φρονημάτων του πληθυσμού και η ταξινόμηση του σε εθνικόφρονες («υγιείς», εθνικά σκεπτόμενοι) και μη εθνικόφρονες (κομμουνιστές και «συνοδοιπόροι») σε συνδυασμό με την έκδοση πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων, είχε ως αποτέλεσμα ακραίους ιδεολογικούς διαχωρισμούς και πολιτικές διαμάχες που σημάδεψαν και καθόρισαν βαθιά την μεταπολεμική πολιτική κουλτούρα της ελληνικής κοινωνίας, μέσα από την οποία αργότερα τροφοδοτήθηκαν οι πρακτικές πολιτικής βίας³⁷.

Καθ' όλη την διάρκεια της δεκαετίας του '50, οι συλλογικές πολιτικές δράσεις και κινητοποιήσεις αποτέλεσαν ένα ασυνεχές και ίσως έκτακτο φαινόμενο ως προς τη δυναμική τους και τον αντίκτυπο που θα μπορούσαν να έχουν σε ευρύτερες πολιτικές και κοινωνικές διεργασίες. Πιο συχνά, οι πορείες διαμαρτυρίας εκείνης της περιόδου επικεντρώνονταν γύρω από το ευαίσθητο ζήτημα της ανεξαρτησίας της Κύπρου, συνεισφέροντας επιπλέον στην παραγωγή ενός αντιαποικιακού λόγου και σε πολλές περιπτώσεις κατέληγαν σε βίαιες συγκρούσεις μεταξύ διαδηλωτών και δυνάμεων καταστολής. Από τις αρχές της δεκαετίας του '60, παρά την γενικευμένη κρατική καταστολή και τον ασφυκτικό έλεγχο του συνδικαλιστικού κινήματος, οι πολιτικές

³⁴ Αφορά την αμερικανική οικονομική και στρατιωτική υποστήριξη σε Ελλάδα και Τουρκία με βασικό σκοπό την ανάσχεση της Σοβιετικής επιρροής κι επέκτασης στην περιοχή.

³⁵ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 220-221.

³⁶ Στο ίδιο, σ. 57-58.

³⁷ George Kassimeris, *Europe's Last Red Terrorists: The Revolutionary Organization 17 November*, (London, 2001), σ. 18-19.

συγκρούσεις και οι κινητοποιήσεις άρχισαν να αυξάνονται αριθμητικά, καθώς ξεκίνησαν να έρχονται στην επιφάνεια, με όλο και δυναμικότερο τρόπο, ευρείας αποδοχής κοινωνικά αιτήματα. Αυτά αφορούσαν, τη βελτίωση των μεταφορών, την στέγαση, την ισότιμη πρόσβαση όλων των πολιτών στην ανώτατη εκπαίδευση, τα συνδικαλιστικά δικαιώματα και τον εκδημοκρατισμό της ίδιας της πολιτικής ζωής που θα συμπεκνωθεί στο σύνθημα του «1-1-4». Εδώ αξίζει να σημειωθεί, σχετικά με τις παραπάνω εξελίξεις, ότι δύο χρόνια πριν, στις εκλογές της 11ης Μαΐου 1958, ο συνασπισμός των κομμάτων της Αριστεράς, που εμφανίστηκε ως ΕΔΑ (Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά), συγκέντρωσε το ποσοστό 24,43% και εξέλεξε, μετά την δεύτερη κατανομή, 79 βουλευτές και έγινε αξιωματική αντιπολίτευση³⁸. Παρ' όλα αυτά, μέσα σ' αυτό το πολιτικό κλίμα, η δεξιά παράταξη της ΕΡΕ (Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση), υπό την ηγεσία του Κ. Καραμανλή, θέλοντας να παραμείνει πάση θυσία στην εξουσία δεν δίστασε να μεθοδεύσει³⁹ τις βουλευτικές εκλογές του Οκτωβρίου 1961, ενώ επιπλέον προέβη σε εκτεταμένο εκφοβισμό και τρομοκράτηση των πολιτικών της αντιπάλων⁴⁰. Ο Γεώργιος Παπανδρέου της ΕΚ αρνούμενος να αναγνωρίσει τα φαλκιδευμένα εκλογικά αποτελέσματα, τα οποία έδιναν την κυβερνητική πλειοψηφία στην ΕΡΕ, τα κατήγγειλε ως προϊόντα «βίας και νοθείας»⁴¹. Ταυτόχρονα, η καταγγελία των εκλογών του 1961 αποτέλεσε την αφετηρία της κήρυξης του «ανένδοτου αγώνα», ο οποίος συμβάδισε, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, με μια σειρά πρωτόγνωρων για τον δυναμισμό τους μαζικών κοινωνικών αγώνων που είχαν ως κεντρικό αίτημα τον ευρύτερο εκδημοκρατισμό των δομών του πολιτειακού συστήματος, του κρατικού μηχανισμού και γενικότερα της πολιτικής ζωής. Αυτοί οι αγώνες ουσιαστικά τερματίστηκαν βίαια με την επιβολή του πραξικοπήματος από την Χούντα των συνταγματαρχών στις 21 Απριλίου 1967.

Μια σειρά από κομβικά πολιτικά γεγονότα σημάδεψαν την δεκαετία του '60, υπό το πρίσμα της κρατικής καταστολής. Αυτήν την περίοδο, επίσης, άρχισαν να διαμορφώνονται υποτυπωδώς πολιτικές ιδέες και στοχοθετήσεις προς μια κατεύθυνση περισσότερο ριζοσπαστική. Η όλο και μεγαλύτερη πολιτική κινητοποίηση κομματιών του πληθυσμού πυροδότησε μαζικές συγκεντρώσεις και

³⁸ Jean Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα 1946-1965*, τόμ. Α', (Αθήνα, 2002), σ. 135.

³⁹ Πρόκειται για το σχέδιο «Περικλής» που είχε σχεδιαστεί κατ' εντολή της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή από ανώτερους αξιωματικούς των ενόπλων δυνάμεων, της ΚΥΠ (Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών) και των σωμάτων ασφαλείας.

⁴⁰ Σωτήρης Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, (Αθήνα, 2008), σ. 221-223.

⁴¹ Jean Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα 1946-1965*, τόμ. Α', (Αθήνα, 2002), σ. 140-145.

πορείες διαμαρτυρίας εμπεριέχοντας αιτήματα που σχετίζονταν με την αμνηστία των πολιτικών κρατουμένων, οργανώθηκαν πορείες ειρήνης για τον πυρηνικό αφοπλισμό και προκλήθηκαν μεγάλης κλίμακας απεργίες, κυρίως σε βιομηχανικές μονάδες και στον τομέα των οικοδομών⁴². Ενδεικτικά, οι απεργίες μεταξύ των ετών 1963-1965 εκτινάχθηκαν στον αριθμό των 1.001, κάτι που έκανε τους δρόμους της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης για πρώτη φορά μετά το 1949 να γίνονται συχνά πεδία άγριων συγκρούσεων μεταξύ απεργών και δυνάμεων καταστολής⁴³. Εν τω μεταξύ, η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη, βουλευτή συνεργαζόμενου με την ΕΔΑ, τον Μάιο 1963 στην Θεσσαλονίκη από παρακρατικούς προκάλεσε διεθνή κατακραυγή για τον αυταρχισμό των πολιτικών πρακτικών και μεθόδων της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή, η οποία κατηγορήθηκε ότι ανεχόταν συμπαιγνίες των σωμάτων ασφαλείας με ακροδεξιές παρακρατικές ομάδες. Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Μακεδονία* της 25ης Μαΐου αποτύπωσε χαρακτηριστικά το κοινωνικό αίσθημα εκείνων των ημερών: «Διαδηλώσεις και συγκρούσεις εις Αθήνας - Πανελλήνιος εξέγερσης δια το έγκλημα - Κατελήφθη υπό πανικού η “Κυβέρνησις του αίματος”»⁴⁴. Οι μαχητικές διαδηλώσεις που έγιναν στην Αθήνα ήταν μαζικές, με πολλούς τραυματίες λόγω των σκληρών συγκρούσεων με τις δυνάμεις καταστολής και οι συλλήψεις εκατοντάδες, ενώ στην Θεσσαλονίκη απαγορεύτηκε η συγκέντρωση της ΕΔΑ σύμφωνα με την ίδια εφημερίδα. Η πολιτική κρίση που προκλήθηκε από τα παραπάνω γεγονότα πιθανότατα έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αλλαγή του συσχετισμού δυνάμεων υπέρ της ΕΚ, η οποία και επικράτησε έναντι της ΕΡΕ στις εκλογές του Νοεμβρίου 1963⁴⁵.

Τέλος, ένα κομβικό γεγονός που θα χαρακτηρίσει την δεκαετία του '60 είναι η πολιτική κρίση των «Ιουλιανών», όπως ονομάστηκε, που σηματοδεύτηκε επιπλέον από την δολοφονία του φοιτητή Σωτήρη Πέτρουλα, μέλους της Δημοκρατικής Νεολαίας Λαμπράκη. Ο Σ. Πέτρουλας, ο οποίος δολοφονήθηκε από τις δυνάμεις καταστολής της κυβέρνησης Γ. Αθανασιάδη - Νόβα σε διαδήλωση της 21ης Ιουλίου 1965 στο πλαίσιο κινητοποιήσεων για τα «Ιουλιανά», μαζί με τον Γ. Λαμπράκη απέκτησαν ξεχωριστή θέση στη συλλογική μνήμη του αριστερού ριζοσπαστικού κινήματος. Μια

⁴² Χριστόφορος Βερναρδάκης, Γιάννης Μαυρής, *Κόμματα και Κοινωνικές Συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα. Οι προϋποθέσεις της μεταπολίτευσης*, (Αθήνα, 2012), σ. 150-157.

⁴³ Στέργιος Κατσαρός, *Εγώ ο προβοκάτορας, ο τρομοκράτης. Η γοητεία της βίας*, (Αθήνα, 2000), σ. 21-22.

⁴⁴ Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος - Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Εφημερίδων και Περιοδικού Τύπου. <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

⁴⁵ Jean Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα 1946-1965*, τόμ. Α', (Αθήνα, 2002), σ. 146.

μνήμη, που θα υπενθυμίζει την διαχρονική δομική βία και καταστολή των κρατικών μηχανισμών απέναντι στο οργανωμένο ριζοσπαστικό κίνημα της Αριστεράς, ειδικά όταν αυτό φάνταζε διεκδικητικό προβάλλοντας προωθημένες πολιτικές στοχεύσεις και προτάγματα. Η πολιτική κρίση, που ονομάστηκε «Ιουλιανά», ουσιαστικά, αποτέλεσε μία ευρύτερη κοινωνικο-πολιτική κρίση εκπροσώπησης, η οποία, από τη μία πλευρά, σχετιζόταν με διαδικασίες και μετασχηματισμούς εντός του κυρίαρχου πολιτικού μπλοκ εξουσίας και των δομών που την νέμονταν (Παλάτι, στρατός), ενώ από την άλλη αφορούσε ένα αίτημα συνολικού και ριζικού εκδημοκρατισμού του πολιτικού συστήματος που ως τέτοιο εκφράστηκε από τα κάτω⁴⁶. Η εκρηκτική πραγματικότητα των 70 ημερών συνεχών απεργιακών κινητοποιήσεων και δυναμικών διαδηλώσεων, ενίσχυσε την ανάδειξη των ήδη υπάρχουσών ριζικών κοινωνικών αντιθέσεων και κυοφόρησε μια ριζοσπαστικότητα που διαμόρφωσε πολιτικά τις νέες κοινωνικές δυνάμεις που ήρθαν στο προσκήνιο τις επόμενες δεκαετίες. Οι πολιτικές συγκρούσεις συχνά αποτελούν προϋπόθεση για την κλιμάκωση της πολιτικής βίας, συμβάλλουν στη δημιουργία νέων πολιτικών οργανώσεων, όπως και νέων συλλογικών ταυτοτήτων. Η σύγκρουση με τις κατασταλτικές δυνάμεις στο πλαίσιο διαδηλώσεων και η δυναμική αντίσταση στην κρατική καταστολή προσφέρεται ως πηγή εμπειριών για τα υποκείμενα που αργότερα θα υιοθετήσουν δυναμικότερες μορφές αντιπαράθεσης με το εκάστοτε καθεστώς⁴⁷.

Η περίοδος που κρίνεται ως η σημαντικότερη για την ανάδειξη του φαινομένου της πολιτικής βίας στην μεταπολεμική Ελλάδα είναι η περίοδος της δικτατορίας (1967-1974). Ένας από τους λόγους που εξηγούν την εμφάνιση του φαινομένου είναι το γεγονός πως με την επιβολή του δικτατορικού καθεστώτος διαμορφώθηκε ένα ακόμη εντονότερο πολιτικό περιβάλλον αυταρχισμού και καταστολής, με συνέπεια κάθε μορφή συλλογικής δράσης και διαμαρτυρίας να θεωρείται απαγορευτική. Με εξαίρεση τα γεγονότα του Πολυτεχνείου, οι μόνες μαζικές δημόσιες διαμαρτυρίες που καταγράφηκαν ήταν στα πλαίσια των κηδεών του Γ. Παπανδρέου τον Νοέμβριο 1968 και του Γεωργίου Σεφέρη το Σεπτέμβριο 1971⁴⁸, οι οποίες μ' έναν αυθόρμητο τρόπο εξελίχθηκαν σε μαζικές διαδηλώσεις υπέρ της Δημοκρατίας και ενάντια στο δικτατορικό καθεστώς εκτάκτου ανάγκης. Κατά την διετία 1967-69 συγκροτήθηκε ένα πλήθος αντιδικτατορικών οργανώσεων, οι οποίες

⁴⁶ Γιώργος Καραμπελιάς, Δημήτρης Λιβιεράτος, *Ιούλης '65. Η έκρηξη*, (Αθήνα, 2014), σ. 104-110.

⁴⁷ Donatella della Porta, *Social Movements, Political Violence and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*, (Cambridge, 1995), σ. 23.

⁴⁸ Ολύμπιος Δαφέρμος, *Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα 1972-1973*, (Αθήνα, 1992), σ. 185.

υιοθέτησαν, ένοπλη και μη, πολιτική δράση με απώτερο στόχο την ανατροπή της στρατιωτικής Χούντας, την επαναφορά των δημοκρατικών θεσμών και την αποδέσμευση από την αμερικανική εξάρτηση. Οργανώσεις από ολόκληρο το φάσμα του πολιτικού χώρου της Αριστεράς και του Κέντρου, όπως η Δημοκρατική Άμυνα, το Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΠΑΚ), το Πατριωτικό Αντιδικτατορικό Μέτωπο (ΠΑΜ), οι Δημοκρατικές Επιτροπές Αντιστάσεως (ΔΕΑ), η Λαϊκή Επαναστατική Αντίσταση (ΛΕΑ), η Λαϊκή Πάλη, το Κίνημα 20 Οκτώβρη κ.α., με το γράψιμο ανατρεπτικών συνθημάτων, το πέταγμα προκηρύξεων και τρικ με μηνύματα ριζοσπαστικού περιεχομένου, τα μαγνητόφωνα σε κεντρικά σημεία, την ανάρτηση πανό, τις παράνομες εκδόσεις αλλά και τις τοποθετήσεις αυτοσχέδιων εκρηκτικών μηχανισμών και βομβών χαμηλής έντασης, δήλωναν την αντίθεση τους στο παράνομο δικτατορικό καθεστώς⁴⁹. Επιπλέον, οι παραπάνω οργανώσεις, με δυναμικές πράξεις, συμβολικού κυρίως περιεχομένου, όπως η τοποθέτηση βομβών σε κρατικούς και αμερικανικούς στόχους (πχ. αμερικανική πρεσβεία, τράπεζες, αγάλματα Η. Truman και Ι. Μεταξά), επιθυμούσαν να θέσουν ένα αντίβαρο στο φόβο που καλλιεργούσε το καθεστώς (δίκες, βασανισμοί, εξορίες), ώστε να δείξουν την τρωτότητα του και να συμπαρασύρουν την κοινωνία σε εξέγερση. Μέσω μιας πολιτικής δράσης που θα μπορούσε να περιγραφεί ως «δυναμική αντίσταση», προσπαθούσαν να συμβάλλουν στην περαιτέρω απονομιμοποίηση του χουντικού καθεστώτος⁵⁰. Στοιχεία από την δίκη των πραξικοπηματιών αποκαλύπτουν ότι, κατά την επίμαχη περίοδο, μόνο στην περιοχή της Αθήνας τοποθετήθηκαν ή εξερράγησαν 175 βόμβες⁵¹. Κορυφαία ενέργεια σ' αυτή την καμπάνια «δυναμικής αντίστασης» κατά της Χούντας, με βάση τα πιθανά αποτελέσματα της αν είχε στεφθεί με επιτυχία, αποτέλεσε η απόπειρα δολοφονίας ενός εκ των πρωτεργατών του δικτατορικού καθεστώτος, του Γεωργίου Παπαδόπουλου, από τον Αλέκο Παναγούλη το πρωί της 13ης Αυγούστου 1968.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο και υπό την επίδραση συγκεκριμένων γεγονότων, η πολιτική βία στην Ελλάδα μετά το 1970, αρχικά τουλάχιστον σε ιδεολογικό επίπεδο,

⁴⁹ Polymeris Voglis, "The Junta came to power by the force of arms, and will only go by force of arms": Political Violence and The Voice of the Opposition to the military dictatorship in Greece, 1967-74", *Cultural and Social History*, Vol. 8 (4), 2011, σ. 551-552.

⁵⁰ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 397-398.

⁵¹ Γιώργος Καράμπελας, *Το ελληνικό αντάρτικο των πόλεων 1974-1985*, (Αθήνα, 2002), σ. 15.

άρχισε να παρουσιάζει σχετική ριζοσπαστικοποίηση⁵². Είναι η περίοδος κατά την οποία ορισμένες οργανώσεις του κινήματος έσπασαν τα ιδεολογικά και οργανωτικά φράγματα της μέχρι τότε καθιερωμένης μορφής πάλης και φάνηκε να στρέφονται σε νέες αντιλήψεις περί επαναστατικής ανατροπής συγκροτώντας μια διακριτή πολιτική ταυτότητα. Η χρήση της βίας ως ένα από τα μέσα του πολιτικού αγώνα συνιστούσε αυτή τη ρήξη. Επανατοποθετώντας την τακτική και τη στρατηγική τους εκτός του χώρου της «επίσημης» Αριστεράς, η οποία με συνέπεια απέφευγε κάθε ευθεία αντιπαράθεση με το δικτατορικό καθεστώς, διαφοροποιήθηκαν από κάθε μορφή μεταρρυθμιστικής δράσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προκήρυξη της οργάνωσης ΛΕΑ της 5ης Ιουλίου 1973, στην οποία υποστήριζε ότι: «Η αποτελεσματικότερη απάντηση στην βία που στηρίζεται η παπαδοπουλική δικτατορία είναι η παράνομη οργάνωση για την ανάπτυξη της αντιφασιστικής-αντιμπεριαλιστικής αντίστασης και η λαϊκή βία είναι η μόνη εγγύηση για την συντριβή της φασιστικής στρατιωτικής δικτατορίας και την πραγματική ικανοποίηση των γενικότερων συμφερόντων των εργαζόμενων λαϊκών μαζών»⁵³. Σταδιακά μια σειρά από εξελίξεις στο διεθνές επίπεδο άρχισαν να επηρεάζουν το ριζοσπαστικό κίνημα της Αριστεράς στον ελληνικό χώρο. Για πρώτη φορά, μετά την περίοδο του εμφυλίου, εμφανίζονται οργανώσεις, οι οποίες θέτουν το πολιτικό ζήτημα της επαναστατικής κοινωνικής αλλαγής. Σ' αυτό το πνεύμα, η οργάνωση Κίνημα 20 Οκτώβρη με ανακοίνωση της, στις 7 Οκτωβρίου 1972, καλεί σε συνεχή αγώνα για «λαϊκή κυριαρχία» με στόχο την «δημιουργία των προϋποθέσεων για μια αντικαπιταλιστική, αντιμπεριαλιστική, αντιγραφειοκρατική σοσιαλιστική δημοκρατία των εργαζομένων, όπου θα σταματήσει η καταπίεση και η εκμετάλλευση του ανθρώπου από άνθρωπο»⁵⁴. Η επαναστατική «πνοή» που φέρνουν η επιρροή της δράσης του Τσε Γκεβάρα, τα ελπιδοφόρα μηνύματα για τους νικηφόρους εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες στο Βιετνάμ, στην Κούβα και αλλού, οι πρακτικές του «αντάρτικου πόλης» που διαδίδουν το Κίνημα Εθνικής Απελευθέρωσης - «Τουπαμάρος» (MLN) στην Ουρουγουάη, το Κίνημα Επαναστατικής Αριστεράς (MIR) στη Χιλή, η RAF στην Γερμανία, οι BR στην Ιταλία και το διεθνές αντίκτυπο

⁵² Polymeris Voglis, "The Junta came to power by the force of arms, and will only go by force of arms": Political Violence and The Voice of the Opposition to the military dictatorship in Greece, 1967-74", *Cultural and Social History*, Vol. 8 (4), 2011, σ. 552-553.

⁵³ Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών, *Νοέμβρης 1973: Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, (Αθήνα, 1983), σ. 25-26.

⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 12.

που προκαλούν οι μαχητικές κινητοποιήσεις του Μάη του '68 σε όλο τον κόσμο, αποτυπώνουν το στίγμα τους στο ριζοσπαστικό κίνημα στην Ελλάδα⁵⁵.

Παράλληλα, από τον Φεβρουάριο 1972, σημειώνεται η όλο και μεγαλύτερη ανάπτυξη του φοιτητικού κινήματος, το οποίο σταθερά αρχίζει και θέτει ριζοσπαστικότερα πολιτικά αιτήματα, που φτάνουν να αφορούν ολόκληρη την κοινωνία, με συνθήματα, όπως «Κάτω η Χούντα», «Επανάσταση Λαέ», «Λαέ σπάσε τον κλοιό», «Ψωμί - Παιδεία - Ελευθερία». Οι κινητοποιήσεις των φοιτητών για αντίσταση στην Χούντα, που ξεκίνησαν από επί μέρους ζητήματα σχετικά με την λειτουργία και την διοίκηση των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, τελικά φτάνουν να πυροδοτήσουν μέσω μιας σειράς δυναμικών διαδηλώσεων τα εξεγερσιακά γεγονότα του Πολυτεχνείου. Η έκρηξη της εξέγερσης του Νοεμβρίου 1973 και η μετωπική σύγκρουση με το δικτατορικό καθεστώς, ως αποτέλεσμα της πολιτικά αδιαμεσολάβητης δυναμικής επέμβασης κομματιών της κοινωνίας στο πολιτικό προσκήνιο, αποτέλεσε κορυφαίο συγκρουσιακό γεγονός για τη μεταπολεμική Ελλάδα. Η εξέλιξη αυτή έφερε το φοιτητικό κίνημα και μεγάλο μέρος της κοινωνίας αντιμέτωπα με την σκληρή και βίαιη καταστολή από την πλευρά του δικτατορικού καθεστώτος. Τα γεγονότα της εξέγερσης, με τις πολυήμερες οδομαχίες και συγκρούσεις με τις κατασταλτικές δυνάμεις, τις επιθέσεις σε κρατικά κτίρια, όπως στο Υπουργείο Δημόσιας Τάξεως⁵⁶, τους δεκάδες νεκρούς και τους εκατοντάδες τραυματίες, τις βίαιες προσαγωγές, τα βασανιστήρια σε συλληφθέντες και τέλος την επέμβαση του στρατού για την οριστική καταστολή της, υπήρξαν κεντρικό σημείο αναφοράς για τις ένοπλες οργανώσεις που έδρασαν από τα μέσα της δεκαετίας του '70. Ένας σημαντικός αριθμός των υποκειμένων που βίωσαν από κοντά την καταστολή, συμμετέχοντας στα προαναφερθέντα γεγονότα, αποτέλεσαν το ριζοσπαστικότερο κομμάτι του αριστερού κινήματος, το οποίο θα υποστηρίξει στο μέλλον την χρήση βίαιων και μη νόμιμων μέσων για την υλοποίηση των πολιτικών του διεκδικήσεων⁵⁷. Το κλίμα της εποχής, τουλάχιστον σε επίπεδο οργανώσεων, φαίνεται ξεκάθαρα από ένα κείμενο της Αυτόνομης Ομάδας «Άρης» του Ρήγα Φεραίου, του Νοεμβρίου 1973, όπου σ' ένα σημείο αναφέρονται τα εξής: «Η ομάδα ΑΡΗΣ του Ρ.Φ. - όπως και άλλες οργανώσεις - εμφανίστηκε σε μια ορισμένη φάση του κινήματος, απ' την κατανόηση πως στην Ελλάδα η τελική σύγκρουση θα είναι

⁵⁵ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 55-57.

⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 388-389.

⁵⁷ George Kassimeris, "Junta by Another Name? The 1974 *Metapolitefsi* and The Greek Extra-Parliamentary Left", *Journal of Contemporary History*, Vol. 40(4) (2005), σ. 748-750.

ένοπλη, ενάντια στους καταπιεστικούς μηχανισμούς της ελληνικής κοινωνίας και του ιμπεριαλισμού, κι απ' την ανάγκη της προετοιμασίας από τώρα αυτής της σύγκρουσης [...] μια γενική τελική σύγκρουση με καταλήψεις, εξεγέρσεις, οδομαχίες με τους καταπιεστικούς μηχανισμούς του συστήματος»⁵⁸. Μέρος του ίδιου κομματιού του ριζοσπαστικού κινήματος της Αριστεράς ήταν κι εκείνα τα υποκείμενα που, είτε στελέχωσαν τις νέες οργανώσεις ένοπλης δράσης (ΕΟ17Ν, ΕΛΑ, Ομάδα «Ιούνης '78» κ.α.), είτε πρωταγωνίστησαν στους αυτόνομους εργατικούς αγώνες, στις δυναμικές απεργίες και στις συγκρουσιακές διαδηλώσεις της επόμενης περιόδου.

1.2 Το πολιτικό περιβάλλον της μετάβασης

Τα εξεγερσιακά γεγονότα του Νοεμβρίου 1973 προσέλαβαν τάχιστα συμβολική σημασία και αποτέλεσαν στο συλλογικό φαντασιακό την κορυφαία έκφραση αντίστασης και κοινωνικής ανυπακοής απέναντι στην πολιτική καταπίεση και στην σκληρή καταστολή που ασκούσε το δικτατορικό καθεστώς. Παράλληλα, μέσα από τον πολιτικό αγώνα φοιτητών κι εργατών κατά του καθεστώτος, άρχισε να γίνεται σταδιακά κατανοητή η απονομιμοποίηση των αξιών, των εννοιών και των τρόπων λειτουργίας του αυταρχικού μετεμφυλιακού πολιτικού συστήματος εν γένει. Η συγκεκριμένη συνθήκη αναδιαμόρφωσε ξεχωριστές πτυχές της κοινωνικής και πολιτικής ιστορίας στην Ελλάδα. Τα γεγονότα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και η εσωτερική δυναμική τους αναζωπύρωσαν ένα αίσθημα ελπίδας κι επιθυμίας για ριζοσπαστικές αλλαγές σ' όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής. Η όλο και μαζικότερη πολιτικοποίηση μεγάλου μέρους της κοινωνίας σε συνδυασμό με την εισροή νέων ηλικιακά ριζοσπαστικοποιημένων πολιτικών υποκειμένων στην ενεργή πολιτική ζωή πίεσαν για ραγδαίες αλλαγές στα χαρακτηριστικά του πολιτικού συστήματος. Οι νέες πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις, που απελευθερώθηκαν μέσα από τις δυναμικές κινητοποιήσεις ενάντια στη Χούντα, σημάδεψαν με την πολυσχιδή τους δράση την μετέπειτα περίοδο. Η δυναμική των γεγονότων έδωσε σε ομάδες και οργανώσεις της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς⁵⁹ την πολιτική ευκαιρία να δράσουν

⁵⁸ Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών, *Νοέμβρης 1973: Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, (Αθήνα, 1983), σ. 59-61.

⁵⁹ Όπως το Επαναστατικό Κομμουνιστικό Κίνημα Ελλάδας (ΕΚΚΕ), η Ομάδα για μια Προλεταριακή Αριστερά (ΟΠΑ), η Οργάνωση Μαρξιστών-Λενινιστών Ελλάδας (ΟΜΛΕ), το Μαρξιστικό-Λενινιστικό Κόμμα Ελλάδας (Μ-Λ ΚΚΕ), το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (μαρξιστικό-λενινιστικό) [ΚΚΕ(μ-λ)], η Οργάνωση Σοσιαλιστική Επανάσταση (ΟΣΕ), η Κομμουνιστική Οργάνωση «Μαχητής»

μ' ένα πλήθος μορφών ριζοσπαστικού ακτιβισμού, ενώ παράλληλα ενίσχυσε την ριζοσπαστικότητα στο επίπεδο των ιδεολογικών τους προσανατολισμών. Έτσι, η διαμαρτυρία στο δημόσιο χώρο αποτέλεσε μια συλλογική κατάκτηση, ένα μέσο απαραίτητο και σύμφυτο με τις δημοκρατικές πολιτικές διαδικασίες. Γι' αυτές τις οργανωμένες δυνάμεις της κοινωνίας οι πολιτικοί αγώνες, που ξεκίνησαν το 1965 με τα «Ιουλιανά», συνεχίστηκαν την περίοδο της δικτατορίας με άλλες μορφές, κορυφώθηκαν στα γεγονότα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και ανανεώθηκαν την περίοδο μετάβασης στον κοινοβουλευτισμό, ήταν σαν να τους ένωνε ένα κοινό νήμα⁶⁰. Μ' αυτόν τον τρόπο μεταδικτατορικά εγκαινιάζεται μια νέα περίοδος πολιτικών αντιπαραθέσεων και ζυμώσεων πάνω σε ζητήματα ταξικής πάλης, κοινωνικών δομών και επαναστατικών στρατηγικών εντός των πλαισίων του κινήματος⁶¹. Ταυτόχρονα, σε μια παράλληλη διαδικασία, οι ίδιες οι δομές του κράτους και της εξουσίας μετασχηματίζονται στο πλαίσιο θεσμικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων.

Η περίοδος της μετάβασης, η οποία τυπικά εγκαινιάζεται στις 24 Ιουλίου 1974 με την παράδοση της εξουσίας στον Κ. Καραμανλή και στόχο την δημιουργία κυβέρνησης εθνικής ενότητας, βρίσκει την ελληνική κοινωνία σε μια συνθήκη πολιτικής αβεβαιότητας, ασάφειας και ρευστότητας. Η ξαφνική κατάρρευση του δικτατορικού καθεστώτος, μετά το πραξικόπημα στην Κύπρο και την εισβολή των τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων στο νησί, δημιούργησε συνθήκες πολιτικής ανασφάλειας στη χώρα, καθώς δεν υπήρχε κάποιος άμεσος εναλλακτικός πολιτικός σχεδιασμός για τη μετάβαση σε κάτι νέο. Μάλιστα, η συγκυρία της διεθνούς οικονομικής κρίσης μαζί με τον φόβο για μια επικείμενη πολεμική σύρραξη με την Τουρκία ενέτειναν την πεποίθηση πως όλα κλυδωνίζονταν. Μπροστά σ' αυτήν την πολιτική κατάσταση, ο Κ. Καραμανλής αναλαμβάνει την εξουσία όντας επικεφαλής μιας κυβέρνησης εθνικής ενότητας, την οποία συστήνει ο ίδιος σχεδόν με λευκή επιταγή. Με βάση τις συνθήκες που επικρατούσαν, η πολιτική του σε πρώτο χρόνο χαρακτηρίζεται από μια δέσμη συμβιβασμών και παραχωρήσεων, σε μια προσπάθεια να παραμερίσει τις πολιτικές αντιπαραθέσεις του παρελθόντος, με απώτερο σκοπό να

(ΚΟ «Μαχητής»), η Εργατική Διεθνιστική Ένωση (ΕΔΕ), η ΟΚΔΕ (Οργάνωση Κομμουνιστών Διεθνιστών Ελλάδας), η Οργάνωση «Μπολσεβίκων» κ.α.

⁶⁰ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 26.

⁶¹ George Kassimeris, *Europe's Last Red Terrorists: The Revolutionary Organization 17 November*, (London, 2001), σ. 54.

διασώσει τρόπον τινά την κυριαρχία του αστικού καθεστώτος, αναδιαρθρώνοντας τη δομή και τις μορφές επιβολής του⁶².

Τα πρώτα άμεσα μέτρα που πάρθηκαν από την κυβέρνηση εθνικής ενότητας αφορούσαν την άμεση απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων, την επάνοδο των εξορίστων, την αναστολή των δραστηριοτήτων της ΕΑΤ-ΕΣΑ (Ειδικό Ανακριτικό Τμήμα της Ελληνικής Στρατιωτικής Αστυνομίας), με την παράλληλη αποκατάσταση των πολιτικών ελευθεριών στη χώρα. Επιπλέον, η κυβέρνηση επανέφερε σε ισχύ το Σύνταγμα του 1952, με εξαίρεση διατάξεις που αφορούσαν τον βασιλικό θεσμό, ενώ παράλληλα μετέφερε τα άρματα μάχης εκτός της πόλης των Αθηνών. Ακόμη, με μια τακτική κίνηση συμβολικού περιεχομένου αποφάσισε την αποχώρηση της χώρας από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ ως αντίδραση στην παρουσία τουρκικών στρατευμάτων κατοχής στην Κύπρο, κατευνάζοντας ως ένα βαθμό τα διάχυτα αντιαμερικανικά αισθήματα στην κοινωνία. Τέλος, μια ρύθμιση των πρώτων μηνών κομβικής σημασίας αποτελεί η νομιμοποίηση του ΚΚΕ, όπως και άλλων αριστερών οργανώσεων, με την κατάργηση του αναγκαστικού νόμου 509/1947. Επιπρόσθετα, στα τέλη του Οκτωβρίου η κυβέρνηση προέβη στον εκτοπισμό των σημαντικότερων στελεχών του δικτατορικού καθεστώτος στην Κέα. Τα παραπάνω μέτρα μαζί με την προκήρυξη ελεύθερων εκλογών στις 17 Νοεμβρίου 1974 και την διεξαγωγή δημοψηφίσματος στις 8 Δεκεμβρίου 1974, σχετικά με τη μορφή του πολιτεύματος, αποτέλεσαν τα πρώτα βήματα για την διαμόρφωση μιας νέας πολιτικής και κοινωνικής συνθήκης στη χώρα⁶³. Το ζήτημα, όμως, που εισερχόταν δυναμικά στο πολιτικό προσκήνιο αφορούσε το κατά πόσο αυτά τα μέτρα αποτελούσαν πραγματική ρήξη με την μετεμφυλιακή προδικτατορική τάξη πραγμάτων ή απλώς την συνέχεια της με την αποκατάσταση του πολιτεύματος.

Η σταδιακή ανασυγκρότηση των θεσμών, ο βαθμός αναδιάρθρωσης τους και οι όροι του πολιτικού ανταγωνισμού μεταξύ των πολιτικών σχηματισμών αποκρυστάλλωναν τους βασικούς προβληματισμούς σχετικά με τη φύση της σχέσης του νέου καθεστώτος αναφορικά με το παρελθόν. Ξεκινώντας από το ζήτημα του πολιτειακού, η προκήρυξη της 22ας Νοεμβρίου 1974 για διεξαγωγή δημοψηφίσματος έθεσε τις βάσεις για την θεσμική κατοχύρωση σημαντικών δημοκρατικών αρχών. Ως εκ τούτου, το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος με 69,2% υπέρ της αβασίλευτης

⁶² Γιώργος Καραμπελιάς, *Κράτος και κοινωνία στη μεταπολίτευση (1974-1988)*, (Αθήνα, 1989), σ. 116.

⁶³ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Τα διλήμματα της μεταπολίτευσης: Μεταξύ συνέχειας και ρήξης», στο Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Ηλίας Νικολακόπουλος, Τάσος Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Η Μεταπολίτευση '74-'75. Στιγμές μιας μετάβασης*, (Αθήνα 2016), σ. 35-37.

δημοκρατίας δημιούργησε ένα νέο πολιτικό πλαίσιο στο οποίο το κοινοβουλευτικό πολίτευμα θα μπορούσε να λειτουργήσει ομαλότερα μετά την κατάργηση της μοναρχίας. Οι παραπάνω πρωτοβουλίες που πάρθηκαν για τη μορφή του πολιτεύματος σε συνδυασμό με την νομιμοποίηση του ΚΚΕ καθόρισαν σημαντικά τη φύση του νέου πολιτικού συστήματος και αποτέλεσαν καθαρή τομή σε σχέση με την προδικτατορική περίοδο. Παράλληλα, η ίδρυση νέων κομμάτων, όπως αυτών της ΝΔ (Νέας Δημοκρατίας) και του ΠΑΣΟΚ αναδιαμόρφωσαν το πολιτικό σκηνικό, στο βαθμό που αυτά ενισχύθηκαν από το νέο πολιτικό δυναμικό που αναδύθηκε αυτήν την περίοδο. Πάντως, είναι σημαντικό να τονιστεί πως, ακόμη κι αν το κυρίαρχο πολιτικό προσωπικό δεν άλλαξε δραματικά σε σχέση με αυτό της μετεμφυλιακής περιόδου⁶⁴, οι όροι του ευρύτερου πολιτικού ανταγωνισμού ανανεώθηκαν και «εκσυγχρονίστηκαν».

Η νεοκλεγμένη κυβέρνηση της ΝΔ που προέκυψε από τις εκλογές του Νοεμβρίου 1974 με το πρωτοφανές ποσοστό του 54,4% έθεσε σε προτεραιότητα δύο βασικά ζητήματα. Για το εσωτερικό έθεσε σε λειτουργία την επίσπευση του «εκσυγχρονισμού» των θεσμών, ενώ για τα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής στράφηκε προς την περαιτέρω ενίσχυση του ευρωπαϊκού προσανατολισμού της χώρας. Αναφορικά με το πρώτο, επιτάχυνε τις διαδικασίες ψήφισης του νέου Συντάγματος κάτι που υλοποίησε τον Ιούνιο 1975, ενώ για το δεύτερο, δημιούργησε τις προϋποθέσεις, ώστε η χώρα να αποτελέσει πλήρες μέλος της ΕΟΚ (Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα). Παρ' όλα αυτά, υπήρξαν πολιτικές εξαγγελίες που δεν προχώρησαν σε ικανοποιητικό βαθμό και μάλιστα είχαν να κάνουν με επιτακτικά κοινωνικά αιτήματα. Αυτά σχετίζονταν με την «κάθαρση» στο στράτευμα και την παραδειγματική τιμωρία των υπεύθυνων: για το στρατιωτικό πραξικόπημα, τα γεγονότα της καταστολής της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και τα βασανιστήρια κατά την περίοδο της δικτατορίας. Επιπλέον, το κεντρικό κοινωνικό αίτημα για ευρύτερη «αποχουντοποίηση», όπως ονομάστηκε, την αποπομπή δηλαδή από τον κρατικό μηχανισμό ατόμων που συνεργάστηκαν με το δικτατορικό καθεστώς και οι πιέσεις προς την κυβέρνηση για ουσιαστικό εκδημοκρατισμό της πολιτικής ζωής γίνονταν όλο και μεγαλύτερες, καθώς όλα τα παραπάνω προέκυψαν ως ζητούμενα μέσα από πολύμορφες συλλογικές κινητοποιήσεις της περιόδου και μάλιστα έχρηζαν άμεσης ικανοποίησης.

⁶⁴ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Τα διλήμματα της μεταπολίτευσης: Μεταξύ συνέχειας και ρήξης», π. *Αρχαιοτάξιο*, τχ. 15 (Σεπτέμβριος 2013), σ. 9.

Ο καθορισμός του νέου ρόλου του στρατού μεταδικτατορικά αποτέλεσε ένα περίπλοκο πολιτικό εγχείρημα, στο επίπεδο των δομών εξουσίας, λόγω της ιδιαίτερης κι άμεσης συνάρτησης του με το μετεμφυλιακό πολιτικό σύστημα. Μεταπολεμικά, ο στρατός ελεγχόμενος από τον μοναρχικό θεσμό απέκτησε σταδιακά όλο και μεγαλύτερη παρεμβατικότητα ως ρυθμιστής κι εγγυητής της πολιτικής ζωής συμβάλλοντας ακόμη και σε κρίσεις πολιτικής εκπροσώπησης, δυσχεραίνοντας μ' αυτόν τον τρόπο τις διαδικασίες ομαλού κοινοβουλευτικού έργου. Βέβαια, ο καθοριστικότερος έλεγχος των δομών και της οργάνωσης του αστικού κράτους από τους αξιωματικούς του στρατού κορυφώθηκε με το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967. Το πραξικόπημα στην Κύπρο και στη συνέχεια η αποτυχία απόκρουσης της τουρκικής εισβολής στο νησί, τον Ιούλιο 1974, προκάλεσαν μια σειρά από έκτακτα γεγονότα που έφεραν τον στρατό σε μια κατάσταση αποδιάρθρωσης. Το κενό πολιτικής εξουσίας που δημιουργήθηκε ώθησε μια μερίδα μετριοπαθών αξιωματικών στην απόφαση να οδηγήσουν τα πράγματα προς μια δημοκρατική μετάβαση και την παράδοση της εξουσίας σε πολιτικά πρόσωπα⁶⁵. Έτσι, λοιπόν, η οριστική ματαίωση του πολιτικού ρόλου της στρατιωτικής εξουσίας σε συνδυασμό με την πειθάρχηση και την οργάνωση της στο νέο πλαίσιο αστικών στρατηγικών επιλογών αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες επιδιώξεις του Κ. Καραμανλή. Η διαδικασία αυτή ήταν μια προσπάθεια που απαιτούσε αργά και σταθερά βήματα, λεπτούς χειρισμούς και αποφασιστικότητα στην υλοποίηση των συγκεκριμένων επιλογών, καθώς η έντονη ανησυχία για μια νέα εκτροπή ήταν πάντοτε υπαρκτή κατά τους πρώτους μήνες της δημοκρατικής μετάβασης.

Για τον παραπάνω σκοπό επιλέχθηκαν από τον Κ. Καραμανλή δύο πρόσωπα με ισχυρές διασυνδέσεις στο στράτευμα και τα σώματα ασφαλείας, όπως ο Ευάγγελος Αβέρωφ, ως υπουργός Εθνικής Άμυνας και ο Σόλων Γκίκας, ο οποίος διετέλεσε υπουργός Δημόσιας Τάξης. Αμφότεροι υπήρξαν πρόσωπα που έδρασαν στο πλαίσιο του μετεμφυλιακού κράτους, κάτι που τους έδινε ένα πλεονέκτημα στη διαμόρφωση του συσχετισμού δυνάμεων στο εσωτερικό του στρατεύματος υπέρ πολιτικών λύσεων. Η προσέγγιση του Ε. Αβέρωφ αφορούσε την στεγανοποίηση του στρατεύματος από την πολιτική ζωή. Αυτό το έφερε εις πέρας σ' ένα μεγάλο βαθμό με εργαλεία πολιτικής υφής, όπως ανακατατάξεις και αποστρατεύσεις ανώτερων αξιωματικών,

⁶⁵ Σπύρος Μακρής, “Ο ρόλος του στρατού στη δημοκρατική μετάβαση/σταθεροποίηση της Νότιας Ευρώπης: Πορτογαλία, Ελλάδα και Ισπανία μέσα από τη συγκριτική προοπτική”, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 100, (1999), σ. 184-185.

αλλάζοντας μ' αυτόν τον τρόπο τους συσχετισμούς στο στράτευμα υπέρ των στελεχών που προωθούσαν δημοκρατικές λύσεις. Η πολιτική του «δεξιού» δυναμισμού που υιοθετήθηκε, τελικά αποδείχθηκε καθοριστική για τον σαφή διαχωρισμό πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας. Σ' αυτό το νέο πλαίσιο η πολιτική πια θα εισερχόταν εντός του στρατεύματος αλλά υπό την μορφή του κυβερνητικού ελέγχου και διαμέσου της επιλογής προσώπων για τα ανώτατα αξιώματα. Όμως, παρ' όλη την αποστράτευση περίπου 3.000 αξιωματικών που μετείχαν στο δικτατορικό καθεστώς, το αντικομμουνιστικό πρόσημο στο εσωτερικό του στρατού παρέμενε σχεδόν ανέπαφο, ενώ η πολιτική μεταστροφή των αξιωματικών δεν θα μπορούσε να είναι πλήρης και ολοκληρωτική, αν αναλογιστούμε το πώς συγκροτήθηκε ο μηχανισμός του μετεμφυλιακά⁶⁶. Είναι πάντως σαφές ότι οι πολιτικές «εκκαθάρισης» στο στράτευμα, αν και ήταν διστακτικές κι επιλεκτικές, παρ' όλα αυτά έδωσαν ένα οριστικό τέλος στην μακρά παρεμβατικότητα των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική ζωή της χώρας⁶⁷. Συμπερασματικά, μπορεί να τονιστεί πως σε διάστημα ενός χρόνου ο στρατός πρακτικά τέθηκε υπό τον πλήρη έλεγχο της εκτελεστικής εξουσίας, μάλιστα αυτό κατοχυρώθηκε και τυπικά από το ίδιο το Σύνταγμα του Ιουνίου 1975 (άρθρο 45 εδ. α').

Ένα ακόμη κομβικό ζήτημα που απασχόλησε έντονα την πολιτική ζωή της χώρας ήταν η δίκη των υπευθύνων για την επιβολή του στρατιωτικού πραξικοπήματος. Στην δίκη των «πρωταίτιων», όπως ονομάστηκε και η οποία διεξήχθη μεταξύ Ιουλίου και Αυγούστου 1975 στις φυλακές Κορυδαλλού, προσήχθησαν μόνο 20 από τους 24 αξιωματικούς ως βασικοί υπαίτιοι για την οργάνωση κι εκτέλεση του. Οι κατηγορίες που τους απαγγέλθηκαν αφορούσαν τα αδικήματα της εσχάτης προδοσίας και της στάσης. Μάλιστα, η δίωξη τους έγινε αφότου κατατέθηκαν μηνύσεις από απλούς πολίτες και όχι αυτεπάγγελα. Ο λόγος ήταν μία σχετικά ασαφής ερμηνεία του προεδρικού διατάγματος της 26ης Ιουλίου 1974 που αμνήστευε όλα τα πολιτικά εγκλήματα της επταετίας 1967-1974 μη εξαιρουμένων των πραξικοπηματιών. Τελικά, με συντακτική πράξη άλλαξε η ερμηνεία του διατάγματος με αποτέλεσμα τα εγκλήματα των τελευταίων να εξαιρεθούν από την αμνήστευση ανοίγοντας έτσι τον δρόμο για την δίωξη όχι μόνο αυτών αλλά και υπουργών κυβερνήσεων της δικτατορίας, καθώς και των βασανιστών.

⁶⁶ Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Η Μεταπολίτευση στο Στρατό: Ιούλιος 1974 - Φεβρουάριος 1975», π. *Αρχαιοτάξιο*, τχ. 15 (Σεπτέμβριος 2013), σ. 14-23.

⁶⁷ Λεωνίδας Καλλιβερέτακης, *Δικτατορία και Μεταπολίτευση*, (Αθήνα, 2017), σ. 226-241.

Μετά από 107 μηνύσεις που κατατέθηκαν ενάντια σε μη στρατιωτικούς υπουργούς, υφυπουργούς και στελέχη του καθεστώτος συνολικά στην προανάκριση εκλήθησαν μόνο 40. Επιπλέον, με απόφαση του Αρείου Πάγου τον Ιούλιο 1975 η κατηγορία της εσχάτης προδοσίας για την οποία κατηγορήθηκαν οι τελευταίοι θεωρήθηκε «στιγμιαίο» κι όχι διαρκές έγκλημα, με αποτέλεσμα να μην παραπεμφθούν σε δίκη και να απαλλαχθούν οριστικά. Όπως είναι προφανές οι πολιτικές και οι νομικές αντιδράσεις ήταν έντονες⁶⁸. Ένα ακόμη στοιχείο που αποτυπώνει το εύθραυστο καθεστώς ελεγχόμενης ισορροπίας στην διαχείριση του ζητήματος της παραδειγματικής τιμωρίας των υπευθύνων για το πραξικόπημα, είναι το γεγονός πως οι βασικοί κατηγορούμενοι ουσιαστικά προφυλακίστηκαν μόλις τον Ιανουάριο 1975, μισό χρόνο δηλαδή μετά την αλλαγή πολιτικής εξουσίας, αν και κάποιοι βρίσκονταν σε κατ' οίκον περιορισμό. Τέλος, αναφορικά με το μέγεθος των ποινών, η πλειοψηφία των κατηγορουμένων αντιμετώπισε πολυετείς ποινές ως και ισόβια, ενώ οι τρεις αρχιπραξικοπηματίες την καταδίκη σε θάνατο⁶⁹. Τις τελευταίες ο Κ. Καραμανλής εισηγήθηκε να τις μετατρέψει σε ισόβια, ώστε να μην καλλιεργηθεί η εντύπωση της Δημοκρατίας που οδηγείται στον ρεβανσισμό, όπως επίσης και για να μην δημιουργηθεί μεγάλο ρήγμα στην κομματική βάση της Δεξιάς, καθώς ένα μέρος της είχε συνεργαστεί ανοιχτά με το δικτατορικό καθεστώς⁷⁰.

Λίγους μήνες αργότερα, μεταξύ 16 Οκτωβρίου και 31 Δεκεμβρίου 1975 διεξήχθη η δίκη για τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν κατά την διάρκεια των ημερών της εξέγερσης του Πολυτεχνείου. Είκοσι από τους κατηγορούμενους κρίθηκαν ένοχοι και αντιμετώπισαν ποινές φυλάκισης που κυμάνθηκαν από δύο χρόνια ως ισόβια. Τα χαρακτηριστικά αυτής της δίκης συμπυκνώνονται στο γεγονός ότι η έδρα ήταν ιδιαίτερα προσεκτική στο να διατηρήσει τον αυστηρά ποινικό χαρακτήρα της δίκης ακυρώνοντας στην πράξη τις όποιες προσπάθειες των μαρτύρων να δώσουν ένα πολιτικό στίγμα στα γεγονότα της εξέγερσης⁷¹. Τέλος, το ίδιο χρονικό διάστημα, μεταξύ Ιουλίου και Νοεμβρίου 1975, διεξήχθησαν οι δίκες που αφορούσαν τους κατηγορούμενους για βασανιστήρια κατά την διάρκεια της δικτατορίας. Οι

⁶⁸ Λίνα Αλεξίου, «Κάθαρση-Αποχουντοποίηση-Εκδημοκρατισμός: Χαμένες ελπίδες, ολέθριες παραχωρήσεις», π. *Αντί*, τχ. 24, Περίοδος Β', (Αύγουστος 1975), σ. 7-9.

⁶⁹ Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, «Ένα ξεχασμένο επίτευγμα: Οι δίκες των χουντικών», στο Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Ηλίας Νικολακόπουλος, Τάσος Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Η Μεταπολίτευση '74-'75. Στιγμές μιας μετάβασης*, (Αθήνα 2016), σ. 53-55.

⁷⁰ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Τα διλήμματα της μεταπολίτευσης: Μεταξύ συνέχειας και ρήξης», π. *Αρχαιοτάξιο*, τχ. 15 (Σεπτέμβριος 2013), σ. 11.

⁷¹ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 387-390.

βασανιστές του ΕΑΤ-ΕΣΑ δικάστηκαν από το διαρκές στρατοδικείο Αθηνών, ενώ αυτοί της Ασφάλειας Αθηνών παραπέμφθηκαν στο Μεικτό Κακουργιοδικείο Χαλκίδας, όπου τα μέτρα ασφαλείας που πάρθηκαν ήταν ιδιαίτερα αυστηρά υπό τον φόβο κοινωνικών αντιδράσεων και επεισοδίων. Να σημειωθεί ότι σ' αυτήν την περίπτωση η δίωξη των πρώτων έγινε αυτεπάγγελα, ενώ των αστυνομικών της ασφαλείας έγινε μετά από μηνύσεις των ίδιων των βασανισθέντων, πολλές από τις οποίες κρίθηκαν εκπρόθεσμες και επιπλέον αφορούσαν μόνο το χρονικό διάστημα 1972-1974. Κατά την διάρκεια τη δίκης οι μαρτυρίες ανδρών και γυναικών που υπέστησαν βασανιστήρια ήταν χαρακτηριστικές αναφέροντας με αποκαλυπτικές λεπτομέρειες τις σκληρές και απάνθρωπες συνθήκες που βίωσαν στα κρατητήρια του καθεστώτος. Απομόνωση, άσκηση ψυχολογικής βίας, ξυλοδαρμοί, στέρηση ύπνου και φαγητού, εξευτελισμοί, εξυβρίσεις και κάθε είδους απειλές συμπληρώνουν μόνο ένα μέρος της συνολικής εικόνας για τα «κολαστήρια» της Ασφάλειας και του ΕΑΤ-ΕΣΑ. Από την άλλη πλευρά, η στάση των βασανιστών κατά την διάρκεια της δίκης ήταν ιδιαίτερα προκλητική, καθώς πολλές φορές χλεύαζαν τα θύματα τους, έκαναν πως δεν γνωρίζουν τίποτα για τα βασανιστήρια ή δικαιολογούνταν με το επιχείρημα ότι εκτελούσαν εντολές ανωτέρων. Επιπρόσθετα, κάποιοι προσπάθησαν να δικαιολογήσουν τις πράξεις τους υπερτονίζοντας το χρέος και τις υπηρεσίες που προσέφεραν προς την πατρίδα στηριζόμενοι σε ανυπόστατες θεωρίες περί κομμουνιστικού κινδύνου⁷².

Δεδομένης της πολιτικής συγκυρίας μεγάλο μέρος της κοινωνίας προσδοκούσε την παραδειγματική τιμωρία των κατηγορουμένων. Ένα από τα κυρίαρχα συνθήματα, που εξέφραζαν το κοινό αίσθημα της εποχής, ήταν το «Δώστε την χούντα στο λαό». Οι τελικές αποφάσεις, όμως, των δικαστηρίων προκάλεσαν συνολική απογοήτευση για το έργο της Δικαιοσύνης, καθώς πολλοί από τους βασανιστές, ιδιαίτερα οι αστυνομικοί της ασφαλείας, τιμωρήθηκαν με μικρές κι εξαγοράσιμες ποινές, ενώ αρκετοί τέθηκαν απλώς σε διαθεσιμότητα ή αφέθηκαν ελεύθεροι. Οι αντιδράσεις των κομμάτων διαμέσου ανακοινώσεων ήταν ηχηρές και αποτύπωναν την αδυναμία δικαίωσης του κοινωνικού αιτήματος για καταδίκη των βασανιστών, ενώ το γενικότερο πολιτικό κλίμα της περιόδου αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στους τίτλους των πρωτοσέλιδων διάφορων εφημερίδων. Ενδεικτικά, *Ελευθεροτυπία* «Αθώωσαν τους βασανιστές», *Τα Νέα* «Ο Ιωαννίδης γλίτωσε από

⁷² Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 21-26, (1978-1979), Τρίτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 461-462.

βέβαιο λιντσάρισμα»⁷³, Ριζοσπάστης «Μετά την αθώωση των βασανιστών αστυνομικών - Οργή και αγανάκτηση στο λαό - Αποχαλίνωση χουντοφασιστών - Παράγοντες της “Νέας Δημοκρατίας” επισημαίνουν τις ευθύνες της κυβέρνησης»⁷⁴, *Μακεδονία* «Της αποφάσεως του κακουργιοδικείου Χαλκίδος ασκείται αναίρεση; Ο εισαγγελεύς του Αρείου Πάγου ζήτησε επειγόντως τη δικογραφία - Ευθύνες στη κυβέρνηση επιρρίπτουν τα κόμματα - Κατατέθηκαν τρεις επερωτήσεις»⁷⁵. Ο λόγος που δρομολογήθηκαν μ’ αυτόν τον τρόπο τα πράγματα έχουν μια βάσιμη εξήγηση. Οι διαφορετικές μελλοντικές λειτουργικές ανάγκες που συσχετίζονταν με τα αντίστοιχα σώματα στρατού και αστυνομίας επέβαλλαν ίσως την διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των βασανιστών. Επιπλέον, οι συγκριτικά μεγαλύτερες ποινές που επιβλήθηκαν στους αξιωματικούς του ΕΑΤ-ΕΣΑ πιθανότατα το αποδεικνύουν. Η νεοεκλεγμένη κυβέρνηση της ΝΔ είχε ανάγκη τα σώματα ασφαλείας για την αποτελεσματικότερη εξυπηρέτηση της κυριαρχίας της διαμέσου της άσκησης νόμιμης βίας στην νέα πραγματικότητα που διαμορφωνόταν. Ως εκ τούτου, διασώζοντας τρόπον τινά το κύρος αυτού του σώματος διευκόλυνε παράλληλα την εγκαθίδρυση ενός αποτελεσματικού κοινοβουλευτικού συστήματος εξουσίας στην προσπάθεια της να επανασυνδέσει το σύνολο της κοινωνίας με τις δομές ενός νέου αστικού κράτους δυτικού τύπου⁷⁶.

Περίπου ένα χρόνο μετά την κατάρρευση της δικτατορίας η ουσιαστική «κάθαρση» και ο ευρύτερος εκδημοκρατισμός εκτυλίσσονταν με αργούς ρυθμούς. Η κυβέρνηση της ΝΔ απέτυχε να φέρει εις πέρας μια αποτελεσματική πολιτική, πολύ περισσότερο μια γενικότερη κοινωνική μεταρρύθμιση, που θα ανανέωνε τα πολιτικά δικαιώματα και τη φύση του κοινοβουλευτικού καθεστώτος. Από την πρώτη στιγμή της μετάβασης, ευρύ κοινωνικό αίτημα αποτέλεσε η «αποχουντοποίηση», η απομάκρυνση δηλαδή των στελεχών που συνεργάστηκαν με το καθεστώς της Χούντας από τους μηχανισμούς του κράτους. Κάτι τέτοιο, όμως, στις συγκεκριμένες πολιτικές συνθήκες φάνταζε ακατόρθωτο να τελεσφορήσει, δεδομένου ότι οι πολιτικοί συσχετισμοί που είχαν δημιουργηθεί, εντάσσονταν σε μια συντηρητική παράδοση, η οποία δεν ευνοούσε άμεσες και ριζοσπαστικές αλλαγές. Αντ’ αυτού, όπου αυτό συντελέστηκε με κάποιο ικανοποιητικό βαθμό, ήταν απόρροια των

⁷³ Εν Πλώ, *30 χρόνια πίσω...Κίνημα χωρίς μνήμη κίνημα χωρίς προοπτική*, (Αθήνα, 2004), σ. 2-11.

⁷⁴ Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος - Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Εφημερίδων και Περιοδικού Τύπου. <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

⁷⁵ Στο ίδιο.

⁷⁶ Γιώργος Καρράς, «Οι δίκες των βασανιστών και η εσωτερική λογική τους», π. *Ο Πολίτης*, τχ. 6 (Νοέμβριος 1976), σ. 8-15.

κοινωνικών αγώνων σ' αυτό το πεδίο και όχι μια σταθερή στρατηγική του κυβερνητικού έργου. Για παράδειγμα, η «αποχουντοποίηση» στους χώρους των πανεπιστημίων υλοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό λόγω της μεγάλης δυναμικής του φοιτητικού κινήματος και της πίεσης που αυτό άσκησε προς αυτήν την κατεύθυνση⁷⁷. Στον αντίποδα, η διαδικασία της αποπομπής ατόμων που συνεργάστηκαν άμεσα ή έμμεσα με το δικτατορικό καθεστώς καθυστέρησε χαρακτηριστικά σε τομείς, όπως οι ένοπλες δυνάμεις ή πραγματοποιήθηκε εντελώς αμυδρά σε δομές του κρατικού μηχανισμού, όπως το δικαστικό σώμα, η δημόσια διοίκηση και τα σώματα ασφαλείας.

Η αμφιθυμία που χαρακτήρισε τις κινήσεις της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή ώστε να διαμορφώσει με σαφή τρόπο τις σχέσεις της με το δικτατορικό και εν γένει με το μετεμφυλιακό παρελθόν αποτυπώνεται σε μερικά ακόμη ζητήματα που αφορούσαν τον ευρύτερο εκδημοκρατισμό του πολιτικού συστήματος. Τέτοια ήταν, η μη επίσημη και οριστική κατάργηση των ΤΕΑ, που συνέχισαν να θυμίζουν σε κάποιες περιοχές της χώρας τις πιο αυταρχικές στιγμές του μετεμφυλιακού κράτους⁷⁸. Επιπλέον, το ζήτημα της μη αναγνώρισης της εθνικής αντίστασης και ο επαναπατρισμός των πολιτικών προσφύγων, το οποίο παρέμενε πρόβλημα προς επίλυση. Ακόμη, η διατήρηση των προδικτατορικών σχέσεων εξάρτησης μεταξύ κυβέρνησης και συνδικαλιστικών φορέων, που απέφεραν την πολιτική χειραγώγηση του συνδικαλισμού μ' έναν τρόπο πατερναλιστικό. Χαρακτηριστική είναι η προσπάθεια ελέγχου της ΓΣΕΕ (Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος) από τον κρατικό μηχανισμό και την εργοδοσία, εν μέσω δυναμικών απεργιακών κινητοποιήσεων, με απώτερο σκοπό την δημιουργία κλίματος συμβιβασμού και κοινωνικής συναίνεσης. Τέλος, η πολιτική αυτή χαρακτηρίστηκε από την ύπαρξη μιας όλο και αυξανόμενης αστυνομικής καταστολής στα πεδία των κοινωνικών και εργατικών διεκδικήσεων⁷⁹. Συμπερασματικά, λοιπόν, έχοντας εξετάσει συνοπτικά το μείγμα των κυβερνητικών πολιτικών που υιοθετήθηκε, θα μπορούσε να ειπωθεί πως η πολιτική λύση Κ. Καραμανλή για την μετάβαση προς ένα νέο κοινοβουλευτικό καθεστώς χαρακτηρίζεται ως μια «τομή» στην «συνέχεια». Από την μία πλευρά ήταν «τομή», γιατί ο ίδιος δεν συνεργάστηκε καμιά στιγμή με το δικτατορικό καθεστώς και επιπλέον τόλμησε κι έφερε τελικά εις πέρας δομικές αλλαγές στο πολιτικό

⁷⁷ Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών, *Νοέμβρης 1973: Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, (Αθήνα, 1983), σ. 77-78.

⁷⁸ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 220-223.

⁷⁹ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Τα διλήμματα της μεταπολίτευσης: Μεταξύ συνέχειας και ρήξης», π. *Αρχαιοτάξιο*, τχ. 15 (Σεπτέμβριος 2013), σ. 11.

σύστημα της χώρας. Από την άλλη, όμως, αποτέλεσε και «συνέχεια», καθώς ο ίδιος εξέφραζε περισσότερο τα πολιτικά συμφέροντα του προδικτατορικού αστικού κόσμου. Έτσι, λοιπόν, με την συγκεκριμένη επιλογή διατηρήθηκε ένας εύθραυστος αλλά αποτελεσματικός συσχετισμός δυνάμεων εντός των πόλων εξουσίας κατά την περίοδο της μετάβασης.

Εντός αυτής της πολιτικής συγκυρίας, της αργής και διστακτικής αναδιάρθρωσης των δομών του νέου πολιτικού συστήματος, είναι που δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την περαιτέρω ριζοσπαστικοποίηση των μορφών πολιτικής βίας. Το αίσθημα της απογοήτευσης και του ανεκπλήρωτου, λόγω της μη ικανοποίησης του ευρύτερου κοινωνικού αιτήματος για «κάθαρση» του κρατικού μηχανισμού από τα χουντικά στοιχεία αλλά και της παραδειγματικής τιμωρίας των βασανιστών και των ηθικών αυτουργών του πραξικοπήματος, μείωσε το βαθμό εμπιστοσύνης προς την νέα πολιτική εξουσία προκαλώντας αμφισβήτηση του επίπεδου νομιμοποίησης της. Την συνθήκη αυτή ενέτεινε, επιπλέον, η υιοθέτηση, από ένα πλήθος αριστερών οργανώσεων, της αντίληψης περί «αλλαγής Νατοϊκής φρουράς»⁸⁰ στη χώρα, σχετικά με το καθεστώς μετάβασης. Σύμφωνα μ' αυτήν, η φύση του καθεστώτος δεν είχε αλλάξει ουσιαστικά, καθώς είχε επιβληθεί απλώς μια αλλαγή στις μορφές εξουσίας, η αμερικανική εξάρτηση παρέμενε και τέλος, η διακυβέρνηση της χώρας ανατέθηκε σε συντηρητικές πολιτικές δυνάμεις διαμέσου ενός πολιτικού συμβιβασμού. Η κοινωνική οργή για την ατιμωρησία των βασανιστών εκφράστηκε σε μια σειρά συνθημάτων, όπως «Οι φασίστες στο Γουδί», «Δίκες λαϊκές για τους βασανιστές», «Φόλα στο σκύλο της ΕΣΑ», «Ο λαός δεν ξεχνά, τους φασίστες τους κρεμά» κ.α. Το αίσθημα για εκδίκηση, λόγω της ατιμωρησίας, φαίνεται να ήταν διάχυτο σ' ένα τμήμα της κοινωνίας. Ξεχωριστή σημασία έχουν τα λόγια του Αλέξανδρου Παναγούλη, βουλευτή της ΕΚ, στην κατάθεση του στη δίκη των βασανιστών του ΕΑΤ-ΕΣΑ: «Πρώτα θέλω να πω ότι έχουμε την πληροφορία ότι γίνονται πιέσεις προκειμένου να απαλλαγούν μερικοί από τους κατηγορούμενους. Ας σκεφτούν όλοι αυτοί που ενεργούν μ' αυτόν τον τρόπο ότι μόνο η απόδοση δικαιοσύνης μπορεί να εμποδίσει την αυτοδικία [...] Ταυτόχρονα, κλονίζεται η εμπιστοσύνη του απλού ανθρώπου προς την στρατιωτική δικαιοσύνη, όταν βλέπει να προσάγονται για να δικασθούν οι βασανιστές χωρίς να έχουν ακόμη προφυλακισθεί.

⁸⁰ Η φράση ανήκει στον Ανδρέα Παπανδρέου πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ, ο οποίος χαρακτήρισε κατ' αυτόν τον τρόπο το ρευστό πολιτικό τοπίο των πρώτων ημερών μετά την κατάρρευση της δικτατορίας.

Προσωπικά θέλω να ελπίζω ότι θα κλείσει το συντομότερο αυτός ο κύκλος των δικών που άρχισε πλέον να αποδίδει αρνητικά»⁸¹.

Σ' αυτό το ταραγμένο πολιτικό κλίμα της περιόδου μετάβασης, λοιπόν, είναι που εμφανίζονται δύο από τις μακροβιότερες ένοπλες οργανώσεις στην Ελλάδα, η ΕΟ17Ν και ο ΕΛΑ. Οι οργανώσεις αυτές με την ένοπλη δράση τους προσπάθησαν να αποτελέσουν μια ριζοσπαστική έκφραση συνέχειας και ανανέωσης των αντιδικτατορικών αγώνων σ' ένα νέο πολιτικό πλαίσιο. Οργανώσεις διαφορετικές ως προς τις μεθόδους και τις πολιτικές στοχεύσεις που υιοθέτησαν αλλά που σίγουρα αποτέλεσαν προϊόντα της εποχής τους. Η ΕΟ17Ν ανέλαβε την πολιτική ευθύνη για τη δολοφονία του σταθμάρχη της CIA R. Welch στις 23 Δεκεμβρίου 1975 και του αρχιβασανιστή Ε. Μάλλιου, περίπου ένα χρόνο μετά, ενώ η ομάδα «Ιούνης 78», ανέλαβε την πολιτική ευθύνη για τη δολοφονία ενός άλλου αρχιβασανιστή του Π. Μπάμπαλη στις 31 Ιανουαρίου 1979. Μάλιστα, ανταποκρινόμενες στο πολιτικό περιβάλλον της μετάβασης αναφέρονταν, μέσω προκηρύξεων ανάληψης ευθύνης, στην «απονομή της δικαιοσύνης» και στην «αποκατάσταση του κοινού λαϊκού αισθήματος», που πραγματοποιείται αυτή την φορά από κομμάτια της ίδιας της κοινωνίας⁸². Χαρακτηριστικός είναι και ο τίτλος του πρωτοσέλιδου της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία* στις 16 Δεκεμβρίου 1976: «Εκτελέστηκε ο Μάλλιος»⁸³. Η κυβέρνηση και τα υπόλοιπα κοινοβουλευτικά κόμματα καταδίκασαν τις ενέργειες και προσπάθησαν να αποκρύψουν την ύπαρξη ένοπλων οργανώσεων αποδίδοντας την επίθεση σε «προβοκάτορες» που δρουν ενάντια στο δημοκρατικό πολίτευμα. Σ' αυτό το κλίμα σε πρωτοσέλιδο του *Ριζοσπάστη*, της 1ης Φεβρουαρίου 1979 αναγράφεται: «Νέα πρόκληση των σκοτεινών κύκλων της ανωμαλίας: Δολοφόνησαν τον Μπάμπαλη»⁸⁴.

1.3 Η αναζωπύρωση των συλλογικών μορφών πολιτικής δράσης

Στο πολιτικό περιβάλλον των πρώτων ετών μετά την κατάρρευση του δικτατορικού καθεστώτος παρατηρείται μία όλο και αυξανόμενη ένταση της πολιτικοποίησης των υποκειμένων, παράλληλα με την ανάπτυξη μια σειράς

⁸¹ Συλλογικό, *Οι δίκες της Χούντας. Πλήρη πρακτικά*, (Αθήνα, 1976), σ. 678.

⁸² Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 21-26, (1978-1979), Τρίτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 437-440.

⁸³ Εν Πλώ, *30 χρόνια πίσω...Κίνημα χωρίς μνήμη κίνημα χωρίς προοπτική*, (Αθήνα, 2004), σ. 8.

⁸⁴ Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος - Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Εφημερίδων και Περιοδικού Τύπου. <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

ευρύτερων κοινωνικών αγώνων για διάφορα ζητήματα. Κυρίαρχο ζητούμενο συνέχισε να αποτελεί η απόρριψη του μετεμφυλιακού «κράτους των εθνοκοφρόνων» και η ανάγκη για βαθύτερο και ουσιαστικότερο εκδημοκρατισμό, ένα αίτημα που άρχισε να τίθεται επιτακτικότερα ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '60. Σ' αυτά προστέθηκαν κομβικά διεκδικητικά αιτήματα για αυξήσεις μισθών, καλύτερες συνθήκες εργασίας και συνδικαλιστικές ελευθερίες. Η όλο και μεγαλύτερη κινητοποίηση πολλών και διαφορετικών κοινωνικών ομάδων δημιούργησε έναν εκρηκτικό συνδυασμό που ώθησε το κυρίαρχο πολιτικό σύστημα σε αναπροσαρμογές, αναδιαρθρώσεις και συμβιβασμούς⁸⁵. Πιο συγκεκριμένα, την τριετία μεταξύ 1974-1977, η χώρα συγκλονίστηκε από πολυάριθμες κινητοποιήσεις που αναζωπύρωσαν τις συλλογικές μορφές πολιτικής δράσης και επανέφεραν την αγωνιστική διάθεση στην κοινωνία, η οποία είχε καταρρακωθεί δραματικά μετά την αιματηρή καταστολή της εξέγερσης του Πολυτεχνείου. Οι σχεδόν καθημερινοί πολύμορφοι αγώνες, που συχνά κατέληγαν σε δυναμικές συγκρούσεις με τις δυνάμεις καταστολής σε διάφορα σημεία της ελληνικής επικράτειας, έθεταν κυρίαρχα το ζήτημα της περαιτέρω βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης και όχι πάντοτε την συνολική ανατροπή του συστήματος. Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό των συλλογικών αυτών μορφών κινητοποίησης και διαμαρτυρίας ήταν η αυτονομία και το «ακηδεμόνευτο» της φύσης τους, όπως και το γεγονός ότι ως ένα σημείο είχαν έναν αυθόρμητο και όχι οργανωμένο από τα πάνω κομματικό ή συνδικαλιστικό χαρακτήρα.

Οι πρώτες κινητοποιήσεις που ξεσπούν, αμέσως μετά την κατάρρευση της Χούντας, αφορούν το ζήτημα της Κύπρου. Μέχρι τον Οκτώβριο 1974 και πιο σποραδικά ως τις αρχές του 1975 οργανώθηκαν αρκετές δημόσιες διαμαρτυρίες, κυρίως από κύπριους φοιτητές και σπουδαστές, με κεντρική πολιτική στόχευση την καταγγελία της κατοχής των εδαφών της Κύπρου από τον τουρκικό στρατό και την επίρριψη ευθυνών γι' αυτή την εξέλιξη στο ΝΑΤΟ, στους Αμερικανούς αλλά και στα στελέχη, πολιτικά και στρατιωτικά, του δικτατορικού καθεστώτος. Με συνθήματα, όπως «Κάτω τα χέρια από την Κύπρο», «Όχι διχοτόμηση, όχι ομοσπονδία», «ΝΑΤΟ, CIA, προδοσία», «Έξω οι Αμερικανοί, έξω οι βάσεις», «Ο λαός απαιτεί τους προδότες στο Γουδί», οι διαδηλωτές εκδήλωναν την οργή τους ενάντια στους υπεύθυνους και παράλληλα την συμπαράσταση τους στην κοινωνία της Κύπρου. Οι

⁸⁵ Νίκος Σερντεδάκης, «Συνέχειες και ασυνέχειες της συλλογικής δράσης κατά την μετάβαση από την “καχεκτική δημοκρατία” στη “μεταπολίτευση”», στο Μάνος Αυγερίδης, Εφη Γαζή, Κωστής Κορνέτης (επιμ.), *Μεταπολίτευση: Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*, (Αθήνα, 2015), σ. 108-115.

κινητοποιήσεις αυτές ως προς τα χαρακτηριστικά τους είχαν τη μορφή διαδηλώσεων προς την αμερικανική πρεσβεία και τις αμερικανικές βάσεις στη χώρα, τις απεργίες πείνας και τις παραστάσεις διαμαρτυρίας με την κατάθεση ψηφισμάτων καταγγελίας. Παρά την συνήθη απαγόρευση τους από την ελληνική κυβέρνηση, με πρόσχημα την επιστράτευση ή ακόμη και με στρατιωτικό νόμο, όπως στις 13 Αυγούστου 1974, συσπείρωναν πλήθος κόσμου, ενώ πολλές φορές κατέληγαν ν' αποκτούν συγκρουσιακό περιεχόμενο, κάτι που είχε ως συνέπεια τραυματισμούς και συλλήψεις διαδηλωτών⁸⁶. Τα αντιαμερικανικά αισθήματα που αναπτύχθηκαν και βρίσκονταν σε έξαρση αυτήν την περίοδο λόγω της πολεμικής εμπλοκής στην Κύπρο ενέπνευσαν την συνέχιση και εξέλιξη του βίαιου ρεπερτορίου δράσης που αρχικά ξεκίνησε ενάντια στο δικτατορικό καθεστώς. Σ' αυτό το πλαίσιο στις 19 Αυγούστου 1974 καταστρέφεται από εμπρηστικό μηχανισμό το αυτοκίνητο αμερικανού λοχία στην περιοχή της Βούλας, ως μια απάντηση συμβολικού περιεχομένου ενάντια στην αμερικανική πολιτική στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου.

Αφορμές για μεγαλειώδεις συλλογικές κινητοποιήσεις και διαδηλώσεις αποτέλεσαν επιπρόσθετα οι ετήσιες επέτειοι της εξέγερσης Πολυτεχνείου, του στρατιωτικού πραξικοπήματος, όπως και οι εκδηλώσεις για την εργατική Πρωτομαγιά. Η πρώτη επέτειος της εξέγερσης συνέπεσε με την ημερομηνία διενέργειας των εκλογών στις 17 Νοεμβρίου 1974. Η επιλογή της συγκεκριμένης ημερομηνίας από τον Κ. Καραμανλή πιθανότατα έγινε για δύο λόγους. Από την μία πλευρά, έγινε για να αλλάξει η κεντρική πολιτική ατζέντα εξυπηρετώντας μ' αυτόν τον τρόπο τις ανάγκες των κομματικών μηχανισμών, ενώ από την άλλη, επιλέχθηκε ώστε οι αναμενόμενες κινητοποιήσεις για την επέτειο της εξέγερσης είτε να απαγορευτούν είτε να υστερούν σε μαζικότητα και αγωνιστικότητα. Παρ' όλες τις πολυήμερες διαβουλεύσεις που έγιναν, μεταξύ οργανώσεων και κομμάτων της Αριστεράς, για το αν θα πραγματοποιηθεί η διαδήλωση στις 15 Νοεμβρίου, τελικά, οι οργανώσεις της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς μαζί με φοιτητές και πλήθος απλού κόσμου συμμετείχαν σ' αυτήν. Η πορεία, αν και είχε απαγορευθεί από την κυβέρνηση, ξεκίνησε από το χώρο του Πολυτεχνείου και κατέληξε στο σκοπευτήριο της Καισαριανής, ώστε να τονιστεί η σύνδεση του με την Αντίσταση. Επιπλέον, ήταν ιδιαίτερα μαζική και τα συνθήματα που κυριάρχησαν έδωσαν το στίγμα της πολιτικής περιόδου: «Εμπρός γι' αγώνες λαϊκούς, εμπρός γι' αγώνες ταξικούς», «Θάνατος στον

⁸⁶ Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών, *Νοέμβρης 1973: Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, (Αθήνα, 1983), σ. 65-68.

φασισμό, λαέ θυμήσου τον Νοέμβρη», «ΕΑΜ, ΕΛΑΣ, Πολυτεχνείο» κ.α⁸⁷. Ειδικά με το περιεχόμενο του τελευταίου συνθήματος η γενιά που έζησε και πολιτικοποιήθηκε στα γεγονότα της εξέγερσης του Νοεμβρίου 1973 διεκδικούσε με κάποιο τρόπο την αποκατάσταση όλων αυτών που είχαν αγωνιστεί για την υπόθεση της δημοκρατίας σ' αυτήν την χώρα μεταπολεμικά⁸⁸. Οι πορείες, σχετικά με την επέτειο της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, που ακολούθησαν τα επόμενα χρόνια ως το τέλος της δεκαετίας κατέληγαν στην αμερικανική πρεσβεία δηλώνοντας την αντίθεση τους στην αμερικανική ιμπεριαλιστική πολιτική, ενώ εξέφραζαν την επιθυμία για αποδέσμευση της χώρας από την αμερικανική εξάρτηση. Συνήθως, αυτές οι πορείες ήταν επεισοδιακές και χαρακτηρίζονταν από συγκρούσεις μεταξύ διαδηλωτών και δυνάμεων καταστολής. Μάλιστα τον Νοέμβριο 1980, όταν η κυβέρνηση απαγόρευσε στο σώμα της διαδήλωσης να προσεγγίσει την αμερικανική πρεσβεία ξέσπασαν βίαιες συγκρούσεις, ενώ από την άγρια κρατική καταστολή δύο διαδηλωτές, ο Ιάκωβος Κουμής και η Σταματίνα Κανελλοπούλου, θα πέσουν νεκροί από τα γκλοπ των σωμάτων ασφαλείας.

Ένα γεγονός που αξίζει, επίσης, να καταγραφεί είναι η πορεία για την πρώτη επέτειο του στρατιωτικού πραξικοπήματος την 21η Απριλίου 1975 που είχε σκοπό να κινηθεί προς την αμερικανική πρεσβεία και το ΕΑΤ-ΕΣΑ. Η συνολική αποστροφή της κοινωνίας για το δικτατορικό καθεστώς και τα δεινά που προκάλεσε μετουσιώθηκαν στη μεγαλειώδη συμμετοχή που σημειώθηκε στην κινητοποίηση και στον ιδιαίτερο συγκρουσιακό της χαρακτήρα. Η κατάσταση εκτραχύνθηκε, όταν το μπλοκ της οργάνωσης του ΕΚΚΕ έφτασε έξω από την πρεσβεία και μέλη του πραγματοποίησαν επίθεση στο κτίριο, ενώ παράλληλα έγινε απόπειρα εμπρησμού της. Αποτέλεσμα αυτής της βίαιης πρακτικής ήταν η άμεση παρέμβαση του κρατικού μηχανισμού με άγρια αστυνομική καταστολή σε όλο μήκος της πορείας, με συνέπεια αυτή να διασπαστεί, προκαλώντας πολλές συλλήψεις και τραυματισμούς μεταξύ των διαδηλωτών. Η οργή και ο θυμός για την κρατική καταστολή αποτυπώθηκαν αργότερα σε αντικυβερνητικά συνθήματα όπως: «Να ποιος είναι ο Καραμανλής», «Φασίστα Γκίκα παραιτήσου», «Κάτω η Νέα Δημοκρατία» κ.α⁸⁹.

⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 72-73.

⁸⁸ Ιάσοντας Χανδρινός, «“ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-Πολυτεχνείο”, “ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-Μελιγαλάς”: Το ΕΑΜ στην πολιτική μνήμη και συνθηματολογία», εφ. *Δρόμος της Αριστεράς*, 17 Σεπτεμβρίου 2011. <https://www.e-dromos.gr>

⁸⁹ Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών, *Νοέμβρης 1973: Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, (Αθήνα, 1983), σ. 81-83.

Σ' όλη αυτήν την μεταβατική περίοδο, όπου η κυβέρνηση της ΝΔ προσπαθούσε να αποσπάσει την αναγκαία και απαιτούμενη κοινωνική συναίνεση ώστε να προωθήσει την πολιτική της αναπτύχθηκαν μια σειρά από ριζοσπαστικούς εργατικούς αγώνες, που καθυστέρησαν και έβαλαν εμπόδια ως ένα σημείο σ' αυτήν την διαδικασία. Τα βασικά χαρακτηριστικά αυτών των αγώνων που, αρχικά, ήταν κατά βάση ανεξέλεγκτοι και μη κατευθυνόμενοι από τα κόμματα και τους επίσημους συνδικαλιστικούς φορείς, εντοπίζονταν σ' ένα επιθετικό πνεύμα άμεσης συλλογικής δράσης κι αλληλεγγύης, ενάντια σε εσωτερικούς διαχωρισμούς. Οι απεργίες συχνά ήταν ιδιαίτερα δυναμικές και συνοδεύονταν από αστυνομική καταστολή και συγκρούσεις. Επιπρόσθετα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί βάσιμα, ότι απασχόλησαν το μεγαλύτερο μέρος των χώρων εργασίας από τον πρωτογενή τομέα, τις βιομηχανικές μονάδες ως τις υπηρεσίες και τις μεταφορές.

Η πρώτη απεργιακή κινητοποίηση που ξέσπασε μετά την κατάρρευση του δικτατορικού καθεστώτος ήταν αυτή στο εργοστάσιο κονσερβοποιίας National Can, τον Οκτώβριο 1974, εν μέσω προεκλογικής περιόδου, όπου οι κοινοί αγώνες ντόπιων εργατών και μεταναστών για καλύτερους όρους εργασίας τους έφεραν σε σύγκρουση με δυνάμεις της αστυνομίας που εστάλησαν για την καταστολή της⁹⁰. Δυναμικές κινητοποιήσεις εκδηλώθηκαν, επιπλέον, ολόκληρο το διάστημα μεταξύ του Μαρτίου 1975 ως και τα μέσα του 1977, στα εργοστάσια παραγωγής ηλεκτρικών οικιακών συσκευών (Pitsos, AEG, Eskimo, Izola, Siemens, Fulgor κ.α.). Κοινό χαρακτηριστικό αυτών των εργοστασιακών αγώνων ήταν οι επαναλαμβανόμενες στάσεις εργασίας, το οργανωμένο σαμποτάζ από τους εργαζόμενους στους ρυθμούς παραγωγής, οι πολυήμερες απεργίες και οι καταλήψεις των εργοστασίων⁹¹. Ένα άλλος χώρος εργασίας που σημαδεύτηκε από δυναμικές κινητοποιήσεις την κρίσιμη τριετία 1974-1977 ήταν τα μεταλλεία. Πιο συγκεκριμένα, στα μεταλλεία του Σκαλιστήρη στο Μαντούδι Ευβοίας, στο Μαντέμ Λάκκο στην Χαλκιδική, στο μεταλλείο στο Νέο Κόκκινο, αλλά και στο εργοστάσιο της Λάρκο ιδιοκτησίας Μποδοσάκη-Αθανασιάδη, οι απεργοί εργάτες απαιτούσαν καλύτερες συνθήκες εργασίας, αύξηση μισθών και αναβάθμιση των μέτρων ασφαλείας στους χώρους παραγωγής, καθώς τα εργατικά ατυχήματα ήταν σχεδόν καθημερινά με αποτέλεσμα, εκτός των τραυματισμών, πολλοί συνάδελφοι τους να έχουν χάσει τη ζωή τους. Οι απεργίες διαρκείας των

⁹⁰ Περικλής Κυριακόπουλος, *Το εργατικό πρόβλημα στην Ελλάδα τα πρώτα μεταδικτατορικά χρόνια*, (Αθήνα, 1990), σ. 23-25.

⁹¹ Στο ίδιο, σ. 40-56.

μεταλλωρύχων, αν και κατεστάλησαν δυναμικά από την κυβέρνηση της ΝΔ, παρ' όλα αυτά βρήκαν μεγάλη συμπαράσταση στις τοπικές κοινωνίες που υποστήριζαν τα αιτήματά τους⁹².

Το μοντέλο οργάνωσης που υιοθετήθηκε από τους εργάτες για την επίτευξη των επιδιώξεων τους ήταν οι επιτροπές αγώνα και τα εργοστασιακά σωματεία. Οι χρόνιες παθολογίες του μετεμφυλιακού συνδικαλιστικού κινήματος στη χώρα και επιπλέον, το γεγονός ότι οι βιομηχανικές παραγωγικές μονάδες στη χώρα ήταν μικρού σχετικά μεγέθους, ώθησε τους εργάτες να οργανώσουν τον αγώνα τους με έναν αυθόρμητο και καινοτόμο τρόπο στο επίπεδο του εργοστασιακού σωματείου. Τα πλεονεκτήματα αυτού του οργανωτικού σχήματος ήταν πως συσπείρωνε σ' έναν κοινό αγώνα το σύνολο των εργαζομένων σε μια βιομηχανική μονάδα, ξεπερνώντας τον εργασιακό και τον μισθολογικό καταμερισμό, σε αντίθεση με τα κλαδικά. Επιπρόσθετα, έδινε την δυνατότητα σε όλους τους εργαζόμενους να συμμετέχουν στις λήψεις των αποφάσεων ενοποιώντας των αγώνα και καταργώντας τις αντιθέσεις στο εσωτερικό της εργατικής τάξης. Η μορφή αυτή οργάνωσης αντιμετωπίστηκε με ιδιαίτερη εχθρότητα και συστηματική πολεμική από τους προϋπάρχοντες συνδικαλιστικούς φορείς και την πλειοψηφία των κοινοβουλευτικών κόμματος, συμπεριλαμβανομένης της «επίσημης» Αριστεράς, τα οποία υποστήριζαν την ελεγχόμενη από τα ίδια κλαδική μορφή οργάνωσης⁹³. Ο έντονος ριζοσπαστισμός του εργοστασιακού συνδικαλιστικού κινήματος, που πέραν των πολιτικών προταγμάτων που προωθούσε, αμφισβητώντας πολλές φορές σε επίπεδο λόγου την ίδια την καπιταλιστική παραγωγή, αποτυπώθηκε και σε επίπεδο πρακτικών, με τις πολυήμερες απεργίες, τις δυναμικές περιφρουρήσεις και τις συγκρούσεις με τις δυνάμεις καταστολής και τους απεργοσπάστες. Τέλος, η αδυναμία να ενσωματωθεί θεσμικά έφερε την συνεπαγόμενη βίαιη καταστολή του κινήματος από πλευράς κυβέρνησης της ΝΔ με εκδικητικές απολύσεις, συλλήψεις, φυλακίσεις, εκτεταμένη καταστολή, αλλά και με θεσμικό τρόπο (Ν. 330/1976⁹⁴), κάτι που προκάλεσε, όπως είναι επόμενο, την σταδιακή υποχώρηση του από το 1977 ως το 1979⁹⁵.

Στον αγροτικό τομέα οι κινητοποιήσεις της περιόδου ήταν εξίσου δυναμικές και περιελάμβαναν μια γκάμα αιτημάτων που αφορούσαν, από την μία τοπικά

⁹² Στο ίδιο, σ. 57-71.

⁹³ Μπάμπης Κασιμάτης, «Τα εργοστασιακά σωματεία, θεσμός πρωτοποριακός», π. *Ο Πολίτης*, τχ. 17 (Μάρτιος 1978), σ. 4-9.

⁹⁴ Πρόκειται για τον Ν. 330/1976 «Περί επαγγελματικών σωματείων και ενώσεων διασφάλισης της συνδικαλιστικής ελευθερίας».

⁹⁵ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 765-773.

ζητήματα, όπως τη διανομή κτημάτων του δημοσίου, μοναστικών γαιών ή μεγάλων ιδιοκτησιών εκτάσεων, ενώ από την άλλη σχετίζονταν με αυξήσεις στις τιμές αγροτικών προϊόντων και την άσκηση πίεσης για λήψη μέτρων ως προς την προστασία της μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας. Οι συνήθειες μορφές συλλογικής δράσης που υιοθέτησαν οι αγρότες περιλαμβάνουν, τις αποκεντρωμένες συγκεντρώσεις για την δημιουργία συντονισμού, τους αποκλεισμούς οδικών αρτηριών, τις μαζικές πορείες διαμαρτυρίας προς κεντρικές πόλεις (με ή χωρίς τρακτέρ), τις απαλλοτριώσεις, τις καταλήψεις και τους εμπρησμούς (π.χ αγροτικές εκτάσεις και κατοικίες του βρετανού μεγαλοϊδιοκτήτη Noel Baker στο Προκόπι Ευβοίας στις 30 Μαΐου 1975)⁹⁶, ενώ τέλος, την χρησιμοποίηση βίαιων συγκρουσιακών πρακτικών μετά το μπλοκάρισμα των κινητοποιήσεων τους από δυνάμεις της αστυνομίας, όπως συνέβη στην Πάτρα, στην Κόρινθο, στα Γιαννιτσά, στην Λάρισα, στο Κιλκίς, στην Καρδίτσα⁹⁷ και αλλού.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι κοινωνικοί αγώνες της περιόδου αφορούσαν, επιπλέον, τοπικά ζητήματα και θέματα που άπτονταν με το περιβάλλον και την προστασία του από ανεξέλεγκτες επενδυτικές δραστηριότητες. Ένας τέτοιος δυναμικός αγώνας διεξήχθη για την ακύρωση κατασκευής αεροδρομίου στα Μεσόγεια και πιο συγκεκριμένα στην περιοχή των Σπάτων. Οι κάτοικοι αντιστάθηκαν σθεναρά στα σχέδια της κυβέρνησης με πολύμορφες διαμαρτυρίες. Προσπάθησαν να υπερασπιστούν την απαλλοτρίωση της γης τους, με αποκλεισμούς, καταλήψεις και μπλοκάρισμα της ίδιας της πόλης τους χρησιμοποιώντας οδοφράγματα, με σαμποτάζ σε οχήματα της αστυνομίας, με την κήρυξη γενικής απεργίας στην περιοχή, με καμπάνιες ενημέρωσης των υπόλοιπων συμπολιτών τους, με την άσκηση πίεσης με κάθε τρόπο σε εκπροσώπους της κυβέρνησης⁹⁸, ακόμη και με βίαια μέσα, όπως με την τοποθέτηση βόμβας έξω από το γραφείο του Δημήτριου Φράγκου, δικηγόρου και βουλευτή της κυβέρνησης ΝΔ, που είχε αναλάβει την είσπραξη αποζημιώσεων για κατοίκους που είχαν αποδεχθεί την κατασκευή του αεροδρομίου στην περιοχή^{99 100}. Το ίδιο διάστημα μια ακόμη κινητοποίηση διεξήχθη στην περιοχή της Θεσσαλονίκης σχετικά με την απομάκρυνση του εργοστασίου της ΕΘΥΛ που προκαλούσε μόλυνση στην ευρύτερη κατοικημένη περιοχή δυτικά της

⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 151-154.

⁹⁷ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 21-26, (1978-1979), Τρίτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 504-508.

⁹⁸ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 239-254.

⁹⁹ Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών, *Νοέμβριος 1973: Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, (Αθήνα, 1983), σ. 155.

¹⁰⁰ Γιώργος Καράμπελας, *Το ελληνικό αντάρτικο των πόλεων 1974-1985*, (Αθήνα, 2002), σ. 343.

πόλης και στο λιμάνι. Οι κάτοικοι συγκρότησαν συνοικιακές επιτροπές πρωτοβουλίας, οργάνωσαν τις μορφές αγώνα και την αυτοάμυνα τους πραγματοποιώντας πορείες και παραστάσεις διαμαρτυρίας, όντας έτοιμοι να συγκρουστούν ακόμη και με τις δυνάμεις καταστολής για την επίτευξη του αιτήματος τους¹⁰¹.

Στον τομέα της εκπαίδευσης και των πανεπιστημίων, ενώ σημειώθηκε μια σχετική κάμψη στις φοιτητικές κινητοποιήσεις στα μέσα της δεκαετίας του '70, παρ' όλα αυτά με αφορμή τον Ν. 815/1979, το φοιτητικό κίνημα ανέκαμψε. Οι διατάξεις του νόμου και το πνεύμα «εντατικοποίησης» των σπουδών που προωθούσε, με τη μείωση των εξεταστικών, με την θεσμοθέτηση ανώτατου χρονικού ορίου φοίτησης, όπως και οι επανατοποθετήσεις του αναφορικά με το άσυλο βρήκαν απέναντι τους την δυναμική αντίδραση των φοιτητών. Αν και οι πλειοψηφικές φοιτητικές παρατάξεις αντέδρασαν με μετριοπάθεια, οι οργανώσεις της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς μαζί με ανεξάρτητους φοιτητές σήκωσαν το βάρος των κινητοποιήσεων και τελικά πέτυχαν την οριστική απόσυρση του νόμου ένα χρόνο μετά. Τέλος, με την υιοθέτηση δυναμικών και αυτόνομων μορφών πολιτικής πάλης, όπως οι καταλήψεις σχολών και οι μαζικές και συγκρουσιακές διαδηλώσεις, τέθηκαν παράλληλα οι προϋποθέσεις για την δημιουργία ενός αυτόνομου και ριζοσπαστικού χώρου, που αμφισβήτησε ανοικτά τις παραδοσιακές φοιτητικές παρατάξεις και τις λεγκαλιστικές πρακτικές τους¹⁰².

Τέλος, θα γίνει αναφορά σε τρία κομβικά γεγονότα, όπου η χρήση βίας είτε από την πλευρά του κινήματος είτε από την πλευρά των κρατικών μηχανισμών ξεπέρασε τα όρια των συνηθισμένων αντιπαραθέσεων στο δημόσιο χώρο και γι' αυτό τον λόγο μνημονεύονται στα κείμενα διάφορων οργανώσεων ως κορυφαίες στιγμές δυναμικής αντίστασης και ανυπακοής απέναντι στις πολιτικές της κυβέρνησης. Το πρώτο αφορά την μεγάλη απεργία των οικοδόμων στις 23 Ιουλίου 1975¹⁰³, που συνέπεσε με την επέτειο ενός χρόνου κοινοβουλευτικής δημοκρατίας στη χώρα μετά την κατάρρευση της Χούντας, όπου στο κέντρο της Αθήνας σημειώθηκαν πολύωρες και σφοδρότατες συγκρούσεις μεταξύ διαδηλωτών και κατασταλτικών δυνάμεων. Πέτρες, οδοφράγματα, κοκτέιλ μολότοφ, δακρυγόνα και πυρπολήσεις οχημάτων της αστυνομίας συνθέτουν την εικόνα του κέντρου της πρωτεύουσας εκείνη τη μέρα. Η

¹⁰¹ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 257-269.

¹⁰² Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών, *Νοέμβρης 1973: Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, (Αθήνα, 1983), σ. 165-174.

¹⁰³ Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών, *Νοέμβρης 1973: Έξι χρόνια αρκετά δεν θα γίνουν εφτά*, (Αθήνα, 1979), σ. 61-67.

κυβέρνηση Κ. Καραμανλή με την απαγόρευση της πορείας των οικοδόμων να κατευθυνθεί προς το Υπουργείο Εργασίας και το μέγεθος της καταστολής που εφάρμοσε, ίσως έθεσε εκείνη την χρονική στιγμή τα όρια ανεκτικότητας σε τέτοιες δυναμικές κινητοποιήσεις. Παρόμοια γεγονότα εκτυλίχθηκαν στις απεργιακές διαδηλώσεις της 25ης Μαΐου 1976¹⁰⁴, ενάντια στο «Νόμο 330», όπου για μια ολόκληρη μέρα χιλιάδες εξαγριωμένων διαδηλωτών συγκρούονταν με τις δυνάμεις καταστολής με αποτέλεσμα να τραυματιστούν δεκάδες διαδηλωτές και αστυνομικοί, ενώ εκατοντάδες ήταν οι συλλήψεις. Από την άγρια καταστολή δεν γλίτωσε και μια μικροπωλήτρια, η 66χρονη Αναστασία Τσιβίκα, η οποία δολοφονήθηκε, καθώς παρασύρθηκε από τεθωρακισμένο όχημα («αύρα») της αστυνομίας. Την ίδια μέρα, επεισόδια και συγκρούσεις ξεκίνησαν στη Ρόδο. Εκεί, χιλιάδες κάτοικοι διαμαρτύρονταν για την παρουσία στο νησί του αμερικανικού αεροπλανοφόρου «America» εκφράζοντας μ' αυτόν τον τρόπο τα αντιαμερικανικά τους αισθήματα. Οι διαδηλώσεις διήρκεσαν δύο μέρες, ενώ η επέμβαση της αστυνομίας, η οποία χρειάστηκε ενισχύσεις από την Αθήνα, προκάλεσε άγριες συμπλοκές με τους κατοίκους, με αποτέλεσμα πολυάριθμες συλλήψεις και δεκάδες τραυματισμούς εκατέρωθεν¹⁰⁵. Τελικά, παρ' όλη την πρωτοφανή κινητοποίηση των κατασταλτικών δυνάμεων, για τα δεδομένα του νησιού, οι κάτοικοι επέβαλλαν τους σκοπούς τους με την αποχώρηση των αμερικανικών στρατιωτικών δυνάμεων.

Ωστόσο, παράλληλα και σε συνάφεια με τις κοινωνικές και τις πολιτικές συγκρούσεις που περιγράφηκαν, έδρασαν ένοπλες οργανώσεις ως άμεση απάντηση στην αναβάθμιση της καταστολής από την πλευρά της κυβέρνησης. Επρόκειτο για μια νοσηματοδότηση της πολιτικής βίας με «αμυντικό» χαρακτήρα, ως «αντι-βίας» και «αυτοάμυνας», η οποία δημιουργεί το συμβολικό πλαίσιο μέσα στο οποίο νομιμοποιείται κάθε μορφή βίαιης πρακτικής ως ανταπόδοση προς το αυταρχικό κράτος¹⁰⁶. Με μια σειρά από βομβιστικές επιθέσεις σε εργοστάσια (Pitsos, AEG, Siemens), στα γραφεία του ΣΕΒ (Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών), σε τράπεζες, σε αυτοκίνητα αμερικανών στρατιωτικών και σε αστυνομικά τμήματα, οι διάφοροι πυρήνες του ΕΛΑ, η ΕΟ17Ν, όπως και άλλες ένοπλες οργανώσεις, έδειχναν με συμβολικό τρόπο την συμπαράσταση και την έμπρακτη αλληλεγγύη τους στα

¹⁰⁴ Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών, *Νοέμβρης 1973: Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, (Αθήνα, 1983), σ. 113-117.

¹⁰⁵ Γιώργος Καράμπελας, *Το ελληνικό αντάρτικο των πόλεων 1974-1985*, (Αθήνα, 2002), σ. 338-339.

¹⁰⁶ Donatella della Porta, "Social Movements Studies and Political Violence", (*Center for studies in Islamism and Radicalization* [CIR], 2009), σ. 12.

αιτήματα των απεργών και όποιου άλλου κομματιού της κοινωνίας αντιστεκόταν σθεναρά στην κυρίαρχη πολιτική εξουσία. Η κυβέρνηση και τα υπόλοιπα κοινοβουλευτικά κόμματα για ακόμη μια φορά αρνήθηκαν ή απέκρυψαν χαρακτηριστικά την ύπαρξη ένοπλης πολιτικής δράσης στην Ελλάδα. Η κατάσταση αυτή άρχισε ν' αλλάζει σταδιακά από τις 19 Οκτωβρίου 1977, ουσιαστικά εκ των συνθηκών, με τον θανάσιμο τραυματισμό του Χρήστου Κασσίμη, μέλος του ΕΛΑ. Ο Χ. Κασσίμης, σκοτώθηκε σε συμπλοκή από αστυνομικούς, ενώ σκόπευε να πραγματοποιήσει βομβιστική επίθεση στις εγκαταστάσεις της AEG, εργοστασίου γερμανικών συμφερόντων. Μ' αυτόν τον τρόπο αναγκάστηκε σταδιακά σύσσωμο το πολιτικό σύστημα ν' αποδεχτεί την ύπαρξη ένοπλων οργανώσεων στη χώρα¹⁰⁷. Χαρακτηριστικά για το ζήτημα αυτό είναι τα λόγια της συντρόφου του Χ. Κασσίμη σε ομιλία της σε εκδήλωση λίγο μετά τον θάνατο του: «[...]Μας αρέσει ή όχι, υπάρχει ένοπλος αγώνας στον τόπο μας. Υπάρχει και δουλεύει η μαχητική επαναστατική Αριστερά. Η AEG, ο σύντροφος Χρήστος Κασσίμης, η εκτέλεση του Γουέλς (θυμάστε πόσο καιρό την κρύβανε;), η εκτέλεση του αρχιβασανιστή Μάλλιου, τα εκατοντάδες καμμένα αμερικανικά αυτοκίνητα και - ακόμη την ίδια μέρα της δολοφονίας του Χρήστου Κασσίμη - η ανατίναξη του γερμανικού προξενείου το δείχνουν αμετάκλητα. Δείχνουν ότι ο Χρήστος Κασσίμης είναι ο πρώτος αντάρτης πόλεων που έπεσε στην Ελλάδα και η δολοφονία του θα είναι σταθμός στην ιστορία του ελληνικού λαϊκού και επαναστατικού κινήματος[...]»¹⁰⁸.

1.4 Η κρίσιμη σταθεροποίηση του νέου κοινοβουλευτικού καθεστώτος

Τα βασικά χαρακτηριστικά, η μορφή και οι τρόποι κυριαρχίας της νέας πολιτικής εξουσίας, ως ιστορικό αποτέλεσμα, στον ελλαδικό χώρο, μπορούν να εξεταστούν επιπρόσθετα και σε σχέση με το επίπεδο του ταξικού ανταγωνισμού στην κοινωνία. Με άλλα λόγια, οι διαφορετικές όψεις της κρατικής καταστολής δεν δύνανται να γίνουν πλήρως αντιληπτές, χωρίς να γίνεται κατανοητή η εξέλιξη της ταξικής αντιπαράθεσης στο εσωτερικό της εκάστοτε κοινωνίας¹⁰⁹. Μπροστά, λοιπόν, στη δυναμική των πολιτικών και των κοινωνικών συγκρούσεων της περιόδου, η

¹⁰⁷ Γιώργος Καράμπελας, *Το ελληνικό αντάρτικο των πόλεων 1974-1985*, (Αθήνα, 2002), σ. 16.

¹⁰⁸ Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών, *Νοέμβρης 1973: Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, (Αθήνα, 1983), σ. 145.

¹⁰⁹ Άγγελος Ελεφάντης, «Οι πολιτικές δυνάμεις της εξουσίας», π. *Ο Πολίτης*, τχ. 14 (Νοέμβριος 1977), σ. 11-12.

κυβέρνηση Κ. Καραμανλή στράφηκε προς την κατεύθυνση της συγκρότησης ενός ανανεωμένου θεσμικού, ιδεολογικού και νομικού κρατικού οπλοστασίου. Σ' αυτό το γεγονός θα πρέπει να προστεθεί και η ήδη προϋπάρχουσα διεθνής συγκυρία της οικονομικής κρίσης που σημειώθηκε το 1973, οι συνέπειες της οποίας ώθησαν την κυβέρνηση στην υλοποίηση πρόσθετων θεσμικών αναπροσαρμογών αναφορικά με τη δομή του κράτους. Η πολιτική στρατηγική που εν τέλει υιοθετήθηκε εμπεριείχε συγκεκριμένα γνωρίσματα και προσidiaζε ως ένα σημαντικό βαθμό σ' αυτό που ο Νίκος Πουλαντζάς περιέγραψε ως «αυταρχικό κρατισμό». Σύμφωνα με την παραπάνω εννοιολόγηση ένα από τα καίρια χαρακτηριστικά της «αυταρχικής» μετεξέλιξης του αστικού κράτους δύναται να είναι η όλο και μεγαλύτερη συγκέντρωση πολιτικής δύναμης στο πεδίο της εκτελεστικής εξουσίας, σε βάρος των δύο άλλων εξουσιών (νομοθετική και δικαστική), το «προσωποπαγές» αυτής και η συνακόλουθη αποδυνάμωση των αντιπροσωπευτικών σωμάτων. Επιπλέον, παράγοντες που συμβάλλουν περαιτέρω σ' αυτήν την εξέλιξη είναι ο ιδεολογικός ρόλος του ίδιου του κρατικού μηχανισμού, η άσκηση κρατικής βίας και οι σταδιακοί περιορισμοί στις «πολιτικές ελευθερίες» των πολιτών απέναντι στην κρατική αυθαιρεσία¹¹⁰.

Πράγματι, ήδη με την ψήφιση του Συντάγματος του 1975 τέθηκαν οι βάσεις για την σταθεροποίηση της πολιτικής στρατηγικής του αυταρχικού κρατισμού. Με την σταδιακή ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας σε βάρος των άλλων εξουσιών διαφαίνεται η επιλογή των νέων ανασυγκροτούμενων πολιτικών δυνάμεων να καθίστανται περισσότερο αποτελεσματικές και λειτουργικές σε σχέση με το παρελθόν, ισχυροποιώντας παράλληλα την κυριαρχία τους και διασφαλίζοντας μ' αυτόν τον τρόπο την σταθερότητα του κοινοβουλευτικού συστήματος. Προς την κατεύθυνση αυτή η κυβέρνηση με μια σειρά από νόμους προώθησε ένα νέο θεσμικό πλαίσιο που της παρείχε πολλαπλές δυνατότητες ώστε να αντιμετωπίζει, να περιορίζει και τέλος, να καταστέλλει δυναμικά τις συλλογικές διεκδικήσεις που αμφισβητούσαν με οποιοδήποτε τρόπο την κυριαρχία της εξουσίας της. Ο Κ. Καραμανλής, σε ομιλία του στο Υπουργικό Συμβούλιο στις 12 Μαρτίου 1976, έθεσε με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο την επερχόμενη θεσμική σκλήρυνση: «Πρέπει να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι υπάρχει εις τον τρόπον μια πραγματική Δημοκρατία διά της λήψεως δικαιολογημένων μέτρων, τα οποία δεν θα πρέπει να θεωρηθούν ως

¹¹⁰ Νίκος Πουλαντζάς, «Δημοκρατική Συμμαχία και αυταρχικό Κράτος», π. *Ο Πολίτης*, τχ. 32 (Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1980), σ. 18.

μη δημοκρατικά [...] Παρατηρείται μια χαλάρωσις. Υπάρχει απάθεια και πρέπει να ληφθούν μέτρα από το Υπουργείον Δικαιοσύνης. Οι λαοί κυβερνώνται διά της διαφωτίσεως, διά της πειθούς και δια των κυρώσεων»¹¹¹. Ως εκ τούτου, η εν λόγω νομική θωράκιση του συστήματος εξουσίας είχε περισσότερο απτά αποτελέσματα και συνέπειες σε τομείς του κρατικού μηχανισμού, όπως η Κυβέρνηση, τα σώματα ασφαλείας και η Δικαιοσύνη. Εξετάζοντας τη νομοθεσία που εισήγαγε η κυβέρνηση θα πρέπει να τονιστεί πως, ως ένα βαθμό, η ευρύτερη πολιτική της στρατηγική εντασσόταν στο πλαίσιο ευθυγράμμισης με τα υπόλοιπα κράτη της ΕΟΚ, μιας και η χώρα βρίσκονταν ήδη σε καθεστώς σύνδεσης, αναμένοντας την τελική προσχώρηση της σ' αυτήν. Επιπλέον, ευρύτερα κυρίαρχη ήταν η αντίληψη για ριζικές αλλαγές στο πεδίο του κρατικού μηχανισμού, ο οποίος χρειαζόταν ανανέωση εκ βάθρων λόγω της προβληματικής διαχείρισης κατά την περίοδο της δικτατορίας¹¹². Κατ' αυτόν τον τρόπο και υπό την πίεση των κοινωνικών συγκρούσεων της πρώτης τριετίας, η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή θέσπισε μια σειρά από νόμους που αφορούσαν τις εργατικές κινητοποιήσεις, τροποποιήσεις του Ποινικού Κώδικα, την καταστολή του φαινομένου της «τρομοκρατίας» και τις καταστάσεις έκτακτης ανάγκης.

Ενάμιση χρόνο μετά την εκλογή της, η κυβέρνηση θα πάρει τα πρώτα δραστικά μέτρα ώστε να ρυθμίσει και ν' αντιμετωπίσει δυναμικά το ζήτημα των εργατικών κινητοποιήσεων, οι οποίες στα μέσα του 1976 βρίσκονταν σε ακμή με τις απεργίες στους χώρους εργασίας και τα εργοστάσια να αυξάνονται σημαντικά σε αριθμό. Έτσι, λοιπόν, τον Μάρτιο 1976 ο υπουργός Απασχόλησης Κωνσταντίνος Λάσκαρης κατέθεσε στη Βουλή σχέδιο νόμου «Περί επαγγελματικών σωματείων και ενώσεων διασφαλίσεως της συνδικαλιστικής ελευθερίας» (Ν. 330/1976). Το νομοσχέδιο που τελικά ψηφίστηκε τον Μάιο του ίδιου έτους ρύθμιζε ζητήματα, όπως το δικαίωμα της εργασίας, του συνδικαλισμού και της απεργίας. Παρ' όλα αυτά, περιείχε μια σειρά από διατάξεις που λειτουργούσαν εις βάρος των εργαζομένων ποινικοποιώντας σε πολλές περιπτώσεις τις μορφές και τους τρόπους οργάνωσης των κινητοποιήσεων τους. Πιο συγκεκριμένα, με βάση τον νόμο, ενώ αναγνωρίζονταν το δικαίωμα στην απεργία, παράλληλα δινόταν το δικαίωμα στους εργοδότες να προσλαμβάνουν απεργοσπάστες. Μάλιστα, τονιζόταν ότι η βίαιη παρεμπόδιση των απεργοσπαστών απαγορευόταν προβλέποντας ποινικές κυρώσεις. Αναγνωριζόταν,

¹¹¹ Τάσος Κωστόπουλος, «Το πρώτο τέλος της Μεταπολίτευσης», εφ. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 12 Μαρτίου 2016. <http://www.efsyn.gr/arthro/proto-telos-tis-metapoliteysis>

¹¹² Άγγελος Ελεφάντης, «Οι πολιτικές δυνάμεις της εξουσίας», π. *Ο Πολίτης*, τχ. 14 (Νοέμβριος 1977), σ. 15.

επίσης, στους εργοδότες ένα ακόμη δικαίωμα, αυτό της ανταπεργίας (lock out). Επιπρόσθετα, το νομοσχέδιο όριζε πως οι εργαζόμενοι μπορούσαν να απεργούν, αλλά μόνο κατόπιν απόφασης «υπό του νομίμως συνεστημένου σωματείου». Αυτό στην ουσία σήμαινε πως, τα εργοστασιακά σωματεία, τα οποία ήταν η συνηθέστερη μορφή αυτόνομης οργάνωσης των εργαζομένων μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν αναγνωρίζονταν, με αποτέλεσμα οι απεργίες τους να κηρύσσονται παράνομες. Τέλος, ένα ακόμη σημείο του νόμου που έχει σημασία για τα συνδικαλιστικά δικαιώματα αφορά τις κυρώσεις σε περίπτωση μη σεβασμού των διατάξεων του, οι οποίες πρόβλεπαν άμεσες απολύσεις των «πρωταίτιων» δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο κλίμα φόβου ανάμεσα στους εργαζόμενους προς όφελος των εργοδοτών¹¹³. Όλα τα παραπάνω αποτυπώνουν με αρκετά διανυγμό τρόπο πως το θεσμικό πλαίσιο του κράτους εναρμονιζόταν πλήρως με την εργοδοτική πολιτική σε σημείο το ένα ν' αποτελεί το απαραίτητο συμπλήρωμα της άλλης υπό το φόντο της εκμετάλλευσης της μισθωτής εργασίας στην χώρα. Αναμφίβολα η φράση του υπουργού Λάσκαρη, «Δεν θα επιτρέψω την πάλη των τάξεων»¹¹⁴, κατά την διάρκεια της ψήφισης του νομοσχεδίου, αποτυπώνει πλήρως την αποφασιστικότητα της κυβέρνησης να υλοποιήσει την πολιτική στρατηγική της.

Δύο μήνες αργότερα στις 29 Ιουλίου 1976, ο υπουργός Δικαιοσύνης Κωνσταντίνος Στεφανάκης κατέθεσε τον νόμο «Περί τροποποίησης και συμπληρώσεως διατάξεων του Ποινικού Κώδικος, του Κώδικος Ποινικής Δικονομίας και άλλων τινών διατάξεων» (Ν. 410/1976). Με τις τροποποιήσεις αυτές έρχεται στο προσκήνιο της πολιτικής ζωής το ζήτημα της βίας. Σύμφωνα μάλιστα με τους εισηγητές των τροποποιήσεων αυτών, βασική επιδίωξη του νόμου ήταν «η πάταξις της βίας και της τρομοκρατίας». Κεντρικό χαρακτηριστικό του νόμου αποτέλεσε το γεγονός το ότι δεν προσδιόριζε με αναλυτικό τρόπο τον όρο βία κι έτσι προέκυπτε μια γενική, ασαφής και αόριστη θεώρηση της. Επιπλέον, η απονομή δικαιοσύνης που αφορά την άσκηση βίας ενδιαφερόταν για το ίδιο το αδίκημα και όχι για τα πρόσωπα που τέλεσαν αυτό. Ουσιαστικά δηλαδή πρόκειται για ένα τρόπον τινά «ιδιώνυμο» ποινικό αδίκημα με αυξανόμενα όρια επιβαλλόμενης ποινής, ενώ επίσης δεν είχε ανασταλτικό χαρακτήρα. Ειδικότερα, η τροποποίηση του άρθρου 5 του Ποινικού Κώδικα με το να δημιουργεί ένα δίχτυ προστασίας για τους φορείς του κρατικού

¹¹³ Νίκος Ντόκας, «Η απολογηρία του κ. Λάσκαρη», π. *Ο Πολίτης*, τχ.1 (Μάιος 1976), σ. 8-9.

¹¹⁴ Περικλής Κυριακόπουλος, *Το εργατικό πρόβλημα στην Ελλάδα τα πρώτα μεταδικτατορικά χρόνια*, (Αθήνα, 1990), σ. 96.

μηχανισμού κατέστησε με τον πιο σαφή τρόπο μια αντίθεση ανάμεσα στην «νόμιμη» βία των φορέων της κρατικής εξουσίας και την «παράνομη» βία που υιοθετούν σε πολλές περιπτώσεις οι πολίτες ως αντίδραση στην αλόγιστη καταστολή των σωμάτων ασφαλείας¹¹⁵. Τέλος, σύμφωνα με τον παραπάνω νόμο ιδιαίτερα επιβαρυντικές κρίνονται οι περιπτώσεις «αντίστασης κατά της αρχής» από πολίτες με καλυμμένα τα χαρακτηριστικά τους. Επομένως, μ' αυτόν τον τρόπο γίνεται κατανοητή η βαθύτερη επιδίωξη της κυβέρνησης να ποινικοποιήσει τις συγκρουσιακές πρακτικές και τις δυναμικές μορφές πάλης που υιοθετήθηκαν από το ριζοσπαστικό αντιπολιτευτικό κίνημα στα δύο πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης της, όπως και να διώξει ποινικά τα υποκείμενα που έδρασαν προς την λογική αυτή.

Την σκυτάλη στην συνέχιση της νομικής θωράκισης του συστήματος πήρε η ψήφιση του νόμου «Περί καταστολής της τρομοκρατίας και προστασίας του Δημοκρατικού Πολιτεύματος» (Ν. 774/1978). Στην ουσία πρόκειται για έναν ειδικό ποινικό νόμο, που σύμφωνα με τους εισηγητές του ερχόταν να καλύψει τις όποιες προϋπάρχουσες ανεπάρκειες του νομικού πλαισίου με σκοπό να ανταποκριθεί στη νέα κοινωνική συνθήκη που άρχιζε να διαμορφώνεται με την ύπαρξη ένοπλων οργανώσεων στη χώρα. Βέβαια, αυτό που επιδίωξε ειδικότερα η κυβέρνηση ήταν η δημιουργία ενός νέου «εσωτερικού εχθρού» υπό την μορφή του «τρομοκράτη». Βαθύτερος σκοπός της νομοθεσίας ήταν να στραφούν οι κατασταλτικοί μηχανισμοί του κράτους, στήνοντας ένα πλέγμα πληρέστερου ελέγχου, προς τις πολιτικές δυνάμεις που προωθούσαν ριζοσπαστικές πολιτικές πρακτικές. Σε πολλές περιπτώσεις ο πολιτικός χώρος της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς και των αναρχικών δεν θα ξεφύγουν από αυτή την κατηγορία, καθώς οι βίαιες πρακτικές που υιοθετούσαν ποινικοποιήθηκαν και δυσφημίστηκαν ως «τρομοκρατία». Στο κείμενο του νόμου δεν υπήρχε σαφής ορισμός της «τρομοκρατίας» και του «τρομοκρατικού» εγκλήματος. Γενική και αόριστη αναφορά γινόταν στον όρο «τρομοκρατική ομάδα» και η οποία χαρακτηριζόταν από την σύμπραξη δύο τουλάχιστον ατόμων που σκοπό είχε την «τρομοκράτηση», με την έκθεση σε κίνδυνο, οργάνων του κρατικού μηχανισμού ή πολιτών (Αρ. 1, παρ. 1, 3). Ο μη συγκεκριμένος προσδιορισμός της έννοιας της «συμμετοχής» είχε ως αποτέλεσμα την υπερβολική άμβλυνση του αξιόποινου και την διεύρυνση της έννοιας «τρομοκρατική ομάδα» (Αρ.1, παρ. 2, 3)¹¹⁶.

¹¹⁵ Αριστείδης Τουμπιώτης, «Για το “ιδιώνυμο”», π. *Ο Πολίτης*, τχ. 5 (Σεπτέμβριος 1976), σ. 6-7.

¹¹⁶ Εθνικό Τυπογραφείο, ΦΕΚ 64, Νόμος υπ' αριθ. 774/1978, «Περί καταστολής της τρομοκρατίας και προστασίας του Δημοκρατικού πολιτεύματος». <http://www.et.gr/ids-nph/search/lawForm.html>

Το τελευταίο είχε ως συνέπεια να διωχθούν με βάση αυτόν το νόμο άτομα που έκαναν χρήση εκρηκτικών ή εμπρηστικών μηχανισμών μικρής εμβέλειας (μολότοφ), αλλά και απλοί διαδηλωτές που συμμετείχαν σε πορείες, όπου έγινε χρήση τέτοιων αυτοσχέδιων βομβών, χωρίς να αποδεικνύεται η συμμετοχή τους στις πράξεις αυτές. Μάλιστα, ο αυταρχισμός στην πολιτική ζωή ενισχύθηκε περαιτέρω, καθώς συντελέστηκαν περιορισμοί στις πολιτικές ελευθερίες προκειμένου να έρθουν εις πέρας αστυνομικές δραστηριότητες κατασταλτικής φύσης. Δεκάδες έλεγχοι, διώξεις και συλλήψεις πολιτών με πρόφαση την «τρομοκρατία» άρχισαν να πραγματοποιούνται και πολλοί από αυτούς καταδικάστηκαν σε πολυετείς καθειρήξεις. Αυτήν την φορά όμως, οι μέθοδοι αυτοί δεν συντελέστηκαν υπό την μορφή επιβολής αλλά με την κοινωνική συναίνεση. Σε κείμενο της Ομάδας Πρωτοβουλίας ενάντια στην Τρομοκρατία, που κυκλοφόρησε στις 17 Μαρτίου 1978, αναφέρεται: «Μέρα τη μέρα, ανακοίνωση μετά από ανακοίνωση φτιάχνεται η εικόνα του νέου εχθρού της “τάξης και της ασφάλειας”, που απειλεί τη “γαλήνη των πολιτών” [...] Θα πρέπει να αγωνιστούμε, για να φανεί ο πραγματικός τρομοκράτης, τα αφεντικά, το κράτος, η κυβέρνηση τους»¹¹⁷. Η χρησιμοποίηση και κατασκευή καθεστώτων κοινωνικής ανασφάλειας σχετικά με το ζήτημα της «τρομοκρατίας» μ' έναν ασαφή τρόπο, καλλιέργησε έντεχνα στο κοινωνικό πεδίο την δικαιολόγηση και την νομιμοποίηση της κρατικής βίας¹¹⁸. Έτσι, λοιπόν, χωρίς να καταλυθεί το αστικό κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησης, με τις διατάξεις του εν λόγω νόμου, οι πολιτικές δυνάμεις της εξουσίας συντέλεσαν σ' έναν περιορισμό της πολιτικής δημοκρατίας.

Τέλος, στις 19 Μαρτίου 1977 ολοκληρώνεται η αναδιάρθρωση των θεσμικών πλαισίων που παρέχουν το νόμιμο δικαίωμα στα όργανα του κρατικού μηχανισμού να παρεμβαίνουν, ακόμη και με τη χρήση βίας, ώστε να ελέγχουν τις κινήσεις του οργανωμένου ριζοσπαστικού κινήματος στην Ελλάδα. Με την ψήφιση του νόμου «Περί καταστάσεως πολιορκίας» (Ν. 566/1977), προβλέπεται ότι σε ειδικές περιπτώσεις που ορίζει ο νομοθέτης (πόλεμος, απειλή εθνικής ασφάλειας, εκδήλωση ένοπλου κινήματος για την ανατροπή του πολιτεύματος) αναστέλλεται η ισχύς άρθρων και διατάξεων του Συντάγματος, ενώ παράλληλα εφαρμόζεται στρατιωτικός νόμος, ο οποίος οδηγεί σε περιορισμό των ατομικών δικαιωμάτων. Ουσιαστικά πρόκειται για μια «νόμιμη» κατάλυση και προσωρινή κάμψη των δημοκρατικών

¹¹⁷ Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), Ψηφιακή Μεταπολίτευση 1974-1989. <http://metapolitefsi.com/%CE%91%>

¹¹⁸ Γιώργος Πάσχος, «Κρατική και λειτουργική τρομοκρατία», π. *Ο Πολίτης*, τχ.18 (Απρίλιος 1978), σ. 16-17.

θεσμών λόγω «έκτακτης ανάγκης» ούτως ώστε να τηρηθεί η τάξη, να προστατευθεί ο κρατικός μηχανισμός και το δημοκρατικό πολίτευμα¹¹⁹. Η χρήση του νόμου στην ελληνική επικράτεια δύναται να εντοπιστεί σε δύο περιπτώσεις, σε τοπικό όμως επίπεδο. Αυτές αφορούσαν κινητοποιήσεις ριζοσπαστικού χαρακτήρα που ξεπερνούσαν πιθανότατα τα όρια της κοινοβουλευτικής συναίνεσης και αντιμετωπίστηκαν με σκληρή καταστολή από την πλευρά της κυβέρνησης. Η πρώτη αφορά την απεργία των μεταλλωρύχων στο Μαντούδι της Εύβοιας στις 30 Μαρτίου 1976, όπου κηρύχθηκε στρατιωτικός νόμος στην περιοχή, απαγορεύτηκαν οι συναθροίσεις, ενώ διώχθηκαν ποινικά και συνελήφθησαν δεκάδες απεργοί. Σύμφωνα με ένορκη κατάθεση χωροφύλακα στη δίκη των συλληφθέντων εργατών: «Μέσα στα λεωφορεία που υποστηρίχθηκε ότι μεταφέρονταν απεργοσπάστες ήταν χωροφύλακες με πολιτικά, βαλτοί από την υπηρεσία, για να βρεθεί πρόσχημα στην επίθεση των κρανοφόρων»¹²⁰. Οι συγκρούσεις με τις πολυάριθμες δυνάμεις της αστυνομίας (2500 χωροφύλακες και 40 «αύρες») δεν έλειψαν, μάλιστα ήταν δυναμικές, εκτεταμένες και πολυήμερες¹²¹. Ένα χρόνο αργότερα παρόμοια κατάσταση εκτυλίχθηκε στα μεταλλεία του Μαντέμ Λάκκο ιδιοκτησίας Μποδοσάκη-Αθανασιάδη στα Μαντεμοχώρια της Χαλκιδικής. Μετά από σφοδρές συγκρούσεις των απεργών με τις δυνάμεις της αστυνομίας και τους απεργοσπάστες της εργοδοσίας κηρύσσεται στρατιωτικός νόμος στην περιοχή και επιβάλλεται η τήρηση της τάξης¹²². Την οριστική λήξη της απεργίας, μετά από την σφοδρή καταστολή της, ακολούθησαν και σ' αυτήν την περίπτωση μαζικές απολύσεις και δεκάδες συλλήψεις των εργαζομένων στα μεταλλεία.

Παράλληλα με την νομική θωράκιση του κοινοβουλευτικού συστήματος, η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή επένδυσε και στον τομέα της ιδεολογικής ηγεμονίας επί των κυριαρχούμενων για την απρόσκοπτη διατήρηση της στην εξουσία. Ένα από τα βασικά στοιχεία της πολιτικής της στρατηγικής γι' αυτόν τον σκοπό, τα πρώτα χρόνια διακυβέρνησης της, ήταν η επίκληση του φόβου περί νέας εκτροπής μέσω ενός εκβιαστικού ιδεολογήματος που συμπυκνωνόταν στο δίλλημα «Καραμανλής ή

¹¹⁹ Γιώργος Καρράς, «Στρατιωτικός νόμος και στρατιωτική δικτατορία», π. *Ο Πολίτης*, τχ. 10 (Μάρτιος - Απρίλιος 1977), σ. 3-7.

¹²⁰ Γιώργος Καράμπελας, *Το ελληνικό αντάρτικο των πόλεων 1974-1985*, (Αθήνα, 2002), σ. 338.

¹²¹ Κατερίνα Ρόββα, «Μετρούν 75 χρόνια οι αγώνες στο Μαντούδι», εφ. *Το Έθνος*, 30 Ιουνίου 2008. <http://www.eyploia.gr/index.php?option>

¹²² Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 12-20 (1977-1978), Δεύτερος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 354-355.

Τανκς»¹²³. Αν και η φράση δεν άνηκε σε φορέα της επίσημης εξουσίας, παρ' όλα αυτά έγινε ένα πολιτικό εργαλείο μέσω του οποίου το μπλοκ εξουσίας κατάφερε να πετυχαίνει τους στόχους του, είτε αυτό είχε να κάνει με εκλογικές διαδικασίες και την ψήφιση έκτακτων νόμων, είτε επρόκειτο για την αντιμετώπιση ριζοσπαστικών συλλογικών διεκδικήσεων από την πλευρά των αντιπολιτευτικών δυνάμεων. Επιπλέον, με την επιτυχημένη πολιτική διαχείριση ακόμη και υπαρκτών προσπαθειών εκτροπής από χουντικούς στρατιωτικούς, όπως τον Φεβρουάριο 1975 ¹²⁴, η κυβέρνηση μπορούσε να παρουσιάζει τον εαυτό της ως τον μοναδικό θεματοφύλακα του δημοκρατικού πολιτεύματος ενισχύοντας μ' αυτόν τον τρόπο την ιδεολογική της ηγεμονία στην κοινωνία.

Ο Κ. Καραμανλής χρησιμοποίησε, συν τοις άλλοις, με επιτυχία την υποτιθέμενη επιβουλή της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας από την Τουρκία, κυρίως λόγω του Κυπριακού ζητήματος, ώστε να εξασφαλίσει ευρεία κοινωνική συναίνεση για την εφαρμογή των πολιτικών του. Έτσι, λοιπόν, με την επίκληση περί εθνικών κινδύνων που διατρέχει η χώρα και το ενδεχόμενο ενός πολέμου με την Τουρκία, καλλιέργησε έναν πλαστό φόβο που μοναδικό στόχο είχε την αποδυνάμωση των ταξικών συγκρούσεων της περιόδου και την δημιουργία κλίματος εθνικής ενότητας και κοινωνικής ειρήνης. Χαρακτηριστικά ήταν τα λόγια προτροπής του Κ. Καραμανλή κατά την ψήφιση του «Νόμου 330»: «Να αφήσουν οι Έλληνες τις τρέλες για τα επόμενα δύο-τρία χρόνια και να συνδυάσουν τα ταξικά συμφέροντα με τα εθνικά»¹²⁵. Αξίζει να σημειωθεί σ' αυτό το σημείο, πως σημαντικοί αρωγοί στην προσπάθεια αυτή δημιουργίας κλίματος πολεμικής υστερίας αποδείχθηκαν τα κυρίαρχα μέσα μαζικής ενημέρωσης, έντυπα και μη.

Τέλος, ένα ακόμη εργαλείο πολιτικής στρατηγικής της κυβέρνησης για την εγκαθίδρυση του δόγματος «νόμος και τάξη» στην ελληνική κοινωνία ως αιτήματος για την εσωτερική - «εθνική» ασφάλεια, πέραν της καταστολής (έμμεσης ή άμεσης), ήταν η ιδεολογική διαχείριση των διεκδικήσεων των αντιπολιτευόμενων πολιτικών δυνάμεων. Δεδομένων των συνθηκών, σε μία περίοδο κατά την οποία οι σχέσεις πολίτη και κράτους δεν ήταν εμπεδωμένες σε ικανοποιητικό βαθμό, η ρητορική της

¹²³ Η γνωστή φράση αποδίδεται στον μουσικοσυνθέτη Μίκη Θεοδωράκη.

¹²⁴ Πρόκειται για το περίφημο «πραξικόπημα της πιτζάμας» (24 Φεβρουαρίου 1975), όπως ονομάστηκε, την τελευταία οργανωμένη προσπάθεια «Ιωαννιδικών» αξιωματικών ν' ανακτήσουν την εξουσία ή τουλάχιστον να επιβάλουν στους τότε κρατούντες κάποιο συμβιβασμό και να εξασφαλίσουν την ατιμωρησία τους.

¹²⁵ Περικλής Κυριακόπουλος, *Το εργατικό πρόβλημα στην Ελλάδα τα πρώτα μεταδικτατορικά χρόνια*, (Αθήνα, 1990), σ. 89.

κυβέρνησης Κ. Καραμανλή, έθετε ως προτεραιότητα και υπερτόνιζε τις αρχές δημοκρατικής νομιμότητας και του κοινοβουλευτισμού, προκειμένου να ισχυροποιηθεί κοινωνικά και πολιτικά. Με διάφορους ιδεολογικούς κι επικοινωνιακούς μηχανισμούς, όπως η αποσιώπηση, η δυσφήμιση, η απαξίωση και η λαιδορία, το κυβερνητικό επιτελείο σε αगाστή σύμπνοια με τα ελεγχόμενα μέσα μαζικής ενημέρωσης προσπαθούσε ν' αποδυναμώνει τις δημόσιες κινητοποιήσεις και τις βίαιες πρακτικές που υιοθετούνταν στο πλαίσιο τους. Τα ιδεολογικά εργαλεία γι' αυτόν τον σκοπό συμπυκνώνονται στην θεωρία των δύο «άκρων» και στην τεχνική της «προβοκατορολογίας» που υιοθετήθηκαν, επιπρόσθετα, κι από τις υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις του κοινοβουλίου.

Το Μάρτιο 1975 θα χρησιμοποιηθεί για πρώτη φορά, κατά την διάρκεια συζήτησης για τα άρθρα του νέου Συντάγματος, από τον Κ. Καραμανλή ο όρος «αριστεροχουντισμός»¹²⁶. Πιο συγκεκριμένα, η δήλωση του πρωθυπουργού ήταν η ακόλουθη: «Εννοώ και τα δύο άκρα. Γιατί αρχίζει ν' αναπτύσσεται ένα είδος αριστεροχουντισμού και προσέξτε το». Με την έννοια αυτή που εφηύρε η πολιτική ηγεσία προσπάθησε, συνδέοντας δύο «άκρα», να απομονώσει τις πιο ριζοσπαστικές πολιτικές πρακτικές που υιοθετήθηκαν από ομάδες της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, κατά τις μαζικές κινητοποιήσεις της περιόδου, απαξιώνοντας τες. Επιπλέον, με την παραπάνω εξίσωση, η έννοια της «προβοκάτσας», του «προβοκάτορα» και των «εξτρεμιστών» απέκτησαν σταδιακά μια γενικευμένη αποδοχή από τις δυνάμεις του πολιτικού συστήματος, συμπεριλαμβανομένης της κοινοβουλευτικής Αριστεράς¹²⁷. Ένας σημαντικός λόγος που θα ωθήσει τις δυνάμεις της «επίσημης» Αριστεράς να υιοθετήσουν έναν όρο εμπνευσμένο από τον Κ. Καραμανλή είναι ο πολύ έντονος φόβος τους, ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια, για την επιβολή ενός νέου πραξικοπήματος. Έτσι μ' αυτόν τον τρόπο, για κάθε δυναμική κινητοποίηση που δεν μπορούσε να ελεγχθεί από τα κυρίαρχα κόμματα έμπαινε αυτομάτως σε λειτουργία ο παραπάνω μηχανισμός με σκοπό να νομιμοποιήσει την καταστολή της και να διαστρεβλώσει τελικά τα όποια πολιτικά της περιεχόμενα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα εφαρμογής του παραπάνω ιδεολογικού μηχανισμού μπορούν να γίνουν αντιληπτά στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων την επομένη της συγκρουσιακής απεργιακής κινητοποίησης της 23ης Ιουλίου 1975 που συνέπεσε με

¹²⁶ Γιώργος Βότσης, «Κυβερνητικό άλλοθι ή πραγματικός κίνδυνος; “Αριστεροχουντισμός και προβοκάτορες”», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 8 Αυγούστου 1975.

¹²⁷ Ιός, «Οι γιάφκες του Καραμανλή», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 29 Σεπτεμβρίου 2002. <http://www.iospress.gr/ios2002/ios20020929a.htm>

την πρώτη επέτειο μετά την αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος: *Ελευθεροτυπία* «Ευρύ σχέδιο για νέα δικτατορία - Εκτεταμένη προβοκάτσια πρακτόρων και χουντικών - Οι σκοτεινές δυνάμεις προσπαθούν με αναρχικές εκδηλώσεις να ματαιώσουν τις δίκες και να ανατρέψουν τον Καραμανλή», *Μακεδονία* «Ανεγνωρίστησαν και πρώην εσατζήδες - Προβοκάτορες ματοκύλισαν βάσει σχεδίου την Αθήνα», *Ριζοσπάστης* «Σκοτεινοί κύκλοι της αντίδρασης πίσω από τα χθεσινά γεγονότα», ενώ η *Αυγή* έκανε λόγο για «αριστεροχουντικούς προβοκάτορες». Τέλος, η ίδια η κυβερνητική ανακοίνωση για τα γεγονότα συνοψίζει το πνεύμα της θεωρίας των δύο «άκρων»: «Πέραν των προαναφερθέντων ανεμίχθησαν και ούτω συνετήρησαν και επεξέτειναν τας αναρχικάς και τρομοκρατικάς εκδηλώσεις διάφορα στοιχεία, είτε ανήκοντα εις ποικιλώνυμους αριστεράς εξτρεμιστικές οργανώσεις, είτε πρόσωπα ύποπτα δια δράσιν και επί δικτατορίας»¹²⁸.

Πέραν της ιδεολογικής, το ριζοσπαστικό κίνημα της περιόδου είχε να αντιμετωπίσει και την δικαστική καταστολή, ως αποτέλεσμα των εκατοντάδων διώξεων που εξαπέλυσαν οι κρατικοί μηχανισμοί με απώτερο σκοπό να το αποδυναμώσουν δημιουργώντας συνθήκες κοινωνικής και πολιτικής ομαλότητας. Η ποινικοποίηση συγκεκριμένου κομματιού του αντιπολιτευτικού κινήματος, όπως η εξωκοινοβουλευτική Αριστερά και οι αναρχικοί, πιθανότατα είχε στόχο να κατασκευάσει έναν «εσωτερικό εχθρό»¹²⁹, τον οποίο προέβαλαν οι κυρίαρχοι μηχανισμοί της εξουσίας ως κίνδυνο για την «εθνική» ασφάλεια της χώρας. Μ' έναν συνδυασμό αστυνομικών πρακτικών (παρακολουθήσεις, δημιουργία φακέλων στην Ασφάλεια, ξυλοδαρμούς, ακόμη και βασανισμούς) και δικαστικών μεθοδεύσεων, ένας μεγάλος αριθμός πολιτικών υποκειμένων που πρωτοστάτησαν στους κοινωνικούς αγώνες της περιόδου βρέθηκε με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους απέναντι στη Δικαιοσύνη. Στεκόμενος στις πιο κατάφωρες των περιπτώσεων, αυτού του αυταρχικού και μεθοδευμένου τρόπου δίωξης και φυλάκισης, θα αναφερθώ ονομαστικά μόνο στην αστυνομική - δικαστική σκευωρία που ενορχηστρώθηκε ενάντια στον εργάτη Γιάννη Σερίφη¹³⁰ για την απόπειρα τοποθέτησης βόμβας στο εργοστάσιο της AEG, στις πολιτικές μεθοδεύσεις που έγιναν σε ανώτερα κλιμάκια

¹²⁸ Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών, *Νοέμβρης 1973: Έξι χρόνια αρκετά δεν θα γίνουν εφτά*, (Αθήνα, 1979), σ. 61-64.

¹²⁹ Ιός, «Ο “εσωτερικός εχθρός” στη Μεταπολίτευση», εφ. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 27 Ιουλίου 2014. <http://archive.efsyn.gr/?p=220480>

¹³⁰ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 21-26, (1978-1979), Τρίτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 118-123.

της Δικαιοσύνης, ώστε να μην λάβει πολιτικό άσυλο στην Ελλάδα ο γερμανός υπήκοος, κατηγορούμενος για «τρομοκρατία», Rolf Pohle ¹³¹ και στις «κατασκευασμένες» διώξεις των αναρχικών Φίλιππα και Σοφίας Κυρίτση ¹³², παραμονές της ψήφισης του νόμου «Περί καταστολής της τρομοκρατίας» (Ν. 774/1978), οι οποίοι ουσιαστικά φυλακίστηκαν με μεγάλες ποινές αποκλειστικά για τις πολιτικές τους ιδέες.

Κλείνοντας, ένα ζήτημα που χρήζει ιδιαίτερης αναφοράς είναι η διερεύνηση του μηχανισμού της κρατικής καταστολής και πιο συγκεκριμένα των σωμάτων ασφαλείας, όπως η αστυνομία. Ήδη έχει γίνει αναφορά στο βαθύτερο σκεπτικό της πολιτικής απόφασης για αμελητέα εφαρμογή της διαδικασίας «αποχουντοποίησης» σ' αυτό το σώμα. Επιπλέον, αποτελεί κοινό τόπο το γεγονός πως τα σώματα ασφαλείας στην Ελλάδα χαρακτηρίζονταν διαχρονικά από αντικομμουνιστικά αισθήματα και βρίσκονταν εγγύτερα στην πολιτική κουλτούρα της αυταρχικής Δεξιάς. Αυτή η εσωτερική δυναμική που καθόριζε τη φύση της λειτουργίας τους, είχε άμεση επίδραση στο εκάστοτε κοινωνικό κίνημα αμφισβήτησης υπό το καθεστώς της μεταξύ τους, συχνά βίαιης, αντιπαράθεσης στο δημόσιο χώρο. Όσο μεγαλύτερο ήταν το μέγεθος της αστυνομικής καταστολής στα πεδία των κοινωνικών συγκρούσεων, τόσο γενικευόταν η κλιμάκωση της πολιτικής βίας, παίρνοντας ποικίλες μορφές¹³³. Έτσι, λοιπόν, μετά την θεσμική ανανέωση των εργαλείων της κρατικής καταστολής σειρά είχε ο τεχνικός «εκσυγχρονισμός» της, με άμεσο στόχο την αποτελεσματικότερη περιστολή και διάλυση των ανεπιθύμητων διαδηλώσεων και απεργιακών κινητοποιήσεων.

Την αναγκαία, σύμφωνα με την κυβέρνηση, τεχνική ανανέωση στα σώματα ασφαλείας αποτέλεσε η στρατιωτικοποίηση ενός μέρους αυτών, η οποία ίσως και να λειτούργησε ως συμπλήρωμα της οριστικής απόσυρσης του στρατού από τα πεδία πολιτικής αντιπαράθεσης. Ο Κ. Καραμανλής φαίνεται να είχε την απαραίτητη κοινωνική συναίνεση για ένα τέτοιο εγχείρημα μετά την θριαμβευτική του νίκη στις εκλογές του Νοεμβρίου 1974. Μάλιστα, τα στελέχη που είχε τοποθετήσει σε καίριες θέσεις του αστυνομικού σώματος διασφάλιζαν αυτή την προοπτική. Μια σειρά αξιωματικών, όπως ο Η. Ψυχογιός και ο Χ. Καραθανάσης είχαν συμμετάσχει στην καταστολή της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, ενώ ο πολιτικός προϊστάμενος του

¹³¹ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 831-836.

¹³² Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 21-26, (1978-1979), Τρίτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 334-338.

¹³³ Donatella della Porta, *Social Movements, Political Violence and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*, (Cambridge, 1995), σ. 77.

σώματος Σ. Γκίκας είχε διατελέσει στο παρελθόν μέλος του ΙΔΕΑ (Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών), μιας μυστικής οργάνωσης συντηρητικών αξιωματικών του ελληνικού στρατού που έπαιξε ειδικό ρόλο στην πολιτική ζωή της χώρας στοχεύοντας στην αντιμετώπιση του «κομμουνιστικού κινδύνου». Το νέο επίλεκτο σώμα ονομάστηκε MAT (Μονάδες Αποκατάστασης Τάξεως), ήταν εφοδιασμένο με ειδικό εξοπλισμό και έκανε την πρώτη του εμφάνιση στα γεγονότα της Πρωτομαγιάς 1977. Στόχος της δράσης αυτών των μονάδων, σύμφωνα με τον εμπνευστή τους Η. Ψυχογιό, είναι να καταστέλλουν τα «εξτρεμιστικά και αναρχικά στοιχεία» που επιθυμούν να εκτρέπουν τις μαζικές κινητοποιήσεις «εις βάρος της καθεστηκυίας τάξεως». Τα MAT συνεπικουρούνταν σ' αυτόν τον σκοπό, όταν χρειαζόταν, από ειδικά τεθωρακισμένα οχήματα, τις «αύρες». Επιπλέον, στις αρχές του 1978 συγκροτήθηκαν τα ΜΕΑ (Μονάδα Ειδικών Αποστολών) με ειδικό ρόλο σε ζητήματα «τρομοκρατίας»¹³⁴. Σε πρακτικό επίπεδο η χρήση αυτών των δυνάμεων από τις κυβερνήσεις της ΝΔ είχαν ως στόχο την επίδειξη ενός άκρατου αυταρχικού δυναμισμού απέναντι στην αμφισβήτηση που εισέπρατταν από τα κοινωνικά κινήματα που γεννήθηκαν και απελευθερώθηκαν μετά την έκρηξη της εξέγερσης του Νοεμβρίου 1973. Τα ειδικά αυτά σώματα, σε ολόκληρη την περίοδο διακυβέρνησης του Κ. Καραμανλή, συνδέθηκαν με τις σκληρότερες κρατικές κατασταλτικές επεμβάσεις (απεργίες, επετειακές συγκεντρώσεις, επιχειρήσεις «Αρετή»¹³⁵, φοιτητικές και αγροτικές κινητοποιήσεις στην επαρχία), που ανεξαρτήτως τρόπου ανά την ελληνική επικράτεια αντιμετωπίζονταν ως εισβολείς και μετατρέπονταν σε αντικείμενο κοινωνικής κατακραυγής. Μάλιστα, η έντονα αμφιλεγόμενη δράση τους, που χαρακτηρίζονταν από την συχνή άσκηση «τυφλής» βίας, άφησε πίσω της εκατοντάδες πολίτες βαριά τραυματισμένους αλλά και νεκρούς.

¹³⁴ Τάσος Κωστόπουλος, «Από τα τανκς στα MAT - Ο εκσυγχρονισμός της καταστολής του “πεζοδρομίου”», π. *Αρχειοτάξιο*, τχ. 15 (Σεπτέμβριος 2013), σ. 29-36.

¹³⁵ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003) σ. 455-460 και σ. 517-520.

2. Οργανωτικές διαδικασίες στο εσωτερικό του κοινωνικού κινήματος

Στο προηγούμενο κεφάλαιο διερευνήθηκαν ως επί το πλείστον οι κομβικές πτυχές του κοινωνικού και πολιτικού περιβάλλοντος της πρώτης επταετίας μετά την κατάρρευση του δικτατορικού καθεστώτος, οι σημαντικότερες κοινωνικο-πολιτικές συγκρούσεις της εν λόγω περιόδου και οι διαφορετικές μορφές της κρατικής καταστολής, με απώτερο στόχο να εξεταστεί η σχέση των παραπάνω παραγόντων αναφορικά με την εξέλιξη των μορφών πολιτικής βίας στην Ελλάδα. Αν και η παραπάνω αιτιακή σχέση επιβεβαιώνεται, παρ' όλα αυτά, δεν δύναται να προσφέρει μια ολοκληρωτικά ικανοποιητική ερμηνεία για το ζήτημα, καθώς δεν εξηγεί από μόνη της τη δυναμική και τη λογική της περαιτέρω ριζοσπαστικοποίησης του φαινομένου. Γι' αυτόν τον λόγο, προκειμένου να εξεταστούν πρόσθετοι παράγοντες που πυροδοτούν το φαινόμενο της πολιτικής βίας, θα επιδιωχθεί μια προσέγγιση στο επίπεδο των ίδιων των συλλογικών υποκειμένων που υιοθετούν ριζοσπαστικές στρατηγικές. Πιο συγκεκριμένα, ενώ αρχικά, θα γίνει λόγος για τις πολιτικές πρακτικές που υιοθέτησαν οργανώσεις και κόμματα της «επίσημης» και της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς στο νέο πολιτικό περιβάλλον μετά την αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος, στη συνέχεια, θα γίνει λεπτομερέστερη αναφορά στις ένοπλες οργανώσεις που έδρασαν αυτήν την περίοδο. Επιπλέον, θα δοθεί έμφαση σε οργανωτικές διαδικασίες, που συντελέστηκαν στο πλαίσιο του πολιτικού ανταγωνισμού οργανώσεων, της ευρύτερης Αριστεράς, για τις επικρατούσες στρατηγικές στο εσωτερικό του κινήματος.

Η ριζοσπαστικοποίηση της πολιτικής βίας καλλιεργείται εντός πυκνών οργανωτικών πεδίων διαμέσου της αλληλεπίδρασης οργανώσεων του κοινωνικού κινήματος που αντιμάχονται ή συμπράττουν μεταξύ τους πάνω στο ζήτημα της χρήσης βίας. Πολιτικές διαδικασίες, που εντοπίζονται σ' αυτό το επίπεδο, ανάμεσα στις διάφορες συνιστώσες του κινήματος παίζουν σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του φαινομένου. Μεγάλος αριθμός ένοπλων οργανώσεων, αρχικά, διαμορφώθηκε εντός ενός ευρύτερου κοινωνικού κινήματος και στην συνέχεια διαχωρίστηκε από αυτό¹³⁶. Ο ανταγωνισμός για την γενικότερη κινητοποίηση προς συλλογική δράση, την ηγεμονία και την επιρροή εντός του κινήματος, ειδικότερα όταν το εκάστοτε ρευστό

¹³⁶ Donatella della Porta, *Clandestine Political Violence*, (Cambridge, 2013), σ. 79.

πολιτικό περιβάλλον το διευκολύνει, δημιουργούν ευνοϊκές συνθήκες για την κλιμάκωση βίαιων μορφών πολιτικής δράσης¹³⁷. Η ριζοσπαστικοποίηση της πολιτικής βίας, με άλλα λόγια, μπορεί να ειπωθεί ως ένα από τα αποτελέσματα των εσωτερικών αντιπαράθεσεων του αντιπολιτευτικού κοινωνικού κινήματος σχετικά με την επιλογή βίαιων ή μη πρακτικών για την επίτευξη απώτερων πολιτικών στόχων. Έτσι, λοιπόν, εντός αυτού του περιβάλλοντος κρίσιμων πολιτικών ζυμώσεων κι έντονης ενδοκινηματικής διαμάχης, δημιουργήθηκαν οι ειδικές προϋποθέσεις για την αποκρυστάλλωση των πρώτων προσπαθειών παραγωγής λόγου ως προς την υπεράσπιση της ένοπλης πολιτικής δράσης, ενάντια σ' ένα δημοκρατικό καθεστώς, από οργανώσεις που επιθυμούσαν ν' αποτελέσουν την πιο δυναμική έκφραση του ριζοσπαστικού κινήματος.

2.1 Ανακατατάξεις και διαχωρισμοί

Στο νέο πολιτικό περιβάλλον που δημιουργήθηκε, μετά την αποκατάσταση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, συντελέστηκαν μια σειρά από πολιτικές διεργασίες στον, υπό ανασυγκρότηση, ευρύτερο πολιτικό χώρο της Αριστεράς. Το κομβικό γεγονός που πυροδότησε τις νέες εξελίξεις αποτέλεσε η κατάργηση του ΑΝ 509/1947 από την κυβέρνηση εθνικής ενότητας στις 23 Σεπτεμβρίου 1974 και η συνακόλουθη νομιμοποίηση των παράνομων κομμουνιστικών κομμάτων μετά από 27 χρόνια. Παράλληλα, καταργήθηκε η λογοκρισία, ενώ δύο μέρες μετά, στις 25 Σεπτεμβρίου, κυκλοφόρησε το πρώτο νόμιμο φύλλο του *Ριζοσπάστη*. Το νομοθετικό διάταγμα 59/1974, που ρύθμιζε το ζήτημα της νομιμοποίησης, προέβλεπε πως τα υφιστάμενα πολιτικά κόμματα όφειλαν να καταθέσουν δήλωση του αρχηγού τους στον Άρειο Πάγο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η δήλωση του Χαρίλαου Φλωράκη, γενικού γραμματέα του ΚΚΕ, στις 2 Οκτωβρίου 1974, ότι: «αι αρχαί του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας αντιτίθενται προς πάσαν ενέργειαν αποσκοπούσαν εις την βία κατάληψιν της εξουσίας ή την ανατροπήν του ελεύθερου δημοκρατικού πολιτεύματος»¹³⁸, αποτέλεσε αυτόματα την αποκήρυξη της επαναστατικής δράσης κι έθεσε τη βάση πάνω στην οποία σχεδιάστηκε η πολιτική στρατηγική του κόμματος στη νέα συγκυρία, η οποία στηριζόταν στον σεβασμό του υπάρχοντος συστήματος.

¹³⁷ Donatella della Porta, *Social Movements, Political Violence and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*, (Cambridge, 1995), σ. 83-85.

¹³⁸ Έγγραφο δήλωση του ΚΚΕ που κατατέθηκε προς τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, Αθήνα 2 Οκτωβρίου 1974. <https://tsak-giorgis.blogspot.com/2016/10/2-1974.html>

Επιπλέον, λίγο αργότερα, με το Σύνταγμα του 1975 θεσπίστηκαν περαιτέρω νομικές διατάξεις σχετικά με την λειτουργία των κοινοβουλευτικών κομμάτων. Σύμφωνα με αυτό, αναγνωρίζεται ο πολιτειακός ρόλος των κομμάτων και η κατοχύρωση τους ως πολιτικοί θεσμοί, κάτι που ουσιαστικά επιτρέπει στην κυρίαρχη πολιτική εξουσία να καθορίζει τους όρους δράσης τους ανάλογα με τον ευρύτερο συσχετισμό δυνάμεων στην κοινωνία. Τέλος, με την οργανωτική ενσωμάτωση των κομμάτων στο σύστημα κρατικής εξουσίας, επιδιώχθηκε η διασφάλιση της κοινωνικής σταθεροποίησης και η αναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας¹³⁹.

Η νομιμοποίηση του ΚΚΕ, του ΚΚΕ Εσωτερικού¹⁴⁰, όπως και των άλλων μικρότερων εξωκοινοβουλευτικών οργανώσεων προκάλεσαν μια σειρά από ανακατατάξεις, στον πολιτικό χάρτη της Αριστεράς και μάλιστα σε πολλαπλά επίπεδα. Κατά την περίοδο μετά τον εμφύλιο πόλεμο, δεδομένης της αυταρχικής πολιτικής διακυβέρνησης της ΕΡΕ και της ιδεολογικής επικράτησης του κράτους των «εθνικοφρόνων», των εξοριών, των εκτοπίσεων και του επιβεβλημένου καθεστώτος παρανομίας, ένα μεγάλο μέρος των κομμουνιστικών πολιτικών δυνάμεων της χώρας συσπειρώθηκαν γύρω από τον νόμιμο πολιτικό συνασπισμό της ΕΔΑ, ο οποίος ιδρύθηκε το 1951. Στη νέα πολιτική συγκυρία μετά τον Ιούλιο 1974, τα κομμουνιστικά κόμματα στην Ελλάδα, όλων των ιδεολογικών τάσεων, προσπάθησαν ν' ανασυγκροτηθούν με βάση τα καινοφανή πολιτικά δεδομένα, σχεδιάζοντας παράλληλα την πολιτική τους. Σ' αυτήν προσπάθεια πολιτικού επαναπροσδιορισμού ενόψει της νέας πραγματικότητας δεν έλλειψαν οι μεταξύ τους ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και οι πολιτικές συγκρούσεις, η δυναμική των οποίων πολλές φορές κατέληξε σε ανοικτή ρήξη με καταγγελίες και κατηγορίες εκατέρωθεν. Τα βασικά ζητήματα που τίθονταν αφορούσαν την πολιτική στάση των κομμουνιστικών κομμάτων απέναντι στις νέες συνθήκες κοινοβουλευτικής διακυβέρνησης στην χώρα, όπως και τη μορφή των πολιτικών πρακτικών που θα υιοθετούσε το αντιπολιτευόμενο κίνημα απέναντι στην κυβέρνηση Κ. Καραμανλή.

Η μετριοπαθής στάση που επέλεξαν, τα δύο μεγαλύτερα κοινοβουλευτικά κόμματα της Αριστεράς, το ΚΚΕ και το ΚΚΕ Εσωτερικού, μπροστά στη νέα πολιτική συνθήκη, δεδομένου του ιστορικού τους ρόλου, προκάλεσαν αλυσιδωτές αντιδράσεις στο εσωτερικό του κινήματος. Η θέση και οι πρακτικές που ακολούθησε το ΚΚΕ

¹³⁹ Γεώργιος Γιαννακόπουλος, *Οι οργανώσεις της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς στην Ελλάδα 1956-1981*, Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, (Αθήνα, 2002), σ. 208-209.

¹⁴⁰ Πολιτικό κόμμα της Αριστεράς που δημιουργήθηκε μετά τη διάσπαση του ενιαίου ΚΚΕ το 1968.

Εσωτερικού μπορούν να συνοψιστούν σ' ένα μείγμα πολιτικών συμβιβασμών που ουσιαστικά δεν αμφισβητούσαν τους όρους του πολιτικού συστήματος. Ως εκ τούτου, τα παραπάνω είχαν ως αποτέλεσμα την προσχώρηση του στο ρεύμα του ευρωκομμουνισμού και σε μια πολιτική θέση εγκαθίδρυσης του σοσιαλισμού μέσα από μεταρρυθμίσεις και κοινοβουλευτικές διαδικασίες (δημοκρατικός σοσιαλισμός). Βασική του επιδίωξη ήταν η προπαγάνδισή ενός εποικοδομητικού πολιτικού πραγματισμού σε συνδυασμό με την παράλληλη αποφυγή πολιτικών εντάσεων. Επιπλέον, με την υιοθέτηση ενός κατευναστικού ρόλου μπροστά σε κάθε τάση δυναμικής ανάπτυξης του κινήματος, δεν κατάφερε να δώσει διέξοδο στις αντιστάσεις και στους κοινωνικούς αγώνες που προέκυψαν ως αντίδραση στις πολιτικές της κυβέρνησης, πράγμα που έφερε το κόμμα σε μειονεκτική θέση απέναντι στο οργανωμένο ριζοσπαστικό κομμάτι του. Παρομοίως, το ΚΚΕ, αν και προέβαλλε μια ριζοσπαστικότερη φρασεολογία, παρ' όλα αυτά η ίδια δεν ακολουθούνταν απ' την αντίστοιχη πολιτική πρακτική. Όπως και το ΚΚΕ Εσωτερικού, εντάχθηκε και ενσωματώθηκε μ' έναν λειτουργικό τρόπο στην νέα συνθήκη κοινοβουλευτικής ομαλότητας εκφράζοντας μια στρατηγική διαμαρτυρίας και όχι ρήξης με την υπάρχουσα κατάσταση των πραγμάτων, διασφαλίζοντας έτσι το καθεστώς νομιμοποίησης που του είχε αναγνωριστεί. Αυτό διαφαίνεται, επιπλέον, κι από την υιοθέτηση μιας πολιτικής τακτικής από πλευράς του, η οποία δεν έβαζε σημαντικά εμπόδια στα μέτρα πολιτικού και οικονομικού «εκσυγχρονισμού» που προωθούσε η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή, ενώ παράλληλα στήριζε την ιδεολογική θέση περί «εθνικής ενότητας» προς μια κατεύθυνση ευρύτερης κοινωνικό-πολιτικής συναίνεσης. Η πολιτική συμβιβασμού του ΚΚΕ, το οποίο παράλληλα ασκούσε πολεμική κριτική στις οργανώσεις της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, αποτυπώνεται χαρακτηριστικά σε άρθρο στον *Ριζοσπάστη*, στις 16 Νοεμβρίου 1974, την επομένη της απαγορευμένης πορείας για την πρώτη επέτειο της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, όπου σημειώνεται: «Η χθεσινή εκδήλωση για το Πολυτεχνείο οργανώθηκε από ανεύθυνες ομάδες - Απέτυχε να παρασύρει τον λαό»¹⁴¹.

Η παραπάνω αποδοχή των παραμέτρων του νέου status quo με όρους πολιτικού συμβιβασμού από τα κόμματα της «επίσημης» Αριστεράς, έγινε αντικείμενο πολεμικής κριτικής από εξωκοινοβουλευτικές οργανώσεις, η οποία εκφράστηκε με δημοσιεύσεις κειμένων καταγγελίας αυτών των πολιτικών. Πιο

¹⁴¹ Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών, *Νοέμβρης 1973: Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, (Αθήνα, 1983), σ. 73.

συγκεκριμένα, σύμφωνα με την αντιδικτατορική οργάνωση Κίνημα 20 Οκτώβρη, η νομιμοποίηση του ΚΚΕ είχε ως βασικό στόχο «την χειραγώγηση και το καναλιζάρισμα του λαϊκού κινήματος μέσα από αστικοδημοκρατικούς και ρεφορμιστικούς δρόμους [...] Για να διαφυλάξει τη νομιμότητα της η “παραδοσιακή” αριστερά, με την τακτική της “φρόνησης” και της “μη πρόκλησης” θα εξελιχθεί σε φρουρό και θεματοφύλακα της αστικής νομιμότητας»¹⁴². Σε άλλη περίπτωση, η ένοπλη οργάνωση ΕΛΑ σε πολιτικό μανιφέστο της ασκεί κριτική στο ΚΚΕ για το γεγονός ότι: «[...]οργανώνει και προωθεί μια πολιτική πάλη που περιορίζεται στα πλαίσια της αστικής νομιμότητας, καλλιεργώντας την αυταπάτη πως έτσι θα πραγματοποιηθεί η βαθμιαία και ειρηνική μετατροπή του καθεστώτος (μετατροπή που ιστορικά έχει αποδειχθεί απραγματοποίητη)»¹⁴³. Ενδεικτική είναι, επίσης, η στάση της οργάνωσης ΟΜΛΕ, σύμφωνα με την οποία: «Οι δυνάμεις αυτές (ενν. ΚΚΕ, ΚΚΕ Εσωτερικού) είναι κατ’ ευφημισμόν “Αριστερά” και η αλήθεια αυτή γίνεται όλο και περισσότερο συνείδηση των λαϊκών μαζών»¹⁴⁴. Έτσι λοιπόν, η συγκεκριμένη πολιτική στάση, κυρίως του ΚΚΕ, στη νέα πραγματικότητα δημιούργησε, σύμφωνα με την οργανωμένη βάση του κινήματος, μία συνθήκη απουσίας ριζοσπαστικής αντιπολίτευσης ενάντια στην κυρίαρχη εξουσία. Κατ’ αυτό τον τρόπο, άρχισε να συγκροτείται από οργανώσεις της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς ένας λόγος περί πολιτικού κενού εκπροσώπησης, το οποίο θα προσπαθήσουν να υπερκαλύψουν οι ίδιες αναπτύσσοντας ένα πλήθος νέων πολιτικών εγχειρημάτων και πρωτοβουλιών.

Τα συγκρουσιακά γεγονότα της εξέγερσης του Νοεμβρίου 1973 ανέδειξαν, πάραυτα, ένα κομμάτι της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, το οποίο θέλησε να προωθήσει τις ριζοσπαστικές του ιδέες στην νέα πολιτική συγκυρία με δυναμισμό και αποφασιστικότητα. Η κοινωνική δυναμική που είχε δημιουργηθεί στα πλαίσια της εξέγερσης του Πολυτεχνείου αναπτέρωσε τις ελπίδες μερίδας του κινήματος που προωθούσε ριζοσπαστικότερα αιτήματα για συνολικότερη επαναστατική αλλαγή στην χώρα. Οι οργανώσεις αυτές με την συχνή οργάνωση συλλαλητηρίων, την συμμετοχή σε κινητοποιήσεις (εργατικές απεργίες, καταλήψεις πανεπιστημιακών σχολών και εργοστασίων) και έχοντας την πεποίθηση, ότι με την όλο και συχνότερη αντιπαράθεση με τους κρατικούς μηχανισμούς η κοινωνική ριζοσπαστικοποίηση θα ενταθεί, κατάφεραν να βρίσκονται συνεχώς στο πολιτικό προσκήνιο της δεκαετίας

¹⁴² «Αριστερά - Θέσεις και αντιθέσεις», π. *Αντί*, περίοδος Β΄, τχ. 4, (Οκτώβριος 1974), σ. 44.

¹⁴³ Επαναστατικός Λαϊκός Αγώνας (ΕΛΑ), *Για την ανάπτυξη του ελληνικού λαϊκού και επαναστατικού κινήματος*, (Ιούνιος - Ιούλιος 1978), σ. 18.

¹⁴⁴ «Αριστερά - Θέσεις και αντιθέσεις», π. *Αντί*, περίοδος Β΄, τχ. 4, (Οκτώβριος 1974), σ. 5.

του '70¹⁴⁵. Αν και ο πολιτικός χώρος της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς δεν μπορεί να θεωρηθεί ενιαίος, καθώς οι διάφορες οργανώσεις που τον απάρτιζαν εκκινούσαν από διαφορετικές ιδεολογικές αφετηρίες, παρ' όλα αυτά είναι δυνατό να εντοπιστούν κάποια κοινά χαρακτηριστικά, ως προς τους στρατηγικούς στόχους και τις πολιτικές πρακτικές που υιοθέτησαν. Σε ιδεολογικό επίπεδο σημειώνονται δύο πηγές τροφοδότησης των οργανώσεων της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, οι οποίες αποτελούν μια κριτική «εξ αριστερών» στις πολιτικές των κομμάτων της κοινοβουλευτικής Αριστεράς. Η πρώτη σχετίζεται με την ανασύσταση του «αυθεντικού» κόμματος της εργατικής τάξης, κάτι που αναπόφευκτα έφερε τμήματα αυτού του πολιτικού χώρου σε σύγκρουση με το ΚΚΕ και το ΚΚΕ-Εσωτερικού. Ουσιαστικά επρόκειτο για μια πολιτική προσπάθεια διεκδίκησης της πρωτοπορίας της εργατικής τάξης, μιας επιστροφής στις ρίζες. Η δεύτερη πηγή τροφοδότησης αναφέρεται στις διεθνείς πολιτικές διεργασίες και στην επίδραση που άσκησαν τα εθνικο-απελευθερωτικά και τα αντι-ιμπεριαλιστικά κινήματα σε χώρες του «τρίτου κόσμου»¹⁴⁶. Στο επίπεδο των πολιτικών πρακτικών, οι οργανώσεις της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, αν και κάποιες από αυτές συμμετείχαν στις εκλογικές διαδικασίες, παρ' όλα αυτά οι περισσότερες δεν είχαν υπογράψει την δήλωση που προέβλεπε το νομοθετικό διάταγμα 59/1974 και δεν αποκήρυτταν, τουλάχιστον στα πολιτικά τους κείμενα, την επαναστατική δράση¹⁴⁷.

Ο διακηρυγμένος στόχος, οργανώσεων, όπως το ΕΚΚΕ, η ΟΜΛΕ, η ΟΠΑ, η ΚΟ «Μαχητής», Οργάνωση «Μπολσεβίκων», η ΟΚΔΕ κ.α, ήταν η ανοικτή αντιπαράθεση και η πολιτική ρήξη με την κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή, επιδιώκοντας να ακυρώσουν στην πράξη το διαμορφωμένο κλίμα συναίνεσης. Δεδομένης της ανάπτυξης του κοινωνικού ριζοσπαστισμού στην Ελλάδα την περίοδο 1974-1977, η δράση της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς οργανώνεται κι εκφράζεται εξωθεσμικά επικεντρωμένη σε μια διπλή αντιπαράθεση, από τη μία απέναντι στο ΚΚΕ, ενώ από την άλλη έχοντας να αντιμετωπίσει τον ίδιο τον κρατικό μηχανισμό. Το πεδίο παρέμβασης της εντοπίζεται, κυρίως στο φοιτητικό κίνημα, όπου οι οργανώσεις αυτές διατηρούσαν ισχυρές δυνάμεις αλλά και σε κοινωνικούς χώρους, οι οποίοι χαρακτηρίζονταν από έναν μεγάλο βαθμό πολιτικής αυτονομίας, όπως το

¹⁴⁵ George Kassimeris, "Junta by Another Name? The 1974 *Metapolitefsi* and The Greek Extra-Parliamentary Left", *Journal of Contemporary History*, Vol. 40(4) (2005), σ. 750-752.

¹⁴⁶ Στέλιος Κούλογλου, «Εξωκοινοβουλευτική Αριστερά: Διάσπαση, πολυδιάσπαση, θρυμματισμός...», π. *Αντί*, τχ. 200, Περίοδος Β', (Μάρτιος 1982), σ. 35-40.

¹⁴⁷ Δημήτρης Δημητρόπουλος, «"Εξωκοινοβουλευτική αριστερά" και αρχειακά τεκμήρια», π. *Αρχαιοτάξιο*, τχ. 1 (Ιούνιος 1999), σ. 55-56.

εργοστασιακό κίνημα, τουλάχιστον στο αρχικό του στάδιο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, από το 1975, δημιουργούν εργατικά σωματεία, στηρίζουν τις απεργιακές επιτροπές και συμμετέχουν μ' έναν σποραδικό τρόπο στις συγκρούσεις με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς του κράτους. Η ενέργεια του ΕΚΚΕ να επιτεθεί στην αμερικανική πρεσβεία στις 21 Απριλίου 1975, πέρα από τον βίαιο τρόπο προπαγάνδισης των θέσεων του, πιθανότατα αποτέλεσε την εκπλήρωση ενός διάχυτου αισθήματος που αφορούσε τον αντιαμερικανισμό στην ελληνική κοινωνία. Μ' αυτήν την πολιτική επιλογή, που στηρίχθηκε μερικώς κι από άλλες οργανώσεις, το ΕΚΚΕ συμπύκνωσε έναν κοινωνικό ριζοσπαστισμό που ενυπήρχε και ο οποίος δεν ήταν δυνατό να εκφραστεί δυναμικά μέσα από κοινοβουλευτικές διαδικασίες. Παρόμοια συγκρουσιακή στάση κράτησε η πλειοψηφία των παραπάνω οργανώσεων στα γεγονότα της μεγάλης απεργίας των οικοδόμων στις 23 Ιουλίου 1975 και στις απεργιακές κινητοποιήσεις για τον «Νόμο 330» για τα εργασιακά στις 25 Μαΐου 1976, όπου για πρώτη φορά η πολιτική πρακτική τους βρέθηκε στο στόχαστρο των κοινοβουλευτικών κομμάτων. Το ΚΚΕ από την πρώτη σχεδόν στιγμή, ασκώντας δριμύτατη κριτική, κατήγγειλε τις εξωκοινοβουλευτικές οργανώσεις για πολιτικό μαξιμαλισμό, ο οποίος πέραν του ότι ήταν ανεδαφικός, επιπλέον, βοηθούσε την κυβέρνηση στο να καταστέλλει το μαζικό κίνημα. Συγκεκριμένα στο *Ριζοσπάστη*, στις 22 Δεκεμβρίου 1974, σημειώνεται το εξής: «Το ΚΚΕ ξεσκεπάζει συνεχώς την τυχοδιωκτική τακτική τους και τινάζει στον αέρα την κούφια υπερεπαναστική φρασεολογία τους [...] Ο τυχοδιωκτισμός των αριστερίστικων ομάδων αποβλέπει στο να ανακόψει αυτή την πορεία εξυπηρετώντας ουσιαστικά τα συμφέροντα της αντίδρασης [...]»¹⁴⁸. Η υπέρμετρη πολιτικοποίηση στο λόγο οργανώσεων της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, η οποία εκφράστηκε με την απεύθυνση στα περισσότερο ριζοσπαστικοποιημένα κομμάτια των εργατικών κινητοποιήσεων, είχε ως αποτέλεσμα, να συνδεθούν τελικά μ' έναν αποσπασματικό τρόπο με το εργατικό κίνημα της περιόδου. Οι οργανώσεις αυτές ακολούθησαν, ως επί το πλείστον, την ύφεση του κοινωνικού ριζοσπαστισμού στα τέλη της δεκαετίας του '70, όταν συντελείται παράλληλα μια διαδικασία συρρίκνωσης των πολιτικών χώρων παρέμβασης τους.

¹⁴⁸ Γεώργιος Γιαννακόπουλος, *Οι οργανώσεις της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς στην Ελλάδα 1956-1981*, Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, (Αθήνα, 2002), σ. 244-299.

Ένας κομβικός διαχωρισμός στο εσωτερικό του κινήματος της Αριστεράς, ο οποίος δημιούργησε ευνοϊκές συνθήκες για την περαιτέρω ριζοσπαστικοποίηση των πολιτικών πρακτικών, συντελέστηκε αναφορικά με το ζήτημα της χρήσης ένοπλης βίας. Από τους πρώτους μήνες μετά την κατάρρευση της Χούντας οι περισσότερες από τις εναπομείνουσες οργανώσεις με αντιδικτατορική δράση άρχισαν να διαλύονται. Παρ' όλα αυτά, υπήρξαν μέλη απ' αυτές που πήραν την απόφαση να μην παραιτηθούν ολοκληρωτικά από τις ένοπλες μορφές δράσης στο νέο πολιτικό περιβάλλον. Αυτή τη φορά, όμως, η κεντρική πολιτική στόχευση άλλαξε και αφορούσε πια την προσπάθεια καθολικής απονομιμοποίησης του αστικού συστήματος κυριαρχίας, όπως και την σύνδεση των ένοπλων πολιτικών πρακτικών με τα υποκείμενα που θα υλοποιούσαν την επαναστατική αλλαγή στη χώρα. Οι πολιτικές ζυμώσεις και διεργασίες επικεντρώθηκαν ιδιαίτερα γύρω από την αναγκαιότητα οργάνωσης της ένοπλης πολιτικής δράσης ενάντια στο νεοεκλεγμένο κοινοβουλευτικό καθεστώς, όπως και σε σχέση με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που θα καθόριζαν τη φύση της προσδοκώμενης σοσιαλιστικής επανάστασης στην Ελλάδα¹⁴⁹.

Ήδη, σχεδόν από τον πρώτο χρόνο μετά την πτώση της Χούντας, νέες ένοπλες οργανώσεις έκαναν την εμφάνισή τους, όπως ο ΕΛΑ και η ΕΟ17Ν, οι οποίες με εμπρηστικές επιθέσεις κατά αμερικανικών στόχων και την δολοφονία του αξιωματικού της CIA R. Welch αντίστοιχα, ξεκίνησαν έναν δυναμικότερο κύκλο πολιτικής βίας στην χώρα. Οι οργανώσεις αυτές, στο πλαίσιο ενός εσωτερικού ανταγωνισμού για τις τακτικές και την στρατηγική του κινήματος, υιοθέτησαν όλο και βιαιότερες πρακτικές. Την ίδια στιγμή το μεγαλύτερο μέρος των οργανώσεων της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, είτε μαοϊκές, είτε τροτσκιστικές, σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποίησαν βίαιη ρητορική στα κείμενα τους ώστε να δικαιολογήσουν τις ριζοσπαστικές πολιτικές τους θέσεις και παράλληλα να απονομιμοποιήσουν τις κυβερνητικές πολιτικές. Επιπλέον, οι οργανώσεις αυτές, αν και κάποιες φορές υιοθέτησαν επιθετικές πολιτικές συμπεριφορές, προβάλλοντας έναν αυθόρμητο δυναμικό ακτιβισμό και συμμετέχοντας ενεργά στις μεγάλες συγκρουσιακές διαδηλώσεις, παρ' όλα αυτά, συνήθως, αποστρέφονταν την προοπτική της ένοπλης σύγκρουσης με το καθεστώς. Γι' αυτόν το λόγο, υποστήριζαν μορφές πολιτικής βίας, οι οποίες θα προέκυπταν ως το αποτέλεσμα του ταξικού

¹⁴⁹ John Brady Kiesling, *Greek Urban Warriors: Resistance and Terrorism 1967-2014*, (Αθήνα, 2014), σ. 44-47.

ανταγωνισμού στην κοινωνία, θα ασκούσαν με μαζικούς όρους από τις δυνάμεις του ίδιου του κινήματος και δεν θα επιβάλλονταν ως στρατηγική της πρωτοπορίας μιας ένοπλης ομάδας ή οργάνωσης. Από την άλλη πλευρά, το ΚΚΕ, εξ αρχής και με κατηγορηματικό τρόπο, βρέθηκε ενάντια σ' αυτές τις πολιτικές πρακτικές, όπως και σε όποιες άλλες εμπεριείχαν βίαιο χαρακτήρα, καθώς αυτές θεωρούνταν ως πρόκληση απέναντι στην κοινοβουλευτική νομιμότητα. Η σταθερή στάση που κράτησε σ' ολόκληρη την περίοδο, από τα χρόνια της δικτατορίας όταν ήταν ενάντια στην «δυναμική αντίσταση», στα γεγονότα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου 1973, μέχρι τις τελευταίες εργατικές και φοιτητικές κινητοποιήσεις στα τέλη της δεκαετίας του '70, επιβεβαιώνουν αυτόν τον ισχυρισμό. Πιο συγκεκριμένα, σ' όλες τις μεγάλες και συγκρουσιακές διαδηλώσεις της περιόδου, κατήγγειλε την ύπαρξη «προβοκατόρων», «εξτρεμιστών» και «φιλοχουντικών», ενώ απέναντι στο εργοστασιακό κίνημα προώθησε τα κλαδικά σωματεία για την αποκλιμάκωση των συγκρουσιακών λογικών και πρακτικών που είχαν υιοθετηθεί στο πλαίσιο του¹⁵⁰. Τέλος, αναφορικά με το ζήτημα της ένοπλης βίας στη χώρα μετά τις δύο πολιτικές δολοφονίες (R. Welch, E. Μάλλιος), υιοθέτησε την κυβερνητική τακτική της αποσιώπησης και της «προβοκατορολογίας» αποδίδοντας τις ενέργειες σε έργο μυστικών υπηρεσιών, ασχέτως αν η ΕΟ17Ν είχε αναλάβει την πολιτική ευθύνη γι' αυτές. Έτσι, λοιπόν, η λειτουργική του ενσωμάτωση, ο φόβος της ρήξης με το καθεστώς, καθώς και η αποκήρυξη κάθε μορφής πολιτικής βίας αποξένωσαν το ΚΚΕ από τα ριζοσπαστικότερα κομμάτια του κινήματος.

Η δυναμική της πολιτικής αντιπαράθεσης εντός του κινήματος για το ζήτημα της ένοπλης δράσης αποτυπώνεται, με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο, σ' ένα από τα πολιτικά κείμενα-μανιφέστα της οργάνωσης ΕΟ17Ν που δημοσιεύθηκε στην *Ελευθεροτυπία* τον Απρίλιο 1977 με τίτλο: «Απάντηση στα κόμματα και τις οργανώσεις», στο οποίο ασκεί δριμύτατη κριτική στις επιλογές όλων ανεξαιρέτως των πολιτικών σχηματισμών του ευρύτερου κινήματος της Αριστεράς. Από την αρχή του κειμένου με μια γενική τοποθέτηση καταγγέλει μια μεγάλη μερίδα κομμάτων και οργανώσεων της Αριστεράς για το ότι δεν βοήθησαν στην ριζοσπαστικοποίηση των κοινωνικών αγώνων της περιόδου: «Τα κόμματα που εκμεταλλεύονται τις νόμιμες δυνατότητες όχι για την ανάπτυξη αλλά για την συρρίκνωση και την απομαζικοποίηση του λαϊκού κινήματος, σε τέτοιο βαθμό που τρία χρόνια μετά την

¹⁵⁰ Δημήτρης Μπελαντής, «ΚΚΕ, εξεγέρσεις και “αστική-δημοκρατική” νομιμότητα», π. *Θέσεις*, τχ. 107, (Απρίλιος-Ιούνιος 2009), σ. 1-4.

αλλαγή να μην έχουν καλέσει ούτε μια σημαντική λαϊκή εκδήλωση σε ανοικτό χώρο (εκτός από τις επέτειες 21 Απρίλη, 17 Νοέμβρη που δεν μπορούσαν να μην τις κάνουν)»¹⁵¹. Σε άλλο σημείο, στοχεύοντας ειδικότερα ενάντια στις πολιτικές και στις μεθόδους του ΚΚΕ και του ΚΚΕ-Εσωτερικού, τα οποία αποσιώπησαν ή καταδίκασαν τις ένοπλες πολιτικές ενέργειες της οργάνωσης, τις χαρακτηρίζει «οπορτουνιστικές» και «ρεβιζιονιστικές». Αναφορικά με τις οργανώσεις της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, αν και αναγνωρίζει ότι κάποιες από αυτές επιδοκίμασαν σε μια «συναισθηματική» βάση τις δολοφονίες του R. Welch και του E. Μάλλιου, παρ' όλα αυτά, τους καταλογίζει τον σχεδόν αμελητέο ρόλο που είχαν στην περαιτέρω πολιτική οργάνωση του κινήματος, αν και υπήρχαν οι ευκαιρίες εν μέσω των δυναμικών κινητοποιήσεων της περιόδου. Πιο συγκεκριμένα σημειώνεται: «[...] φαίνεται καθαρά ότι οι λεγόμενες επαναστατικές οργανώσεις όχι μόνο δεν βρίσκονται στη πρώτη γραμμή αλλά πολύ πιο πίσω απ' τις διαθέσεις του λαού για αγώνα κι ότι έχουν στην πράξη ηττηθεί απ' το συγκεκριμένο καθήκον τους της οργάνωσης και ανάπτυξης της λαϊκής βίας»¹⁵². Επιπλέον, σχολιάζει τον ιδεολογικό δογματισμό αυτών των οργανώσεων, οι οποίες ασκούν μεν πολιτική κριτική στην ένοπλη δράση αλλά, όμως, μ' έναν καθολικά διαστρεβλωτικό τρόπο. Σύμφωνα με την ΕΟ17Ν, η κριτική αυτή αφορά μια σειρά από πλαστά επιχειρήματα απέναντι στην ένοπλη δράση που μπορούν να συνοψιστούν στα παρακάτω. Αρχικά, εκείνοι που ασκούν κριτική υποστηρίζουν πως οι ένοπλες ενέργειες είναι πολύ πιθανό να προκαλέσουν την αντίδραση του καθεστώτος εντείνοντας έτσι την «σκλήρυνση» των μορφών καταστολής. Επίσης, θεωρούν ότι οι ένοπλες μορφές δράσης μικρών ομάδων και οργανώσεων αποτελούν ατομική τρομοκρατία, η οποία δεν εκφράζει το σύνολο του οργανωμένου κινήματος και μάλιστα είναι μάταιες, καθώς το ζήτημα δεν είναι τα πρόσωπα αλλά το ίδιο το καθεστώς. Τέλος, στηλιτεύουν το γεγονός ότι οι ένοπλες οργανώσεις περιφρονούν την νόμιμη πολιτική δουλειά και απαξιούν για τους όρους δράσης του μαζικού κινήματος¹⁵³. Επιθυμώντας να σταθεί στη δική της πολιτική στρατηγική, η ΕΟ17Ν θεωρεί ότι ριζοσπαστικές κοινωνικές αλλαγές δεν είναι δυνατόν να επιτευχθούν με «ειρηνικές, κοινοβουλευτικές και “δημοκρατικές διαδικασίες”», καθώς όλες οι παραπάνω επιλογές αποτελούν αυταπάτες. Έτσι, λοιπόν, προτάσσει την χρήση ένοπλων πολιτικών ενεργειών ως το σημείο κλειδί για να

¹⁵¹ Συλλογικό, *Οι προκηρύξεις 1975-2002. Όλα τα κείμενα της οργάνωσης 17 Νοέμβρη*, (Αθήνα, 2002), σ. 34.

¹⁵² Στο ίδιο, σ. 55.

¹⁵³ Στο ίδιο, σ. 46-49 και σ. 57.

ανοίξει ο δρόμος προς την κατεύθυνση της σοσιαλιστικής επανάστασης στην Ελλάδα. Τέλος, θέλοντας να διαχωρίσει οριστικά την θέση της σχετικά τις άλλες οργανώσεις του ευρύτερου κινήματος καταλήγει στο εξής συμπέρασμα: «Γιατί οι επαναστάτες ξεχωρίζονται από τους ρεφορμιστές όχι από το όνομα τους, όχι από όσα λένε, αλλά από τη συγκεκριμένη θέση που παίρνουν στην πράξη πάνω στο βασικό ζήτημα, το βίαιο κι ένοπλο χαρακτήρα της επανάστασης στη χώρα μας [...] Έτσι οι ένοπλες ενέργειες παίζουν κι ένα ρόλο ξεκαθαρίσματος μέσα στις τάξεις του λαϊκού κινήματος»¹⁵⁴.

Ο έντονος εσωτερικός πολιτικός και ιδεολογικός ανταγωνισμός, στο πλαίσιο του κινήματος, δεν θα εμποδίσει, ακόμα και τις οργανώσεις που υιοθέτησαν ένοπλες πολιτικές πρακτικές, να ασκήσουν κριτική μεταξύ τους, σχετικά με την τακτική και τους στρατηγικούς στόχους της ένοπλης πολιτικής δράσης, όπως και για την αποτελεσματικότητα κάποιων δυναμικών ενεργειών. Ειδικότερα, οι ένοπλες οργανώσεις ΕΛΑ και ΕΟ17Ν έχουν προβεί στην άσκηση αυστηρής κριτικής η μία στην άλλη. Το πολυσέλιδο κείμενο της ΕΟ17Ν που δημοσιεύθηκε τον Μάιο 1981 στην εφημερίδα *Νέοι Άνθρωποι* με τίτλο: «Γιατί είμαστε υπέρ της λαϊκής βίας αλλά αντίθετοι στους εμπρησμούς των σούπερ μάρκετ και των πολυκαταστημάτων Μινιόν-Κατράντζου» αποτελεί μια τέτοια περίπτωση εσωτερικής πολιτικής αντιπαράθεσης, όπως και η αντίστοιχη απάντηση του ΕΛΑ μέσω ενός μανιφέστου υπό τον τίτλο: «Για την ανάπτυξη του επαναστατικού και λαϊκού κινήματος στην Ελλάδα» με ημερομηνία έκδοσης τις 22 Σεπτεμβρίου 1981. Το γεγονός που πυροδότησε την διαμάχη μεταξύ των δύο ένοπλων οργανώσεων είναι η πυρπόληση και η ολοσχερής καταστροφή των πολυκαταστημάτων «Μινιόν» και «Κατράντζος», στις 19 Οκτωβρίου 1980, από την πρωτοεμφανιζόμενη Επαναστατική Οργάνωση «Οκτώβρης '80». Η ΕΟ17Ν υποστήριξε την άποψη πως τέτοιες ενέργειες δεν είναι χρήσιμες προς την ανάπτυξη της υπόθεσης του ένοπλου αγώνα, καθώς δημιουργούν δυσφορία στην κοινωνία, ενώ παράλληλα κατέθεσε τη δική της αντίληψη για τις «πολιτικά σωστές και πετυχημένες ενέργειες», οι οποίες αποτελούν την «ένοπλη προπαγάνδα» δηλαδή «προπαγανδίζουν την αναγκαιότητα της λαϊκής βίας». Επιπλέον, κεντρική θέση της οργάνωσης αποτέλεσε το ότι: «Η βία δεν είναι πανάκεια που λύνει όλα τα ζητήματα ακόμη κι αυτά που δεν την αφορούν. Η βία είναι αναγκαία για να μπορέσει το λαϊκό κίνημα ν' αντιμετωπίσει τη βία του καθεστώτος τόσο σήμερα όσο και μελλοντικά στη

¹⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 64.

φάση της επαναστατικής ανατροπής του»¹⁵⁵. Τέλος, η ΕΟ17Ν θεώρησε ότι στα πλαίσια του ΕΛΑ καλλιεργήθηκε μια αντιπαραγωγική πολιτική αντίληψη της ένοπλης δράσης που υποτιμώντας πολιτικές και οργανωτικές δυσκολίες έρρεπε προς τον «μilitarιστικό» αυθορμητισμό και η οποία εξελισσόμενη οδήγησε τελικώς σε λανθασμένες πολιτικές ενέργειες, όπως οι εμπρησμοί των πολυκαταστημάτων¹⁵⁶. Ακολουθώντας, ο ΕΛΑ απάντησε στην παραπάνω κριτική μ' ένα πολυσέλιδο κείμενο υποστηρίζοντας τις δικές του θέσεις πάνω στο ζήτημα, ενώ αποσαφήνισε επιμέρους παρανοήσεις, ιδεολογικές συγχύσεις και παραλήψεις που δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής αντιπαράθεσης. Μ' έναν εκτενή και εξαντλητικά λεπτομερή τρόπο, στοιχειοθέτησε την αναλυτική του επιχειρηματολογία υιοθετώντας μια γενική κριτική στάση απέναντι στην αντίληψη της ΕΟ17Ν για τους όρους επιτυχίας της «ένοπλης προπαγάνδας». Σύμφωνα, με τον ΕΛΑ, η ΕΟ17Ν έδινε μεγάλη σημασία στις εσωτερικές αντιθέσεις του καθεστώτος, όπως επίσης και στον τρόπο που παρουσιάζονταν οι βίαιες δυναμικές ενέργειες από τα κυρίαρχα ΜΜΕ, αντίληψη που την οδηγούσε σε εσφαλμένα πολιτικά συμπεράσματα. Επιπλέον, ο ΕΛΑ εξέλαβε με σκεπτικισμό την συγκεκριμένη δημοσίευση του κειμένου της ΕΟ17Ν λίγους μήνες πριν τις επικείμενες εκλογές του Οκτωβρίου 1981, επισημαίνοντας επισπρόσθετα πολιτικούς προβληματισμούς που προέκυπταν ως αποτέλεσμα της πολιτικής ανάλυσης της συγκυρίας από την ΕΟ17Ν και το ενδεχόμενο πιθανής εκλογικής νίκης του ΠΑΣΟΚ¹⁵⁷.

2.2 Ένοπλες οργανώσεις και ιδεολογικές καταβολές

Έχοντας ήδη αναφερθεί, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, σ' έναν αριθμό ένοπλων οργανώσεων που έδρασαν στην Ελλάδα μεταπολεμικά είναι χρήσιμο να γίνει μια τρόπον τινά διάκριση μεταξύ τους. Επιστρέφοντας στην περίοδο της επταετούς δικτατορίας, μετά από μελέτη εντύπων και προκηρύξεων που εξέδωσαν, μπορούμε να παρατηρήσουμε σ' ένα γενικότερο πλαίσιο μια βασική διαφοροποίηση στους ιδεολογικούς σκοπούς και τις πολιτικές στοχεύσεις των οργανώσεων που πραγματοποίησαν «δυναμική αντίσταση». Ένας μεγάλος αριθμός αντιδικτατορικών οργανώσεων κινητοποιήθηκε με απώτερο πολιτικό σκοπό την αποκατάσταση της

¹⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 97-98.

¹⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 78-124.

¹⁵⁷ Χρήστος Χαλαζιάς, *Η ιδεολογία του Επαναστατικού Λαϊκού Αγώνα*, (Αθήνα, 2003), σ. 154-241.

αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας¹⁵⁸. Παράλληλα, όμως, εμφανίστηκαν ριζοσπαστικότεροι πολιτικοί σχηματισμοί, οι οποίοι έδρασαν επιδιώκοντας την επαναστατική αλλαγή της κοινωνίας με μακροπρόθεσμο στόχο την ανατροπή του κυρίαρχου καπιταλιστικού συστήματος. Γυρνώντας στην περίοδο μετά την κατάρρευση της Χούντας και μέσα από την διάλυση ορισμένων αντιδικτατορικών οργανώσεων, όπως η ΛΕΑ, το Κίνημα 20 Οκτώβρη, η Αυτόνομη Ομάδα «Άρης» του Ρ.Φ., ξεπήδησε ένα νέο ανθρώπινο δυναμικό που ερμήνευσε την νέα πολιτική συγκυρία στην Ελλάδα μ' έναν συγκεκριμένο τρόπο, αρνούμενο να συνεργαστεί σε μια πολιτική διαδικασία οργανωμένη γύρω από το κοινοβουλευτικό σύστημα. Γι' αυτά τα ριζοσπαστικά πολιτικά υποκείμενα, η αποκατάσταση της δημοκρατίας και των κοινοβουλευτικών θεσμών στη χώρα δεν ήταν τίποτε παραπάνω από μια αλλαγή στην πολιτική εξουσία και στο πολιτικό προσωπικό του συστήματος, «μια αλλαγή φρουράς των Αμερικάνων και του ΝΑΤΟ στην Ελλάδα»¹⁵⁹.

Μπροστά στη νέα πολιτική κατάσταση που διαμορφώθηκε, μετά τον Ιούλιο του 1974, δημιουργήθηκαν οι όροι ώστε να επαναπροσδιοριστούν και να τεθούν σε νέα διαπραγμάτευση, εντός του ευρύτερου κινήματος της Αριστεράς, ζητήματα ιδεολογίας, πολιτικών πρακτικών, τακτικής και οργάνωσης. Με άλλα λόγια, εκείνη την χρονική περίοδο σε διάφορες επιτροπές που δημιουργούνταν πρωτοβουλιακά ξετυλίγονταν έντονες πολιτικές συζητήσεις για θέματα που αφορούσαν τη βίαιη ή την ειρηνική μορφή του περάσματος στο σοσιαλισμό, τον ειδικό ρόλο της επαναστατικής βίας σε συνθήκες κοινοβουλευτισμού, τη σχέση ανάμεσα στη νόμιμη και την παράνομη πολιτική δράση¹⁶⁰. Κατ' αυτόν τον τρόπο, άρχισαν να διαμορφώνονται στην Ελλάδα, αν και υποτυπωδώς, οι προοπτικές για ένα κίνημα, το οποίο επιδίωκε να διαχωριστεί πολιτικά με κάθε τρόπο από τις άλλες δυνάμεις του ευρύτερου κινήματος, κοινοβουλευτικές και εξωκοινοβουλευτικές. Στόχος αυτών των πολιτικών πρωτοβουλιών ήταν οργάνωση ενός αυτόνομου κινήματος, με κάποιες επιρροές από το παράδειγμα της ιταλικής αυτονομίας, που δεν θα διαμεσολαβούνταν από θεσμικούς οργανισμούς και κόμματα, αλλά αντ' αυτού θα στηριζόταν στις δικές του δυνάμεις. Έτσι, λοιπόν, διάφορες ομάδες και οργανώσεις προσπάθησαν να εκφράσουν με δυναμικό τρόπο τον κοινωνικό ανταγωνισμό, με τη διάχυση νέων

¹⁵⁸ Γιάννης Φλώρος, «Αντιστασιακές οργανώσεις στη δικτατορία. Στοιχεία για την εμφάνιση, τη δράση και την πορεία τους», π. *Αντί*, τχ. 344, περίοδος Β', (Απρίλιος 1987), σ. 47-52.

¹⁵⁹ John Brady Kiesling, *Greek Urban Warriors: Resistance and Terrorism 1967-2014*, (Αθήνα, 2014), σ. 14-40.

¹⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 45-46.

μορφών πολιτικής παρέμβασης και οργάνωσης στους χώρους, όπου εξελίσσονταν κοινωνικοί αγώνες. Αυτό είναι το πλαίσιο των πολιτικών ζυμώσεων μέσα από το οποίο σχηματίζονται νέες ένοπλες οργανώσεις στην χώρα, εμπνεόμενες από μια παράδοση «αντάρτικου πόλης» που ήταν ήδη σε πλήρη εξέλιξη την δεκαετία του '70, κυρίως σε χώρες της Λατινικής Αμερικής (MLN, MIR κ.α) αλλά και σε ευρωπαϊκές, όπως στην Ιταλία (BR) και την Γερμανία (RAF).

Στη βάση αυτών των ειδικών πολιτικών προτάσεων μορφοποιείται ο ΕΛΑ, ένας πολυπληθής πολιτικός σχηματισμός με ειδική πολιτικο-στρατιωτική οργάνωση, που κεντρικός του στόχος ήταν «να συμβάλλει στην ανάπτυξη του λαϊκού κινήματος για την επαναστατική αλλαγή της κοινωνίας»¹⁶¹. Η δράση του ΕΛΑ εγκαινιάστηκε τον Απρίλιο του 1975 με τον εμπρησμό οκτώ αμερικανικών αυτοκινήτων στην Ελευσίνα και τερματίστηκε, μετά από ανακοίνωση του, τον Ιανουάριο του 1995. Ο ΕΛΑ αυτοπροσδιορίζεται ως κομμάτι της «επαναστατικής Αριστεράς», η οποία συγκεκριμενοποιεί την πολιτική της δράση στο πρόταγμα «για ανατροπή του συστήματος με επαναστατικό τρόπο»¹⁶², ενώ παράλληλα, διαχωρίζεται από την μεταρρυθμιστική παράδοση του κινήματος που εφαρμόζει νόμιμες κι αποδεκτές από το κοινοβουλευτικό σύστημα μορφές πολιτικής κινητοποίησης. Βασική επιδίωξη του ΕΛΑ ήταν να υπενθυμίσει και να φέρει ξανά στο πολιτικό προσκήνιο την «αναγκαιότητα της επαναστατικής βίας» ενάντια στην καπιταλιστική-ιμπεριαλιστική εξουσία ως προϋπόθεση για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού ¹⁶³. Στο ιδεολογικοπολιτικό του μανιφέστο με την ονομασία «Για την ανάπτυξη του ελληνικού λαϊκού και επαναστατικού κινήματος», που τυπώθηκε για πρώτη φορά τον Δεκέμβριο 1975 και αναθεωρήθηκε μερικώς το 1978, συνοψίζονται τα πολιτικά περιεχόμενα, οι μορφές οργάνωσης, οι πολιτικές πρακτικές και οι εμπειρίες από την δράση του.

Κεντρική πολιτική θέση του ΕΛΑ αποτελεί η πεποίθηση ότι: «η σύγκρουση για την ανατροπή του καθεστώτος θα είναι μακρόχρονη και βίαιη, δηλαδή επαναστατική». Σύμφωνα με τα παραπάνω, η άσκηση της επαναστατικής βίας οφείλει να είναι μία συνεχής διαδικασία στο πλαίσιο του ταξικού ανταγωνισμού μέσα στην

¹⁶¹ Τα στοιχεία αντλήθηκαν από την απολογία του Χρήστου Τσιγαρίδα κατά το Εφετείο για την υπόθεση του ΕΛΑ, την Τετάρτη 21 Οκτωβρίου 2009. Ο Χ. Τσιγαρίδας είναι ο μόνος που έχει αναλάβει την πολιτική ευθύνη για την συμμετοχή του στον ΕΛΑ για την περίοδο 1975-1990. <http://www.eksegersi.gr/%CE%95%CF%86%>

¹⁶² Επαναστατικός Λαϊκός Αγώνας (ΕΛΑ), *Για την ανάπτυξη του ελληνικού λαϊκού και επαναστατικού κινήματος*, (Ιούνιος - Ιούλιος 1978), σ. 11.

¹⁶³ Στο ίδιο, σ. 20.

κοινωνία, ενώ η επαναστατική προοπτική που ανοίγεται θα πρέπει να εκφράζεται με την καθημερινή πολιτική πρακτική των δυνάμεων που την υιοθετούν, σε όλους τους κοινωνικούς χώρους όπου διεξάγονται επιμέρους πολιτικές συγκρούσεις. Έτσι, κατ' αυτόν τον τρόπο, οξύνονται οι κοινωνικές και οι πολιτικές αντιθέσεις, δημιουργείται η περαιτέρω συγκρότηση και εξέλιξη των δυνάμεων που ακολουθούν αυτήν την πολιτική πρακτική, ενώ τέλος, επιταχύνεται η επαναστατική τους συνειδητοποίηση. Για τον ΕΛΑ, η συνολική στρατηγική και οι τακτικές της πολιτικής δράσης θεωρούνταν σαν δύο πλευρές του ίδιου ζητήματος, όπως επίσης κομβική ήταν η ενότητα μεταξύ των μορφών, των περιεχομένων και των στόχων του πολιτικού αγώνα¹⁶⁴.

Στον οργανωτικό τομέα, ο ΕΛΑ ήταν συγκροτημένος στη βάση δεκάδων αυτόνομων πυρήνων με οριζόντια διασύνδεση, η οποία διασφάλιζε μια κομβική λειτουργία σε συλλογικό επίπεδο, ώστε να επιτυγχάνεται η μεταφορά του συνόλου των απόψεων σ' όλη την οργάνωση, ενώ παράλληλα ενισχύονταν η άσκηση κριτικής και αυτοκριτικής. Ουσιαστικά, πρόκειται για ένα οργανωτικό μοντέλο που λειτουργούσε σε αντιδιαστολή με ιεραρχικές πολιτικές διαδικασίες, καθώς η οργάνωση δεν συγκρότησε ποτέ κεντρική επιτροπή ή άλλα συναφή καθοδηγητικά όργανα. Μάλιστα, όπως διακήρυσσε με σαφή τρόπο: «[...] δεν βλέπουμε καθόλου την ανάγκη, εμείς οι ίδιοι να συμπεριλάβουμε και να εκφράσουμε ολόκληρο το λαϊκό κίνημα και τις επαναστατικές του δυνάμεις. Κάτι τέτοιο οπωσδήποτε δεν είναι με κανένα τρόπο στόχος της δουλειάς μας. Θα βοηθήσουμε και θα συμμετάσχουμε, όπως και όπου μπορούμε για την αυτόνομη οργάνωση των λαϊκών δυνάμεων, δεν θα διεκδικήσουμε όμως με δογματικό τρόπο ότι εμείς εκφράζουμε το λαϊκό κίνημα. Θα συμβάλλουμε με τη συγκεκριμένη πολιτική μας πρακτική στην ανάπτυξη λαϊκών αγώνων προς το στόχο της λαϊκής εξουσίας και του σοσιαλισμού, δεν έχουμε όμως την αυταπάτη ότι εμείς κάνουμε ή ότι εκφράζουμε όλους τους λαϊκούς αγώνες»¹⁶⁵.

Η πολιτική πρακτική του ΕΛΑ, σαφώς καθορισμένη από τον τελικό στόχο που ήταν η επαναστατική αλλαγή της κοινωνίας, οργανώθηκε πάνω σε τέσσερις βασικούς άξονες. Αρχικά, με την πολύμορφη και πολύπλευρη προπαγάνδα, που απευθυνόταν στα πιο καταπιεσμένα τμήματα της κοινωνίας, επιδίωκε να δημιουργήσει αυτόνομα δίκτυα πληροφόρησης. Ο κεντρικός πολιτικός στόχος αυτής της πρακτικής ήταν να παρακαμφθούν τα κυρίαρχα ΜΜΕ και οι διάφοροι μηχανισμοί

¹⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 37-49.

¹⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 67-68.

του συστήματος, ακυρώνοντας μ' αυτόν τον τρόπο τις σχέσεις διαμεσολάβησης που αυτοί δημιουργούν. Έτσι, λοιπόν, μέσω δικτύων αντιπληροφόρησης προσπάθησε να ενισχύσει την προβολή συγκεκριμένων πολιτικών πράξεων συμβάλλοντας στην διάρρηξη του μονοπωλίου της κυρίαρχης ενημέρωσης. Μια τέτοια αυτόνομη προσπάθεια ήταν η *Αντιπληροφόρηση*¹⁶⁶, το οποίο ήταν ένα ημι-παράνομο έντυπο που από τη μία αποτελέσε ένα δίκτυο προπαγάνδησης των διαφορετικών επιπέδων ταξικής σύγκρουσης στην Ελλάδα, ενώ από την άλλη έφερνε σε επικοινωνία μέλη του κινήματος με τις διάφορες οργανώσεις της «επαναστατικής Αριστεράς». Η πολιτική πρακτική του ΕΛΑ στόχευε, επίσης, στην οργάνωση, στη στήριξη και στην ανάπτυξη κάθε οργανωμένης πολιτικής προσπάθειας σε μια σειρά από κοινωνικούς χώρους (εργοστάσια, επιτροπές γειτονιάς), με απώτερο σκοπό την ριζοσπαστικοποίηση τους. Επιπρόσθετα, με την προώθηση της επαναστατικής βίας, αποσκοπούσε στην δημιουργία ενός «αναχώματος», όπως το έθετε, απέναντι στην κρατική βία, ενώ παράλληλα είχε ως στόχο να οξύνει την ταξική συνείδηση των υποκειμένων και εν γένει τον ταξικό ανταγωνισμό. Σκοπός του ΕΛΑ ήταν να καλλιεργήσει μια νέα πολιτική κουλτούρα εντός του κινήματος, η οποία θα επανέφερε στο προσκήνιο το ζήτημα χρήσης βίαιων πολιτικών πρακτικών, θέλοντας ν' απονομιμοποιήσει έστω με ηθικούς όρους το κρατικό μονοπώλιο της βίας. Τέλος, με την υποστήριξη πολιτικών πρωτοβουλιών έδινε την δυνατότητα σε καινούργιες μορφές πολιτικής δράσης και οργάνωσης ν' αναπτυχθούν στο πλαίσιο της ένοπλης σύγκρουσης με το καθεστώς¹⁶⁷.

Η ιδιαίτερη ιδεολογικοπολιτική φυσιογνωμία του ΕΛΑ και η αντίληψη του για την επαναστατική διαδικασία αποτυπώνεται, ίσως με τον καλύτερο τρόπο, στον επίλογο του μανιφέστου του. Σ' αυτό το σημείο περιγράφονται οι προοπτικές που δημιουργούνται στην δεδομένη πολιτική συγκυρία στην Ελλάδα με βάση την σύνοψη των εμπειριών που αποκόμισε απ' την συγκεκριμένη μορφή πολιτικής δράσης που υιοθέτησε. Πιο συγκεκριμένα, ο ΕΛΑ καταλήγει στο εξής: «Έχουμε συνείδηση και ξέρουμε ότι δεν μπορούμε εμείς να διεξάγουμε συνολικά αυτό τον αγώνα και να αντιμετωπίσουμε όλες τις ανάγκες του. Πιστεύουμε ότι θα αναπτυχθούν, μέσα από τον κοινό αγώνα και άλλες οργανωμένες πολιτικές δυνάμεις που θα δουλεύουν για την επιτυχία των ίδιων στόχων. Μαζί μ' αυτές θα ενωθούμε στη διάρκεια του αγώνα. Η ενότητα αυτή θα είναι επαναστατική ενότητα, που θα στηρίζεται σε κοινή πρακτική,

¹⁶⁶ Σύμφωνα με τον Χ. Τσιγαρίδα, η *Αντιπληροφόρηση* εκδιδόταν από συντακτική επιτροπή, στην οποία δεν συμμετείχαν μέλη του ΕΛΑ.

¹⁶⁷ Επαναστατικός Λαϊκός Αγώνας (ΕΛΑ), *Για την ανάπτυξη του ελληνικού λαϊκού και επαναστατικού κινήματος*, (Ιούνιος - Ιούλιος 1978), σ. 68-71.

συνεργασία, αλληλοβοήθεια και ιδεολογική πολιτική συζήτηση και ζύμωση, έτσι ώστε κάθε ανώτερο οργανωτικό επίπεδο που θα ξεπερνάει τα επιμέρους οργανωτικά σχήματα να εκφράζει και το αντίστοιχο πολιτικό ανέβασμα του αγώνα»¹⁶⁸.

Μέσα στις ίδιες πολιτικές συνθήκες δημιουργείται μια ακόμη ένοπλη οργάνωση της «επαναστατικής Αριστεράς», με πολυετή δράση, η οποία αν και εμφανίζει ομοιότητες ως προς τον τελικό πολιτικό στόχο με τον ΕΛΑ, παρ' όλα αυτά οι διαφοροποιήσεις τους σε επίπεδο οργανωτικό αλλά και σ' αυτό των πολιτικών πρακτικών είναι σημαντικές. Πρόκειται για την ΕΟ17Ν, που εγκαινίασε την δράση της, τον Δεκέμβριο 1975, με την πολιτική δολοφονία του αξιωματικού της CIA R. Welch και η οποία τερματίστηκε, το καλοκαίρι του 2002, μετά από αποτυχημένη βομβιστική ενέργεια της, κάτι που επιπλέον οδήγησε στη σύλληψη δεκάδων ατόμων που κατηγορήθηκαν ως μέλη της και καταδικάστηκαν σε πολυετείς ποινές. Αν και αρχικά φαίνεται ότι η ΕΟ17Ν υπήρξε ένας από τους δεκάδες πυρήνες που αποτέλεσαν τον ΕΛΑ ¹⁶⁹, ανταποκρινόμενη στο αρχικό κάλεσμα του, σχετικά γρήγορα αποχώρησε και άρχισε να σχεδιάζει αυτόνομα την δική της δράση¹⁷⁰. Σε οργανωτικό επίπεδο, την πρώτη πενταετία ύπαρξης της πιθανότατα αποτελούσε μια κλειστή και ολιγομελή ομάδα, η οποία παρ' όλα αυτά έφερε εις πέρας δυναμικές και θεαματικές ένοπλες ενέργειες. Επιπλέον, σε επίπεδο πολιτικών πρακτικών θεωρούσε την πολιτική βία ως μια μορφή δράσης, η οποία δεν πρέπει ν' αντικαθιστά άλλες μορφές αγώνα, ούτε να συγχέεται με κανένα τρόπο μ' αυτές. Κατ' αυτόν τον τρόπο, θεωρητικά, στήριζε πολιτικά την υπόθεση του μαζικού κινήματος στο πλαίσιο ενός πολύμορφου και πολύπλευρου αγώνα. Παρ' όλα αυτά, όμως, έθετε τη δική της δράση, όπως και των άλλων ένοπλων οργανώσεων, ως εν δυνάμει εμπροσθοφυλακής της επαναστατικής διαδικασίας: «Χαιρετίζουμε αγωνιστικά τον Ελληνικό λαό και τον καλούμε να εντείνει τις μαζικές κινητοποιήσεις του, τον καλούμε να αναλάβει και να πολλαπλασιάσει τις πρωτοβουλίες ένοπλης λαϊκής βίας στην βάση, για να κτίσουμε την οργάνωση των μαχητών κομμουνιστών, την οργάνωση των ένοπλων κομμουνιστών»¹⁷¹. Σε αντίθεση με τον ΕΛΑ, η ΕΟ17Ν δεν συγκρότησε ένα αμιγώς θεωρητικό κείμενο στο οποίο ν' αποτυπώνονται με σαφή τρόπο οι ιδεολογικοπολιτικές τις καταβολές. Παρ' όλα αυτά, είναι δυνατόν να εντοπιστούν

¹⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 84-85.

¹⁶⁹ Δημήτρης Κουφοντίνας, *Γεννήθηκα 17 Νοέμβρη*, (Αθήνα, 2014), σ. 169-172.

¹⁷⁰ John Brady Kiesling, *Greek Urban Warriors: Resistance and Terrorism 1967-2014*, (Αθήνα, 2014), σ. 51-53.

¹⁷¹ Συλλογικό, *Οι προκηρύξεις 1975-2002. Όλα τα κείμενα της οργάνωσης 17 Νοέμβρη*, (Αθήνα, 2002), σ. 76-77.

ικανοποιητικά στοιχεία γι' αυτόν τον σκοπό σ' ένα κείμενο, που εξέδωσε τον Απρίλιο 1977, με τίτλο «Απάντηση στα κόμματα και στις οργανώσεις», στο οποίο προσπάθησε να συνδέσει την πολιτική συγκυρία της περιόδου με ευρύτερα ζητήματα ταξικής πάλης, πολιτικού ριζοσπαστισμού και ένοπλου αγώνα.

Η ίδια η επιλογή του ονόματος της οργάνωσης με την άμεση προβολή στα γεγονότα και τα πολιτικά περιεχόμενα της εξέγερσης του Νοεμβρίου 1973, παρήγαγε έντονες συμβολικές νοηματοδοτήσεις. Μία από αυτές αφορούσε το ανεκπλήρωτο της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και την ανάγκη να συνεχιστεί ο συγκεκριμένος αγώνας μέχρι την οριστική νίκη. Τέλος, μία ακόμη από τις νοηματοδοτήσεις σχετιζόταν με το αίτημα για παραδειγματική τιμωρία των ενόχων για την άγρια καταστολή της εξέγερσης. Βασικός πολιτικός στόχος της ΕΟ17Ν ήταν η αλλαγή της κοινωνικής κατάστασης στην Ελλάδα προς μια κατεύθυνση επαναστατική. Η ίδια η οργάνωση δεν είχε καμία αυταπάτη πως η συγκεκριμένη διαδικασία θα ήταν βίαιη και θα εμπειρείχε ένοπλα πολιτικά μέσα για την επίτευξη της. Θεωρούσε μάλιστα, πως αυτό προέκυπτε αναπόφευκτα ως συμπέρασμα, καθώς η πρόσφατη πολιτική ιστορία της χώρας έδειχνε ότι δεν θα μπορούσε να υπάρχει ειρηνικό πέρας στο σοσιαλισμό απορρίπτοντας κατηγορηματικά και με καθολικό τρόπο τη μεταρρυθμιστική λογική. Αιτιολογώντας τα παραπάνω υποστήριζε πως το στρατιωτικό πραξικόπημα, οι καθυστερήσεις στην εκπλήρωση των κοινωνικών αιτημάτων για εκδημοκρατισμό και «αποχουντοποίηση», όπως και τα στενά όρια που θέσπιζε το Σύνταγμα 1975, δεν άφηναν αμφιβολίες για κάτι διαφορετικό¹⁷². Η ΕΟ17Ν είχε την πεποίθηση πως υιοθετώντας ριζοσπαστικές πολιτικές πρακτικές και προσεγγίζοντας με τον δικό της τρόπο κομβικά κοινωνικά αιτήματα, θα δημιουργούνταν μια συνθήκη, κατά την οποία όλο και περισσότερα πολιτικά υποκείμενα θα εμπλέκονταν ή θα στέκονταν υποστηρικτικά στην ένοπλη πολιτική δράση. Σύμφωνα με την οργάνωση, η επαναστατική βία, υπό την μορφή «ένοπλης προπαγάνδας», ήταν νόμιμη, πολιτικά αποτελεσματική και σε καμία περίπτωση αποσπασματική, καθώς αποτελούσε μόνο ένα μέρος του συλλογικού, μακροχρόνιου και πολύπλευρου αγώνα του οργανωμένου προλεταριάτου για το σοσιαλισμό¹⁷³. Επιπλέον, υποστήριζοντας τη χρησιμότητα των ένοπλων ενεργειών θεωρούσε πως η βία δρα ως καταλύτης στην ριζοσπαστικοποίηση της κοινωνίας και στη δημιουργία προωθημένων μορφών πολιτικής οργάνωσης: «[...] για να φτάσουμε και να κτιστεί επαναστατικό κόμμα χρειάζεται παράλληλα με τη

¹⁷² Στο ίδιο, σ. 37-43.

¹⁷³ Στο ίδιο, σ. 47-49.

πολιτική, ιδεολογική και οικονομική πάλη να χρησιμοποιηθούν απαραίτητα κι οι ένοπλες μορφές πάλης. Δεν είναι το κόμμα που θα οργανώσει και θα κάνει τον ένοπλο αγώνα αλλά αντίθετα η ανάπτυξη του αγώνα στο πολιτικό, ιδεολογικό επίπεδο, τις οικονομικές και τις ένοπλες μορφές που θα φέρει την ενότητα των επαναστατικών δυνάμεων και αύριο το κόμμα»¹⁷⁴.

Η ΕΟ17Ν, επιπρόσθετα, αναγνώριζε ιστορικά την ύπαρξη ενός ανέπαφου «φασιστικού μηχανισμού» στα όρια του κρατικού σχηματισμού, που προϋπήρχε του 1974 και ο οποίος επενέβαινε κατασταλτικά κάθε φορά που το κίνημα ριζοσπαστικοποιούνταν. Πρωταρχικός στόχος του κινήματος, σύμφωνα με την ΕΟ17Ν, είναι ν' αντιμετωπίσει με όλες του τις δυνάμεις αυτόν τον μηχανισμό, ο οποίος αποτελεί μόνιμο χαρακτηριστικό στην κυρίαρχη πολιτική κουλτούρα της χώρας: «Ο φασιστικός κρατικός μηχανισμός είναι καθοριστικός παράγοντας ολόκληρης της πολιτικής ζωής, της λειτουργίας του σημερινού κοινοβουλευτισμού. Καθορίζει τα πάντα, από το αποτέλεσμα των εκλογών του '74, τη σύνθεση του Κοινοβουλίου μέχρι και το είδος του Συντάγματος, τη κοινοτική και την εξωκοινοβουλευτική ζωή, όπου δεσπάζει ο Καραμανλής [...]»¹⁷⁵. Τέλος, η ΕΟ17Ν θεωρούσε τον «φασιστικό μηχανισμό» ως το όχημα που εξυπηρετούσε τις ανάγκες του αμερικανικού ιμπεριαλισμού στην Ελλάδα, ενώ παράλληλα τόνιζε πως το γεγονός αυτό αποτελεί μια διεθνή συνθήκη φέρνοντας παραδείγματα κι από άλλες χώρες: «Ο φασιστικός μηχανισμός είναι απαραίτητος, όπως είδαμε, για τη πολιτική κυριαρχία του ιμπεριαλισμού στη χώρα μας και γεννιέται και αναπτύσσεται απ' την ιμπεριαλιστική εξάρτηση, την αμερικανική κυριαρχία και τη σημερινή φάση του ιμπεριαλισμού, είναι παγκόσμιο φαινόμενο. Στις χώρες της περιφέρειας, τις εξαρτημένες και κάτω από αμερικανική κυριαρχία, έχουμε είτε ανοικτές δικτατορίες, είτε κοινοβουλευτισμούς βιτρίνας, καλυμμένες δικτατορίες με πολύ γερούς κρατικούς φασιστικούς μηχανισμούς»¹⁷⁶. Η ΕΟ17Ν ιδεολογικά έδινε μεγάλη έμφαση στην επιβλαβή επίδραση του ιμπεριαλισμού και πιο συγκεκριμένα της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής στην Ελλάδα. Θεωρούσε ότι η αμερικανική παρουσία σε ελληνικό έδαφος, κυρίως στο πλαίσιο των στρατιωτικών βάσεων αλλά και της εμπλοκής όποιων άλλων μυστικών υπηρεσιών (CIA), αποτελούσε το βασικό πρόβλημα για την καθυστερημένη οικονομική ανάπτυξη της χώρας και όχι μόνο.

¹⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 64-65.

¹⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 40.

¹⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 40.

Παράλληλα με τις δύο ένοπλες οργανώσεις που προαναφέρθηκαν, την ίδια χρονική περίοδο (1975-1981), έδρασε ένα πλήθος άλλων βραχύβιων και μικρότερων ένοπλων ομάδων και οργανώσεων που άφησαν το δικό τους πολιτικό στίγμα μέσω των ενεργειών που πραγματοποίησαν. Αρχικά, θα πρέπει να γίνει αναφορά στην Ομάδα «Ιούνης '78», η οποία ανέλαβε την πολιτική ευθύνη για την δολοφονία του αρχιβασανιστή Π. Μπάμπαλη στις 31 Ιανουαρίου 1979 και η οποία αποτελεί τη μοναδική πολιτική της ενέργεια. Από την προκήρυξη ανάληψης ευθύνης προκύπτει το συμπέρασμα πως στόχος, πέρα από το συγκεκριμένο άτομο, ήταν το σύστημα Δικαιοσύνης και το δικαστικό σώμα, το οποίο με τις αποφάσεις του απάλλαξε με μικρές ή εξαγοράσιμες ποινές την πλειοψηφία των βασανιστών. Επιπλέον, η προκήρυξη έκανε λόγο για «“ανεπίσημους” μηχανισμούς καταστολής και τρομοκρατίας του καθεστώτος», κομμάτι των οποίων συνέχιζε ν' αποτελεί ο Π. Μπάμπαλης σε καιρούς κοινοβουλευτικής δημοκρατίας¹⁷⁷. Αργότερα το 1985, ο ΕΛΑ ανέλαβε την πολιτική κάλυψη της παραπάνω ενέργειας παραδεχόμενος ότι η ομάδα αποτέλεσε δικό του πυρήνα. Μια ακόμη οργάνωση που χρήζει αναφοράς είναι ο Λαϊκός Επαναστατικός Αγώνας (ΛΕΑ), ο οποίος εμφανίστηκε στη Θεσσαλονίκη το 1975, σε αντίθεση με τις περισσότερες που έδρασαν στην ευρύτερη περιοχή του νομού Αττικής. Ο ΛΕΑ πραγματοποιούσε συμβολικές επιθέσεις χαμηλού βεληνεκούς, όπως εμπρησμούς σε γραφεία ακροδεξιών κομμάτων (Εθνική Παράταξη), σε αμερικανικούς στόχους (τράπεζες, επιχειρήσεις και αυτοκίνητα στρατιωτικών ή διπλωματικών αποστολών) και σε επιχειρήσεις ξένων συμφερόντων (Shell, BP, Balkan Export, Esso Pappas, ΕΘΥΛ)¹⁷⁸. Η οργάνωση που με την δραστηριότητα της προκάλεσε έντονες ζυμώσεις και αντιθέσεις στο χώρο των ένοπλης δράσης ήταν η ΕΟ «Οκτώβρης '80». Εμφανίστηκε για πρώτη φορά, στις 19 Δεκεμβρίου 1980, αναλαμβάνοντας την πολιτική ευθύνη για την ολοσχερή καταστροφή, μετά από εμπρησμό, των πολυκαταστημάτων «Μινιόν» και «Κατράντζος». Αιτίες για την παραπάνω πολιτική στόχευση αποτέλεσαν, σύμφωνα με την ομάδα, οι συνθήκες εργασίας που διαμόρφωνε ο σύγχρονος καπιταλιστικός καταναλωτισμός και ο εμπορευματικός φετιχισμός που αναπτυσσόταν σε παρόμοια «καταστήματα-επιχειρήσεις»¹⁷⁹ σε βάρος των εργαζομένων.

¹⁷⁷ Γιώργος Καράμπελας, *Το ελληνικό αντάρτικο των πόλεων 1974-1985*, (Αθήνα, 2002), σ. 139-145.

¹⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 145-148.

¹⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 148-159.

Τέλος, το ίδιο χρονικό διάστημα εμφανίστηκαν μια σειρά από ολιγομελείς ομάδες ή και άτομα που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο προσπάθησαν να επιτελέσουν τις βίαιες πολιτικές πρακτικές τους, πραγματοποιώντας επιθέσεις (κυρίως με τοποθετήσεις βομβών χαμηλής ισχύος και εμπρησμούς) σε μια σωρεία στόχων που περιλάμβαναν: αμερικανικά και εγχώρια πολιτικο-στρατιωτικά συμφέροντα, επιχειρήσεις και κρατικές δομές. Εξαιτίας έλλειψης χώρου στην παρούσα εργασία θα γίνει έστω μια ονομαστική καταγραφή των ομάδων αυτών: Ομάδες Λαϊκής Αντίστασης (ΟΛΑ), Αυτόνομοι Πυρήνες, Οργάνωση 1η Οκτώβρη, Επαναστατική Αλληλεγγύη, Επαναστατική Αριστερά, Λαϊκή Αγωνιστική Συσπείρωση (ΛΑΣ), Λαϊκός Αγώνας, Αυτόνομη Αντίσταση, Λαϊκή Επαναστατική Πρωτοβουλία (ΛΕΠ), Οργάνωση «Κανάρης», Αυτόνομη Ομάδα Επαναστατικής Αλληλεγγύης (ΑΟΕΑ), Επαναστατική Ομάδα «ΑΡΗΣ», Ομάδα Αυτόνομης Επαναστατικής Δράσης, Οργάνωση Αντιεξουσιαστών-Κομμουνιστών κ.α¹⁸⁰.

¹⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 159-172 και σ. 182. Αναλυτικότερα στοιχεία για τις ενέργειες των παραπάνω ένοπλων οργανώσεων - ομάδων.

3. Νοηματοδότηση των πρακτικών πολιτικής βίας

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εξετάστηκαν οι ανακατατάξεις, οι πολιτικές διαμάχες και οι διαχωρισμοί που συντελέστηκαν εντός του κινήματος μεταξύ οργανώσεων και κομμάτων της Αριστεράς. Οι παραπάνω έντονες πολιτικές ζυμώσεις αφορούσαν ζητήματα, όπως η στάση που θα κρατούσαν απέναντι στο νέο καθεστώς κοινοβουλευτικής δημοκρατίας που διαμορφωνόταν, η μορφή των πολιτικών πρακτικών που θα υιοθετούσαν για την υλοποίηση των ιδεολογικών τους στόχων και τέλος, η τοποθέτηση τους πάνω στην αναγκαιότητα συνέχισης της ένοπλης δράσης μετά την κατάρρευση της δικτατορίας. Η διερεύνηση αυτών των πολιτικών διαδικασιών είχε ως βασικό συμπέρασμα το γεγονός πως το φαινόμενο της πολιτικής βίας στην Ελλάδα, μετά από μια μικρή περίοδο σχετικής παύσης, το διάστημα από την καταστολή της εξέγερσης του Πολυτεχνείου 1973 και την σκλήρυνση του δικτατορικού καθεστώτος με το πραξικόπημα Ιωαννίδη (25 Νοεμβρίου 1973) ως τον Ιούλιο 1974, αναπροσαρμοζόμενο στις νέες συνθήκες άλλαξε μορφή και ιδεολογικό περιεχόμενο, ενώ φάνηκε να εξελίσσεται μ' έναν διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι στο παρελθόν. Η πολλαπλότητα των στόχων, η αναβάθμιση των βίαιων πολιτικών πρακτικών, ποσοτικά και ποιοτικά¹⁸¹, σε συνδυασμό με μια προσπάθεια διάχυσης ενός ριζοσπαστικού πολιτικού λόγου υπεράσπισης και ανάληψης ευθύνης αυτών των ενέργειων ένοπλης βίας συνθέτουν το πλαίσιο αυτής της καινοφανούς εξέλιξης. Οι ένοπλες οργανώσεις θεώρησαν πως μπορούσαν, μέσω λόγων και αλλά κυρίως με όχημα τις βίαιες πρακτικές τους, να ριζοσπαστικοποιήσουν τα πολιτικά υποκείμενα και να δώσουν την απαραίτητη ώθηση για βαθιές κοινωνικές αλλαγές στη χώρα.

Τούτων λεχθέντων, συνεχίζοντας την διερεύνηση του φαινομένου της πολιτικής βίας στην Ελλάδα, σ' αυτό το σημείο θα δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στο επίπεδο της ποικιλομορφίας των στόχων που επιλέγουν οι ένοπλες οργανώσεις αλλά και στον τρόπο που τα ίδια τα συλλογικά υποκείμενα κατανοούν και αποδίδουν νόημα στη βίαιη πολιτική τους δράση. Οι ιδέες και τα νοήματα που χρησιμοποιούν οι διάφορες ένοπλες οργανώσεις, μέσω των προκηρύξεων που εκδίδουν για να περιγράψουν τις πολιτικές τους θέσεις και να δικαιολογήσουν τις βίαιες πρακτικές

¹⁸¹ Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της αστυνομίας μεταξύ 1975-1980 συντελέστηκαν οι ακόλουθες ενέργειες πολιτικής βίας: 6 δολοφονίες, 218 εκρήξεις βομβών, 80 ρήψεις μολότοφ, 28 εμπρηστικές επιθέσεις σε κτίρια και 108 εμπρηστικές επιθέσεις σε αυτοκίνητα. Να σημειωθεί ότι σ' αυτά τα στοιχεία συμπεριλαμβάνονται και 74 βομβιστικές επιθέσεις ακροδεξιών οργανώσεων, στο John Brady Kiesling, *Greek Urban Warriors: Resistance and Terrorism 1967-2014*, (Αθήνα, 2014), σ. 73.

που υιοθετούν, αποτελούν μια διαδικασία που με βάση τη θεωρία των κοινωνικών κινημάτων αποκαλείται πλαισίωση (framing process). Ουσιαστικά, πρόκειται για σχήματα ερμηνείας, κοινών νοηματοδοτήσεων και ορισμών, με τα οποία τα υποκείμενα συνοδεύουν τις πράξεις τους προκειμένου να τις νομιμοποιήσουν¹⁸². Είναι κοινό χαρακτηριστικό των ένοπλων οργανώσεων να θεωρούν την υλοποίηση βίαιων ενεργειών ως μια διαδικασία αφύπνισης της κοινωνίας. Η ιδεολογία από μόνη της, όμως, δεν αρκεί για να εξηγήσει αυτήν την πολύπλοκη διεργασία. Οι ένοπλες οργανώσεις όντας αποκλεισμένες από το πολιτικό σύστημα, κλιμακώνουν τις πολιτικές πρακτικές τους και συγκροτούν το δικό τους κοινωνικό φαντασιακό διαμορφώνοντας μια ριζοσπαστική ρητορική, που σκοπό έχουν να κάμψουν την νομιμοποίηση του πολιτικού τους αντιπάλου, ενώ παράλληλα προσπαθούν να δικαιολογήσουν τις πράξεις τους¹⁸³. Βασικός στόχος και επιθυμία των ένοπλων οργανώσεων, με την πραγματοποίηση ένοπλων ενεργειών και επιθέσεων ενάντια σε πολιτικούς αντιπάλους, πέρα από την προπαγάνδισή των πολιτικών τους θέσεων, ήταν να δείξουν ότι οι βίαιες πρακτικές και η παράνομη δράση σε συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες είναι περισσότερο αποτελεσματικές από τα νόμιμα πολιτικά μέσα¹⁸⁴. Επιπρόσθετα, η πολιτική βία έχει, κυρίως, χαρακτήρα προπαγανδιστικό, καθώς παράγει συμβολικά αποτελέσματα. Σ' ένα μεγάλο μέρος των περιπτώσεων οι πολιτισμικές και οι συναισθηματικές συνέπειες της είναι πιο σημαντικές από τις υλικές ζημιές που αυτή προκαλεί. Αυτό γίνεται περισσότερο κατανοητό από το γεγονός ότι οι ένοπλες οργανώσεις αντλούν την συνοχή των αφηγήσεων και των νοηματοδοτήσεων που συγκροτούν για την δικαιολόγηση των ενεργειών τους συνδέοντας το συλλογικό παρελθόν του κινήματος με την παρούσα κατάσταση πραγμάτων. Τέλος, η εξέλιξη και η ριζοσπαστικοποίηση του φαινομένου μπορεί να ειπωθεί μέσα από το πρίσμα των ανταγωνιστικών στρατηγικών του κράτους και των ένοπλων οργανώσεων. Αμφότερες οι πλευρές αυτής της σχέσης χρησιμοποίησαν με πολλαπλούς τρόπους τα δίκτυα πληροφόρησης για να παρέμβουν στο πεδίο του

¹⁸² Mayer N. Zald, "Culture, ideology, and strategic framing", στο Doug McAdam, John D. McCarthy, Mayer N. Zald (eds), *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures and Cultural Framings*, (Cambridge, 1996), σ. 261-266.

¹⁸³ Donatella della Porta, "Research on Social Movements and Political Violence", *Qualitative Sociology*, 2008, 31, σ. 227.

¹⁸⁴ Donatella della Porta, *Social Movements, Political Violence and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*, (Cambridge, 1995), σ. 120

κοινωνικού αναζητώντας δυνητικούς υποστηρικτές και απώτερο στόχο να νομιμοποιήσουν τις πολιτικές επιλογές τους¹⁸⁵.

3.1 Οι στόχοι

Είναι γεγονός, πως μόνο ένα μικρό κομμάτι των αντιδικτατορικών οργανώσεων, που έδρασαν ενάντια στο χουντικό καθεστώς, επέλεξε να συνεχίσει να εφαρμόζει την πολιτική πρακτική της ένοπλης βίας στις νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην χώρα. Σ' αυτές τις μειωρητικές δυνάμεις προστέθηκε, πάραυτα, ένα πλήθος νέων ένοπλων οργανώσεων, που δημιουργήθηκαν στο πολιτικό περιβάλλον της μετάβασης και οι οποίες έπαιξαν κομβικό ρόλο έτσι ώστε το φαινόμενο της πολιτικής βίας στην Ελλάδα ν' αναβαθμιστεί, ενώ παράλληλα άλλαξε ως προς την μορφή, το ιδεολογικό περιεχόμενο και τις μεθόδους που χρησιμοποιούσε. Αν και οι οργανώσεις αυτές είχαν μεταξύ τους διαφορές σε επιμέρους τομείς, όπως η ιδεολογία, η τακτική, η οργάνωση και οι μέθοδοι, παρ' όλα αυτά τις συνέδεαν κάποια βασικά κοινά πολιτικά χαρακτηριστικά. Αρχικά, τις ένωνε η ομόρροπη αντίθεση και αμφισβήτηση απέναντι στο νεότευκτο κοινοβουλευτικό καθεστώς συναίνεσης που διαμόρφωσαν οι πολιτικές του Κ. Καραμανλή και των άλλων κοινοβουλευτικών κομμάτων. Επιπλέον, διακατέχονταν από την ίδια διάθεση, οργανωμένη ή αυθόρμητη, να δράσουν εκτός νομιμότητας και μ' έναν δυναμικό τρόπο μπροστά στην νέα πολιτική συγκυρία που ανοιγόταν, αποφεύγοντας συμμαχίες και πολιτικές συμπράξεις με οργανώσεις που υιοθετούσαν μεταρρυθμιστικές πρακτικές. Τέλος, τις συνέδεε η κοινή αντίληψη και συνείδηση, ότι εκφράζονται από την ιδεολογία και τις πρακτικές της επαναστατικής βίας¹⁸⁶.

Την περίοδο από τον Ιούλιο 1974 ως τα μέσα περίπου του 1981 παρατηρείται μια αναβάθμιση στις πρακτικές της πολιτικής βίας, τόσο σε ποσοτικό όσο και σε ποιοτικό βαθμό, σε σχέση πάντοτε με την περίοδο της δικτατορίας. Ένα στοιχείο που ενισχύει την παραπάνω θέση αποτελεί η αύξηση του αριθμού των ένοπλων ενεργειών αλλά και η πολλαπλότητα των στόχων. Επιπλέον, η ανανέωση στις μεθόδους οργάνωσης των βίαιων πολιτικών ενεργειών, με την υιοθέτηση ακόμη και της πρακτικής της πολιτικής δολοφονίας, συνιστά ένα πρόσθετο επιχείρημα προς αυτήν

¹⁸⁵ Donatella della Porta, "Research on Social Movements and Political Violence", *Qualitative Sociology*, 2008, 31, σ. 226.

¹⁸⁶ Γιώργος Καράμπελας, *Το ελληνικό αντάρτικο των πόλεων 1974-1985*, (Αθήνα, 2002), σ. 17.

την κατεύθυνση. Είναι σαφές, πως οι διάφορες ένοπλες οργανώσεις, που έδρασαν κατά την εν λόγω χρονική περίοδο, έκαναν χρήση των δικών τους μεθόδων και πρακτικών, χωρίς να υπάρχει ένας συγκεκριμένος και ομοιογενής τρόπος οργάνωσης, με όχημα πάντοτε την ιδεολογικοπολιτική τους συγκρότηση και τις εμπειρίες που αποκόμιζαν, κάθε φορά, μέσω της ίδιας της δράσης τους. Έτσι, λοιπόν, παρατηρείται μια διαβάθμιση ως προς τις στοχεύσεις, τις μεθόδους δράσης και τη συχνότητα υλοποίησης τέτοιων ενεργειών μεταξύ των ένοπλων οργανώσεων. Τα διαφορετικά επίπεδα δυναμικής των βίαιων πολιτικών πρακτικών που υιοθετούνται αυτήν την περίοδο κυμαίνονται από χαμηλής έντασης ενέργειες, όπως η καταστροφή μνημείων με προφανή συμβολική σημασία (γκρέμισμα αγαλμάτων της βασίλισσας Φρειδερίκης, του προέδρου των ΗΠΑ Η. Truman και του δικτάτορα Ι. Μεταξά), σε ενέργειες αυξανόμενης έντασης, όπως οι εμπρησμοί και οι τοποθετήσεις εκρηκτικών βομβών, που πάντοτε προκαλούσαν υλικές μόνο ζημιές (σε κρατικές δομές, τράπεζες, επιχειρήσεις και δημόσιους οργανισμούς), μέχρι αναβαθμισμένες ενέργειες ένοπλης βίας, όπως οι πολιτικές δολοφονίες. Ως εκ τούτου, για να γίνει πληρέστερα κατανοητή η εξέλιξη του φαινομένου στη νέα πολιτική συνθήκη, στη συνέχεια θα γίνει μια προσπάθεια για σταχυολόγηση ενός σημαντικού μέρους της ένοπλης δράσης¹⁸⁷ των οργανώσεων και των μεθόδων που χρησιμοποίησαν, δίνοντας μ' έναν συνοπτικό τρόπο την αναγκαία κάθε φορά έμφαση στην φυσιογνωμία των βίαιων πρακτικών και στους λόγους επιλογής των στόχων.

Μια απλή ματιά στον κατάλογο των ενεργειών ένοπλης βίας για το χρονικό διάστημα 1974-1981, αρκεί για να κατανοήσει κάποιος πως ένα μεγάλο ποσοστό αυτών στόχευε ενάντια σε αμερικανικά συμφέροντα. Η πιο διαδεδομένη βίαιη πρακτική, ήταν η καταστροφή με εμπρηστικές ή εκρηκτικές βόμβες των αυτοκινήτων ξένων αποστολών που χρησιμοποιούσαν αμερικανοί αξιωματούχοι, διπλωμάτες και στρατιωτικοί, σε πολλές περιοχές και πόλεις της Ελλάδας, όπως η Αττική, η Θεσσαλονίκη, η Πάτρα, η Κρήτη κ.α. Αν και η συγκεκριμένη ένοπλη μορφή δράσης άρχισε να υλοποιείται από μεμονωμένα άτομα ή μικρές ομάδες μετά τον Ιούλιο 1974¹⁸⁸, παρ' όλα αυτά διαδόθηκε περισσότερο ως βίαιη πολιτική πρακτική, μετά την πυρπόληση 8 αυτοκινήτων του αμερικανικού ναυτικού στη βάση διευκολύνσεων στην Ελευσίνα, στις 29 Απριλίου 1975, από τον ΕΛΑ. Λίγο καιρό πριν, η οργάνωση

¹⁸⁷ Αναλυτικοί κατάλογοι ενεργειών ένοπλης βίας για την χρονική περίοδο 1974-1981. Βλ. Συλλογικό, *Οι προκηρύξεις 1975-2002. Όλα τα κείμενα της οργάνωσης 17 Νοέμβρη*, (Αθήνα, 2002), σ. 151-159 και Γιώργος Καράμπελας, *Το ελληνικό αντάρτικο των πόλεων 1974-1985*, (Αθήνα, 2002), σ. 335-351.

¹⁸⁸ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 327-329.

«Κανάρης» είχε αναλάβει την πολιτική ευθύνη για την καταστροφή 25 αυτοκινήτων ιδιοκτησίας αμερικανών. Ο ΕΛΑ συνολικά, για την περίοδο μεταξύ 1974-1981, πραγματοποίησε 168 επιθέσεις σε αυτοκίνητα αμερικανικών συμφερόντων και άλλων ξένων αποστολών, στις 33 από τις οποίες η ενέργεια δεν υλοποιήθηκε με επιτυχία. Στο ίδιο διάστημα, άλλες ένοπλες οργανώσεις, όπως ο ΛΕΑ, η ΛΑΣ, οι ΟΛΑ και η Επαναστατική Αριστερά ανέλαβαν την πολιτική ευθύνη για τον εμπρησμό δεκάδων αμερικανικών αυτοκινήτων σε διάφορες περιοχές της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, ενώ έγιναν απόπειρες επίθεσης κατά της αμερικανικής βάσης στην Κρήτη και του αμερικανικού στρατιωτικού ταχυδρομείου στο Καλαμάκι. Το εκτεταμένο πεδίο της ένοπλης δράσης του ΕΛΑ ενάντια σε αμερικανικούς στόχους εμπεριείχε, επιπλέον, επιθέσεις μεγαλύτερης έντασης, όπως οι εμπρησμοί αμερικανικών επιχειρήσεων (αποθήκη προϊόντων του PX ¹⁸⁹, στις 10 Νοεμβρίου 1975), οι τοποθετήσεις εμπρηστικών και εκρηκτικών μηχανισμών σε αμερικανικές τράπεζες (American Express και Chase Manhattan στις 26 Φεβρουαρίου 1976 και στα κεντρικά της American Express στις 2 Απριλίου 1976) και η καταστροφή μεγάλου μέρους της λέσχης αξιωματικών της αμερικανικής στρατιωτικής βάσης στο Ελληνικό, μετά την τοποθέτηση εκρηκτικής βόμβας, στις 9 Οκτωβρίου 1977. Την καμπάνια ένοπλης βίας ενάντια σε αμερικανικούς στόχους ανέλαβε να αναβαθμίσει σε μεγάλο βαθμό η ΕΟ17Ν, η οποία υλοποίησε την δολοφονία του R. Welch, ανώτερου στελέχους της CIA, στις 23 Δεκεμβρίου 1975, έξω από το σπίτι που διέμενε στο Παλαιό Ψυχικό. Η συγκεκριμένη οργάνωση με την πρώτη της ένοπλη ενέργεια εισήγαγε την πολιτική δολοφονία ως μια νέα πρακτική ένοπλης δράσης, αναβαθμίζοντας έτσι το επίπεδο των μεθόδων άσκησης της, ενώ παράλληλα κατάφερε να κάνει μ' αυτόν τον τρόπο άμεσα ευρέως γνωστό το πολιτικό της μήνυμα, σε αντίθεση με άλλες ένοπλες οργανώσεις. Από την άλλη, ο ΕΛΑ έχοντας υιοθετήσει διαφορετική τακτική πραγματοποιούσε περισσότερες ένοπλες ενέργειες, μικρότερης, όμως, έντασης, που είχαν, επιπλέον, συμβολικό χαρακτήρα και τις οποίες θεωρητικά θα μπορούσε να υλοποιήσει ο οποιοσδήποτε. Πιθανότατα ο ΕΛΑ έστελνε μ' αυτόν τον τρόπο ένα ευρύ μήνυμα αντίστασης, προπαγανδίζοντας και διαχέοντας κοινωνικά πρακτικές ένοπλης βίας χαμηλότερης έντασης, καθώς επιθυμούσε να μη δημιουργεί διαχωρισμούς (ειδικών και μη) μεταξύ ένοπλων ομάδων και πολιτικών οργανώσεων.

¹⁸⁹ Επιχείρηση αμερικανικών συμφερόντων με αφορολόγητα είδη που προορίζονταν για τον αμερικανικό στρατό.

Μια ακόμη κατηγορία στόχων αποτέλεσαν τα στελέχη και οι συνεργάτες του χουντικού καθεστώτος. Τη χρονική περίοδο μεταξύ 1974-1979 υλοποιήθηκε ένας μεγάλος αριθμός συμβολικών ενεργειών χαμηλής έντασης, όπως η καταστροφή της πλάκας που είχε τοποθετήσει ο δικτάτορας Γ. Παπαδόπουλος για το «τάμα του έθνους»¹⁹⁰, η πρόκληση ζημιών σε συμβόλα του δικτατορικού καθεστώτος ανά την Ελλάδα (στο Μελιγαλά Μεσσηνίας και στο κτίριο του σταθμού Χωροφυλακής Αρφαρών Καλαμάτας), η αλλαγή ονομάτων που σχετίζονταν με την μοναρχία σε πινακίδες δρόμων στο Περιστέρι, το Νέο Ηράκλειο, την Καισαριανή, την Κόρινθο, η καταστροφή του αυτοκινήτου του υπουργού της Χούντας Δημήτρη Σταματελόπουλου και του χουντικού δημάρχου Νικόλαου Πιζάνια στην Κάλυμνο, η έκρηξη βόμβας στο γραφείο του Γιώργου Αλφαντάκη, δικηγόρου υπεράσπισης των χουντικών στις δίκες τους, η ρίψη 3 βομβών μολότοφ το σπίτι του ταξίαρχου ε.α. Θεόδωρου Καφίρη, ο οποίος διετέλεσε δήμαρχος Καλλιθέας διορισμένος από την Χούντα, ενώ σημειώθηκε έκρηξη σε σούπερ μάρκετ επιχειρηματία που συνεργάστηκε με το χουντικό καθεστώς, στο Ηράκλειο Κρήτης. Οι χαρακτηριστικότερες, όμως, ένοπλες ενέργειες, που έγιναν ευρέως γνωστές, προκαλώντας μεγάλες κοινωνικές αντιδράσεις, ήταν οι πολιτικές δολοφονίες των αρχιβασανιστών Ε. Μάλλιου, από την ΕΟ17Ν στις 14 Δεκεμβρίου 1976 και του Π. Μπάμπαλη, από την Ομάδα «Ιούνης '78» στις 31 Ιανουαρίου 1979.

Ένας ακόμη τομέας που οι ένοπλες οργανώσεις επέλεξαν να στοχοποιήσουν με τη βίαιη δράση τους ήταν τα ελληνικά και τα πολυεθνικά επιχειρηματικά συμφέροντα που δραστηριοποιούνταν στην χώρα. Πιο συγκεκριμένα, ο ΕΛΑ ανέλαβε την ευθύνη για τις εξής ενέργειες: στις 29 Ιανουαρίου 1976, κατά την περίοδο των δυναμικών κινητοποιήσεων στο εργοστάσιο Pitsos¹⁹¹, χτυπήθηκε μια έκθεση προϊόντων της επιχείρησης, στις 10 Σεπτεμβρίου 1976 και στις 17 Απριλίου 1979 πραγματοποιήθηκαν δύο επιθέσεις με εμπρηστικούς και εκρηκτικούς μηχανισμούς ενάντια στα κεντρικά γραφεία του ΣΕΒ, από τις οποίες μόνο η δεύτερη ήταν επιτυχημένη, στις 11 Σεπτεμβρίου 1976 σε αλληλεγγύη με την απεργία των μεταλλωρύχων στο Μαντούδι Ευβοίας¹⁹² χτυπήθηκε με εμπρηστικές και εκρηκτικές βόμβες το κτίριο των επιχειρήσεων του Σκαλιστήρη, στις 20 Φεβρουαρίου 1977 σε συμπαραύσταση με τους εργαζόμενους στην επιχείρηση του ομίλου Στασινόπουλου

¹⁹⁰ Πρόκειται για την κατασκευή του ναού του Σωτήρος στα Τουρκοβούνια, η οποία τελικά δεν υλοποιήθηκε και αναφερόταν στην εκπλήρωση του «τάματος» των επαναστατών του 1821 προς τον Χριστό για ανέγερση ενός Ιερού Ναού ως ένδειξη ευγνωμοσύνης για την απελευθέρωση της χώρας από την Οθωμανική κυριαρχία.

¹⁹¹ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 353-364.

¹⁹² Στο ίδιο, σ. 493-500.

στην Κόρινθο πραγματοποιήθηκε χτύπημα στις αποθήκες προϊόντων της εταιρείας στην Αθήνα, ενώ δύο μέρες μετά χτυπήθηκε η έκθεση προϊόντων της γαλλικής πολυεθνικής εταιρείας Pechiney¹⁹³, στις 2 Μαΐου 1977 επιχειρήθηκε μια διπλή βομβιστική ενέργεια στα γραφεία των επιχειρήσεων των Μποδοσάκη-Αθανασιάδη και Σκαλιστήρη, από τις οποίες η δεύτερη ήταν επιτυχής, στις 7 Ιουλίου 1979 έκρηξη σημειώθηκε στην αποθήκη τροφίμων της βιομηχανίας Πετζετάκη σε αλληλεγγύη με τον αγώνα των εργαζομένων της εταιρείας στη Θήβα, ενώ τέλος, στο διάστημα μεταξύ 18 Ιουλίου-12 Νοεμβρίου 1980 καταστράφηκαν από εμπρηστικές βόμβες τα σούπερ μάρκετ «Δήμητρα» και «Μαρινόπουλος» στην Αθήνα, ως διαμαρτυρία για την αύξηση των τιμών σε βασικά προϊόντα.

Ένα συγκεκριμένο κομμάτι του κρατικού μηχανισμού που στοχοποιήθηκε ιδιαίτερα από τις ένοπλες οργανώσεις ήταν οι κατασταλτικές δυνάμεις. Οι ένοπλες ενέργειες που πραγματοποιήθηκαν ενάντια στις δυνάμεις καταστολής ποικίλουν από επιθέσεις συμβολικού περιεχομένου μέχρι τις δολοφονίες. Κατ' αυτόν τρόπο, ο ΕΛΑ έχει αναλάβει την πολιτική ευθύνη για τις παρακάτω ενέργειες: τον εμπρησμό της περίφραξης ενός χώρου στην Καισαριανή που προοριζόταν να γίνει κτίριο της αστυνομίας στις 13 Νοεμβρίου 1976, την ολική καταστροφή με εμπρηστικές και εκρηκτικές βόμβες του κινητού συνεργείου τηλεπικοινωνιών και της αποθήκης τεχνικού/ηλεκτρονικού υλικού της αστυνομίας στην περιοχή του Ζωγράφου στις 11 Δεκεμβρίου 1977, ενώ η Επαναστατική Ομάδα «Χρήστος Κασίμης»¹⁹⁴ ανέλαβε την ευθύνη για τον εμπρησμό ενός ασυρματοφόρου αυτοκινήτου της αστυνομίας στις 13 Ιανουαρίου 1979, όπως και την καταστροφή 4 αστυνομικών αυτοκινήτων σε διάφορα σημεία της Αθήνας στις 8 Μαΐου 1981. Στο ίδιο κλίμα άλλες ένοπλες οργανώσεις επιδίωξαν και πέτυχαν τον εμπρησμό αυτοκινήτων της αστυνομίας σε διάφορα σημεία της χώρας, έριξαν εμπρηστική βόμβα στο υπουργείο Δημόσιας Τάξης στις 19 Οκτωβρίου 1977, ενώ στις ανεπιτυχείς προσπάθειες συγκαταλέγεται μια επιχείρηση εμπρησμού της αποθήκης καυσίμων της αστυνομίας στην Κηφισιά το καλοκαίρι του 1979 και μια απόπειρα εμπρησμού του κτιρίου της χωροφυλακής στην Θεσσαλονίκη στις 15 Φεβρουαρίου 1980. Για ακόμη μια φορά, όμως, η δυναμική ενέργεια που στιγμάτισε με τον πιο εκκωφαντικό τρόπο τον ρόλο των κατασταλτικών δυνάμεων,

¹⁹³ Στο ίδιο, σ. 624-639.

¹⁹⁴ Μετονομασία της Ομάδας για τη «διεθνιστική αλληλεγγύη» προς τιμήν του Χ. Κασίμη μετά τον θάνατο του.

ήταν η διπλή δολοφονία του υποδιοικητή των ΜΑΤ Παντελή Πέτρου και του οδηγού του Σωτήρη Σταμούλη, στις 16 Ιανουαρίου 1980, από την ΕΟ17Ν.

Μια ακόμη κατηγορία στόχων για τις ένοπλες οργανώσεις αποτέλεσε ο τομέας των «κοινωνικών υπηρεσιών». Οι συγκοινωνίες, και πιο συγκεκριμένα τα αστικά λεωφορεία, έγιναν οι στόχοι, έτσι ώστε ν' αναδειχθεί το ζήτημα της κακής παροχής υπηρεσιών που προσέφερε ο ΟΑΣ (Οργανισμός Αστικών Συγκοινωνιών), όπως η αυξήσεις τιμών στα εισιτήρια, οι καθυστερήσεις στα δρομολόγια¹⁹⁵ κ.α. Ειδικότερα, ο ΕΛΑ πρωτοστάτησε σ' αυτή την καμπάνια αναλαμβάνοντας την πολιτική ευθύνη για την καταστροφή έξι λεωφορείων με εμπρηστικούς μηχανισμούς στο Μπραχάμι στις 6 Μαρτίου 1976, τον εμπρησμό τεσσάρων λεωφορείων και την πρόκληση σοβαρών ζημιών σε άλλα τρία στην περιοχή του Βοτανικού την 1η Αυγούστου 1978, την καταστροφή με εμπρησμό πέντε λεωφορείων που βρίσκονταν σε γκαράζ, στην περιοχή Τρεις Γέφυρες στις 30 Ιανουαρίου 1979, τέλος, την επίθεση με δύο εκρηκτικές βόμβες στα κεντρικά γραφεία του ΟΑΣ στις 10 Αυγούστου 1979. Να σημειωθεί ότι παρόμοιες βίαιες ενέργειες κατά την διάρκεια του 1976 συνέβησαν και στη Θεσσαλονίκη με την καταστροφή λεωφορείων του ΟΑΣΘ (Οργανισμός Αστικών Συγκοινωνιών Θεσσαλονίκης) την περίοδο αύξησης της τιμής των εισιτηρίων. Μια ακόμη «κοινωνική υπηρεσία» που βρέθηκε στο στόχαστρο του ΕΛΑ ήταν ο ΕΟΤ (Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού). Σύμφωνα με την οργάνωση, το ζήτημα που ερχόταν στην επικαιρότητα με την στοχοποίηση του συγκεκριμένου οργανισμού ήταν η ιδιοποίηση εκτάσεων γης και παραλιακών εκτάσεων από τον ΕΟΤ, ο οποίος τις παραχωρούσε σε επιχειρηματικά συμφέροντα και ξενοδοχειακές επιχειρήσεις. Οι τελευταίοι στην συνέχεια με περιφράξεις που δημιουργούσαν, επέτρεπαν την είσοδο στις παραλίες μόνο με την καταβολή αντίτιμου, κάτι που έβαζε απροσπέλαστα εμπόδια στην ελεύθερη πρόσβαση και μετακίνηση των πολιτών σ' αυτές τις εκτάσεις. Έτσι, λοιπόν, ο ΕΛΑ θέλοντας ν' αναδείξει δημόσια το παραπάνω ζήτημα επιτέθηκε με εμπρηστικές βόμβες στην είσοδο, στο ταμείο και στην περίφραξη του ΕΟΤ στη Βούλα στις 20 Ιουλίου 1975, ενώ την ίδια μέρα πραγματοποίησε χτύπημα στην περίφραξη του ΕΟΤ στην Βουλιαγμένη. Στις 30 Ιουλίου 1978, με συνδυασμό εκρηκτικής κι εμπρηστικής βόμβας χτύπησε την είσοδο και το ταμείο της περίφραξης του ΕΟΤ στον Άλιμο. Τέλος, στις 27 Αυγούστου 1980,

¹⁹⁵ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 382-384.

τοποθέτησε ισχυρή εκρηκτική βόμβα στο εσωτερικό του κτιρίου του ΕΟΤ, κοντά στο Σύνταγμα.

Ένας τομέας που δεν απέφυγε την στοχοποίηση των ένοπλων οργανώσεων ήταν οι διάφοροι δημόσιοι οργανισμοί, οι οποίοι, σύμφωνα με τον ΕΛΑ, δεν εξυπηρετούσαν το κοινό συμφέρον αλλά αποτελούσαν, «μορφές συλλογικής οργάνωσης και εξυπηρέτησης των συμφερόντων των καπιταλιστών [...] για τον έλεγχο όλης της κοινωνικής ζωής και της κάθε πολιτικής και κοινωνικής δραστηριότητας των προλετάρων»¹⁹⁶. Είναι χαρακτηριστική η πολλαπλότητα των στόχων και των ένοπλων ενεργειών που αναλάμβανε και τελικά υλοποιούσε η συγκεκριμένη ένοπλη οργάνωση, κάτι που μπορεί να εξηγηθεί με βάση το μοντέλο οργάνωσης της αλλά και το πολυάριθμο των μελών που την απάρτιζαν. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο ΕΛΑ ανέλαβε την πολιτική ευθύνη για την ολοκληρωτική καταστροφή του κτιρίου της οικονομικής εφορίας Νέας Ιωνίας με 29 εμπρηστικές βόμβες στις 27 Απριλίου 1979, την καταστροφή της αίθουσας του εργατοδικείου των δικαστηρίων μετά από τοποθέτηση βόμβας στις 12 Μαΐου 1979, την έκρηξη βόμβας με αποτέλεσμα την πρόκληση μεγάλων ζημιών στο κτίριο του «Ελληνικού Οργανισμού Καπνού» στις 8 Ιουνίου 1979, την πρόκληση σοβαρών ζημιών μετά την τοποθέτηση εκρηκτικής βόμβας στο κτίριο του Υπουργείου Παιδείας στην οδό Μητροπόλεως στις 26 Ιουλίου 1979, την περίοδο των δυναμικών φοιτητικών κινητοποιήσεων, όπως και τη σχεδόν ολοκληρωτική καταστροφή του κτιρίου που στεγάζεται το ΙΚΑ (Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων)¹⁹⁷ και οι διοικητικές του υπηρεσίες, κοντά στην Ομόνοια, στις 18 Οκτωβρίου 1980. Αντίστοιχη δυναμική ενέργεια πραγματοποίησε στις 18 Σεπτεμβρίου 1977, ο Λαϊκός Αγώνας, ενάντια στον ΟΥΘ (Οργανισμός Υδρεύσεως Θεσσαλονίκης) ως διαμαρτυρία για την έλλειψη νερού σε γειτονίες της πόλης, όταν παράλληλα παρέχονταν μεγάλες ποσότητες νερού στις τοπικές βιομηχανικές μονάδες. Τέλος, οι οργανώσεις Επαναστατική Αριστερά και ΕΟ «Οκτώβρης '80» ανέλαβαν την ευθύνη για τις μεγάλες ζημιές που προξένησαν στα κεντρικά ταμεία και τα γραφεία της ΔΕΗ (Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού) με την τοποθέτηση βόμβων, στις 11 Ιουλίου 1980 και στις 26 Ιανουαρίου 1981 αντίστοιχα.

Ένα ιδιαίτερο πεδίο πολιτικής παρέμβασης των ένοπλων οργανώσεων αποτέλεσαν δύο κοινωνικά ζητήματα που απασχόλησαν την επικαιρότητα με τις

¹⁹⁶ Χρήστος Χαλαζιάς, *Η ιδεολογία του Επαναστατικού Λαϊκού Αγώνα*, (Αθήνα, 2003), σ. 409.

¹⁹⁷ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 12-20 (1977-1978), Δεύτερος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 397-412.

δυναμικές κινητοποιήσεις των τοπικών κοινωνιών, των Σπάτων και του Κερατσινίου. Έχει ήδη γίνει αναφορά σε προηγούμενο κεφάλαιο στις διαμαρτυρίες των κατοίκων των Σπάτων ενάντια στη δημιουργία αεροδρομίου στην περιοχή τους. Στο Κερατσίνι, οι κάτοικοι αντιστάθηκαν στο να μετατραπεί η περιοχή τους σε χώρο μεταφοράς αποβλήτων και λυμάτων, σαν λύση στο γενικότερο πρόβλημα του δικτύου αποχέτευσης. Παράλληλα με τις πολύμορφες κινητοποιήσεις των κατοίκων (απεργίες πείνας, σαμποτάζ σε φορτηγά, καταλήψεις)¹⁹⁸, ο ΕΛΑ πραγματοποίησε δυο ένοπλες ενέργειες σε συμπαράσταση με τον αγώνα των τοπικών κοινωνιών, επιθυμώντας ν' αναδείξει μ' αυτόν τον τρόπο ένα τοπικό ζήτημα σε κεντρικό πολιτικό γεγονός. Έτσι, λοιπόν, στις 12 Ιουλίου 1979 τοποθέτησε επιτυχώς εκρηκτική βόμβα στο κτίριο των γραφείων της κρατικής εταιρείας «Α.Ε. Αερολιμήν Αθηνών», ενώ στις 3 Αυγούστου 1980 επιτέθηκε και κατέστρεψε με εμπρηστικές βόμβες δύο οχήματα μεταφοράς αποβλήτων στην περιοχή του Μεταξουργείου. Στην ίδια λογική, οι ΟΛΑ κατέστρεψαν με εμπρηστική βόμβα το αυτοκίνητο του Κ. Βολίκα, αξιωματικού ε.α. και μέλος του Δ.Σ. της εταιρείας «Α.Ε. Αερολιμήν Αθηνών» στις 19 Νοεμβρίου 1979.

Κλείνοντας, ένα ακόμη πεδίο που πυροδότησε την επιθυμία των ένοπλων οργανώσεων για υλοποίηση βίαιων ενεργειών αποτέλεσε το πολιτικό ζήτημα της «διεθνιστικής αλληλεγγύης» και της έμπρακτης συμπαράστασης σε επαναστατικές δυνάμεις του εξωτερικού. Όντας ένα πεδίο παρέμβασης σαφώς ακαθόριστο ως προς την τακτική, πιθανότατα με ισχνά θετικά πολιτικά αποτελέσματα στο εσωτερικό της χώρας, χαρακτηρίζεται από μια ποικιλία ως προς τους στόχους και το περιεχόμενο δράσης. Η Ομάδα για τη «διεθνιστική αλληλεγγύη», που ήταν μια από τις ομάδες που συναποτελούσαν τον ΕΛΑ, είχε αποφασίσει, στις 20 Οκτωβρίου 1977, να τοποθετήσει εμπρηστικό μηχανισμό στις αποθήκες της γερμανικής εταιρείας AEG σε ένδειξη συμπαράστασης προς τους γερμανούς συντρόφους και απώτερο σκοπό να καταγγείλει δημόσια τη γερμανική κυβέρνηση ως υπεύθυνη για τον θάνατο των μελών της RAF (Andreas Baader, Gudrun Ensslin, Jan-Carl Raspe) στις φυλακές του Στάνχαϊμ. Στη συγκεκριμένη απόπειρα, τραυματίστηκε θανάσιμα από τους αστυνομικούς Ι. Στεργίου και Κ. Πλέσσα ο Χ. Κασίμης¹⁹⁹, ο οποίος ήταν ιδρυτικό μέλος του ΕΛΑ. Το επόμενο βράδυ, στις 21 Οκτωβρίου 1977, τοποθετήθηκαν βόμβες και γράφτηκαν συνθήματα στο γερμανικό νεκροταφείο στο Διόνυσο Αττικής: «1944:

¹⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 297-302 και σ. 338.

¹⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 588-590.

Αντάρτες ΕΛΑΣ²⁰⁰ - 1977: Αντάρτες πόλης» και «Βία στη Βία του κράτους»²⁰¹. Στο ίδιο πολιτικό σκεπτικό, ένα μήνα αργότερα, στις 20 Νοεμβρίου 1977, ο ΕΛΑ ανέλαβε την πολιτική ευθύνη για δύο εκρηκτικές βόμβες που εξεράγησαν στην επίσημη αντιπροσωπεία της γερμανικής πολυεθνικής εταιρείας Bosch στην Ιερά Οδό, όπου προκλήθηκαν σοβαρές υλικές ζημιές, ενώ την ίδια μερά τοποθετήθηκαν εκρηκτικοί μηχανισμοί σε αντιπροσωπείες - εκθέσεις των εταιρειών BMW, MAN, VW και Audi, επίσης γερμανικών συμφερόντων. Την ίδια περίοδο και για το ίδιο ζήτημα, άλλες μικρότερες ένοπλες οργανώσεις τοποθέτησαν βόμβες προκαλώντας υλικές καταστροφές στα γερμανικά προξενεία στην Πάτρα (20 Οκτωβρίου 1977) και στο Ηράκλειο Κρήτης (22 Οκτωβρίου 1977). Τέλος, ο ΕΛΑ στο πλαίσιο της «διεθνιστικής αλληλεγγύης», στις 16 Οκτωβρίου 1976, πραγματοποίησε μια ακόμη ένοπλη ενέργεια τοποθετώντας δύο εκρηκτικές βόμβες, που προκάλεσαν μεγάλες καταστροφές στα κεντρικά γραφεία και στην αποθήκη προϊόντων της γερμανικής εταιρείας Siemens στην Αθήνα. Η βίαιη αυτή ενέργεια έγινε σε συμπαράσταση προς τον αγώνα του R. Pohle²⁰² για πολιτικό άσυλο και είχε, επίσης, ως βασικό στόχο τη δημόσια καταγγελία κατά του γερμανικού κράτους και της ελληνικής δικαιοσύνης, τους οποίους ο ΕΛΑ θεώρησε συνυπεύθυνους για την έκδοση του γερμανού δικηγόρου και ακτιβιστή, ώστε να δικαστεί στην Γερμανία. Τέλος, για παρόμοια ζητήματα έκδοσης ακτιβιστών, όπως της Rosanna Mattiussi στην Ιταλία και του δικηγόρου Klaus Croissant στη Γαλλία, πραγματοποιήθηκαν δύο ένοπλες ενέργειες συμπαράστασης. Σχετικά με την πρώτη περίπτωση, εμπρηστική βόμβα τοποθετήθηκε, στις 4 Ιουνίου 1980, στα δικαστήρια της οδού Σανταρόζα προκαλώντας υλικές ζημιές, την ευθύνη της οποίας ανέλαβαν οι ΟΛΑ, ενώ για τη δεύτερη, 5 βόμβες μολότοφ ρίχτηκαν στο Γαλλικό Ινστιτούτο στις 17 Νοεμβρίου 1977.

3.2 Νοηματοδότηση της ένοπλης δράσης

Η συντριπτική πλειοψηφία των ένοπλων ενεργειών που αναφέρθηκαν, είχαν χαρακτήρα συμβολικό, απευθύνονταν ως επί το πλείστον στο πιο δυσσαρεστημένο, από την πολιτική πραγματικότητα, κομμάτι της κοινωνίας, ενώ στόχευαν στην

²⁰⁰ Ο Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός (ΕΛΑΣ) ήταν το στρατιωτικό σκέλος του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ) κατά την διάρκεια της κατοχής στην Ελλάδα.

²⁰¹ Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών, *Νοέμβρης 1973: Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, (Αθήνα, 1983), σ. 139.

²⁰² Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 666-684.

πυροδότηση και στη ριζοσπαστικοποίηση των μαζικών κοινωνικών αγώνων. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των ενεργειών μπορεί να χαρακτηριστεί ως πράξεις ένοπλης προπαγάνδας, καθώς στρέφονταν ενάντια σε πολιτικούς αντιπάλους του οργανωμένου κινήματος της Αριστεράς, είχαν έναν προσανατολισμό διάχυσης του μηνύματος τους προς το πεδίο του κοινωνικού και αφορούσαν μια μεγάλη γκάμα ζητημάτων. Η επιλογή της στόχευσης των ένοπλων ενεργειών βρίσκεται σε συνάφεια, αντανakλά και καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη φύση των κυρίαρχων αιτημάτων που επικρατούν και τίθενται στο εσωτερικό του εγχώριου κοινωνικού κινήματος. Η εσωτερική λογική που διέπει αυτές τις πολιτικές επιλογές εξηγείται στη βάση της αναζήτησης ενδεχόμενων νέων υποστηρικτών στο ριζοσπαστικοποιημένο περιβάλλον του κοινωνικού κινήματος αλλά και σε σχέση με την ανάγκη νομιμοποίησης τους στο πλαίσιο της ευρύτερης κουλτούρας του²⁰³. Οι ένοπλες οργανώσεις στην Ελλάδα, μεταξύ 1974-1981, επέλεξαν συχνότερα, αν όχι πάντα, συμβολικές μορφές ένοπλης δράσης χαμηλής έντασης, όπως βομβιστικές και εμπρηστικές επιθέσεις σε συγκεκριμένους στόχους, που απέφεραν υλικές μόνο καταστροφές, με σκοπό να προσεγγίσουν και να εμπνεύσουν με το παράδειγμα τους πολιτικά υποκείμενα που δεν ήταν οργανωμένα σε ομάδες με παράνομη πολιτική δράση. Η βίαιη πρακτική της πολιτικής δολοφονίας, που υιοθέτησε, για μια και μοναδική φορά η Ομάδα «Ιούνης '78», αλλά κυρίως η ΕΟ17Ν, αποτελεί διαφοροποίηση που έχει σχέση με την ξεχωριστή τακτική και πολιτική αντίληψη της συγκεκριμένης οργάνωσης αναφορικά με τις ενέργειες ένοπλης προπαγάνδας.

Η άσκηση πολιτικής βίας, θεμελιακά, δικαιολογείται στο λόγο των ένοπλων οργανώσεων ως μια διαδικασία απόρριψης και συμβολικής σύγκρουσης μ' ένα καταπιεστικό σύστημα. Αν και η ιδεολογία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην προσπάθεια αιτιολόγησης της πολιτικής βίας, παρ' όλα αυτά έχουν αναδυθεί ποικίλες και διαφορετικές αφηγήσεις που να επηρεάζουν τις μορφές και τα επίπεδα της βίας, όπως επίσης τη λογική που χρησιμοποιείται για τη δικαιολόγηση της. Οι ένοπλες οργανώσεις νοσηματοδοτούν τη βία, στη βάση του ότι, η χρήση της μπορεί να καταστεί αποτελεσματική ως προς τον σκοπό. Στην πραγματικότητα, η πολιτική βία, οποιαδήποτε μορφή κι αν πάρει, πολώνει τις κοινωνικές συγκρούσεις και μεταμορφώνει τις σχέσεις μεταξύ διεκδικητών και αρχών της εξουσίας από μια συγκεχυμένη πολύπλευρη διαμάχη σ' έναν διπολικό ανταγωνισμό, στον οποίο η

²⁰³ Donatella della Porta, *Social Movements, Political Violence and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*, (Cambridge, 1995), σ. 119-124.

κοινωνία καλείται να πάρει θέση²⁰⁴. Σ' αυτήν την προσπάθεια νοσηματοδότησης της βίας που ασκούν, οι ένοπλες οργανώσεις επικαλούνται μια ποικιλία κοινωνικά νομιμοποιημένων αξιών (ελευθερία, δικαιοσύνη, ισότητα κ.α.) τις οποίες συνδυάζουν με προϋπάρχουσες καθολικές αφηγήσεις, ιδεολογίες, συστήματα πεποιθήσεων και συλλογικές μνήμες μ' έναν εκλεκτικό τρόπο κάθε φορά. Στην ουσία, επιθυμούν να διευρύνουν την ίδια την ένοπλη δράση συνδέοντας την με ευρύτερες πολιτικές παραδόσεις κι εμπειρίες του παρελθόντος, ενώ παράλληλα κλιμακώνουν τις αξιώσεις τους ριζοσπαστικοποιώντας το πλαίσιο του πολιτικού τους μηνύματος χρησιμοποιώντας επαναστατική ρητορική. Αυτό, βέβαια, δεν συμβαίνει μ' έναν νομοτελειακό τρόπο, καθώς η επιλογή χρήσης ένοπλης βίας δεν γίνεται πάντοτε εργαλειακά, καθώς σε πολλές έκτακτες περιπτώσεις πολιτικές ευκαιρίες πυροδοτούν την κλιμάκωση της²⁰⁵.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ένας από τους σημαντικότερους στόχους που δέχτηκε μεγάλο μέρος των ενεργειών ένοπλης βίας ήταν οτιδήποτε συμβόλιζε την αμερικανική παρουσία στη χώρα, η οποία συντελούνταν με ποικίλους τρόπους, πολιτικούς, οικονομικούς αλλά και στρατιωτικούς, μέσω των βάσεων και του ΝΑΤΟ. Δεκάδες ένοπλες οργανώσεις με τον έναν ή τον άλλο τρόπο εξέφρασαν τα αντιαμερικανικά τους αισθήματα σε μια προσπάθεια να υπενθυμίσουν στην ελληνική κοινωνία και παράλληλα να καταδείξουν την διαχρονική αμερικανική ευθύνη, για τα δεινά της χώρας, όπως θεωρούσαν, από τα χρόνια του εμφυλίου πολέμου και μετά (ανάμειξη της CIA στο πραξικόπημα των συνταγματαρχών, στις εκλογές «βίας και νοθείας» το 1961, στην τουρκική εισβολή στην Κύπρο κ.α.). Οι τοποθετήσεις εκρηκτικών βομβών ενάντια σε αμερικανικές στρατιωτικές βάσεις, τράπεζες (American Express και Chase Manhattan) και επιχειρήσεις (PX), οι εκατοντάδες πυρπολήσεις αυτοκινήτων στρατιωτικού και διπλωματικού προσωπικού, όπως και η δολοφονία ανωτέρου στελέχους της CIA στην Ανατολική Μεσόγειο, συνθέτουν το παζλ αυτού του ρεπερτορίου ένοπλης βίας, που απώτερο σκοπό είχε ν' αναδείξει το επίσημο της αμερικανικής παρουσίας στη χώρα. Ο αντιαμερικανισμός, βέβαια, υπό τη μορφή του αντιιμπεριαλιστικού αγώνα αποτέλεσε μια πολιτική έννοια, ιδιαίτερα διαδεδομένη κι αποδεκτή σε όλο το ιδεολογικό φάσμα του κινήματος της Αριστεράς μεταπολεμικά, από το ΚΚΕ μέχρι τις εξωκοινοβουλευτικές οργανώσεις, οποιασδήποτε πολιτικής τάσης, συμπεριλαμβανομένου και του ΠΑΣΟΚ. Έτσι,

²⁰⁴ Donatella della Porta, *Clandestine Political Violence*, (Cambridge, 2013), σ. 176.

²⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 204-208.

λοιπόν, οι ένοπλες οργανώσεις που έδρασαν στην Ελλάδα, επιδίωξαν να βρουν τα κατάλληλα πολιτικά ερείσματα για τη δράση τους. Σε μια προσπάθεια δικαιολόγησης του «ένοπλου αγώνα» που διεξήγαγαν εκείνη την χρονική στιγμή, ενάντια στα αμερικανικά συμφέροντα που στέκονταν εμπόδια στην εθνική ανεξαρτησία της χώρας, μετασχημάτισαν το νόημα αυτού με σκοπό να τον διευρύνουν, επικαλούμενες στοιχεία της κομμουνιστικής πολιτικής παράδοσης αλλά και παραδείγματα από τη διεθνή συγκυρία (εμπλοκή της CIA στο πραξικόπημα στη Χιλή, αμερικάνικη εισβολή στο Βιετνάμ κ.α.). Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο ΕΛΑ στην προκήρυξη ανάληψης ευθύνης για την καταστροφή των αμερικανικών αυτοκινήτων, στις 29 Απριλίου 1975, στην Ελευσίνα δηλώνει χαρακτηριστικά: «Επειδή πάντα ο βορειοαμερικανικός ιμπεριαλισμός είναι από τις κύριες αιτίες, για το χτύπημα του λαϊκού κινήματος στη χώρα μας (εμφύλιος πόλεμος, 21-4-67, καταστροφή της ανεξάρτητης Κύπρου) [...] Θα συνεχίσουμε τη δράση μας, σαν οργανωμένο κομμάτι του λαϊκού κινήματος μέχρις ότου φύγουν από την Ελλάδα όλες οι αμερικανικές βάσεις, η στρατιωτική αποστολή, οι πράκτορες της CIA και όλα τους τα όργανα της οικονομικής-πολιτικής-κοινωνικής εξάρτησης, καταπίεσης και εκμετάλλευσης»²⁰⁶. Στο ίδιο κλίμα, η ΕΟ17Ν στην προκήρυξη της για την πολιτική δολοφονία του Αμερικανού αξιωματούχου R. Welch, στις 23 Δεκεμβρίου 1975, πραγματοποίησε μια συνοπτική περιγραφή των πεπραγμένων του αμερικανικού ιμπεριαλισμού στη μεταπολεμική Ελλάδα, τα οποία χαρακτηρίζει ως «εγκλήματα», υπενθυμίζοντας εθνικές εμπειρίες του παρελθόντος με σκοπό να υπερτονίσει πως σε κάθε μεγάλο καταστροφικό γεγονός για την ελληνική ιστορία ευθύνεται η αμερικανική εμπλοκή. Επιπλέον, θέλοντας να δικαιολογήσει την βίαιη ενέργειά της, ειδικότερα στο αριστερό ακροατήριο, σημειώνει συγκεκριμένα: «Το σύνθημα “Εξω οι Αμερικάνοι”, που ήταν απ’ τα βασικά της Λαϊκής Εξέγερσης του Νοέμβρη 1973, που κυριαρχούσε πανελλήνια απ’ την 24 Ιούλη και που βροντοφώναζαν οι ένα εκατομμύριο διαδηλωτές της 17 Νοέμβρη, παραμένει ανεκπλήρωτο»²⁰⁷.

²⁰⁶ Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), Ψηφιακή Μεταπολίτευση 1974-1989.
<http://metapolitefsi.com/%CE%91%>

επίθεση στον R. Welch τονίζει: «Η Κυβέρνηση κοροϊδεύει. Η Βουλή φλυαρεί χωρίς κανένα αποτέλεσμα. Τα περισσότερα κόμματα, συμμετέχοντας στο γενικό εμπαιγμό, συναγωνίζονται σε πλατωνικές δηλώσεις χωρίς πραγματικό αντίκρουσμα»²⁰⁸. Ο ΕΛΑ με την σειρά του, στην προκήρυξη για την επίθεση στην αποθήκη του ΡΧ, στις 10 Νοεμβρίου 1975, σημειώνει: «Τους τελευταίους μήνες, οι Αμερικάνοι διωγμένοι από τον επαναστατικό αγώνα του Λιβανέζικου λαού, εγκαθιστούν τις πολυεθνικές τους εταιρίες στην Αθήνα, επειδή τη θεωρούν για σίγουρο τόπο. Η ελληνική κυβέρνηση όχι μόνο δεν ενοχλείται, αλλά τις καλοδέχεται»²⁰⁹. Τέλος, οι ένοπλες οργανώσεις, αναγνωρίζοντας την παραπάνω στάση ως «προδοτική» και «χρεωκοπημένη», έδειχναν την απέχθεια τους για τις θεσμικές διαδικασίες και υποστηρίζαν πως μόνο η επαναστατική βία αποτελεί βιώσιμη λύση για την ελληνική κοινωνία. Έτσι, λοιπόν, προσπαθώντας ν' απονομιμοποιήσουν το καθεστώς κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, προβάλλουν ως μοναδικό μέσο απελευθέρωσης της κοινωνίας από την αμερικανική ηγεμονική πολιτική, την άσκηση της ένοπλης βίας, την οποία νοσηματοδοτούν ως τη μόνη δίκαιη πράξη αλλά και σπινθήρα της επαναστατικής διαδικασίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ΕΟ17Ν, στην προκήρυξη της, με τον εμφατικό τίτλο «Εκτέλεση του αρχηγού της ΣΙΑ στην Ελλάδα», δηλώνει κατηγορηματικά: «[...] δεν απομένει παρά ένας δρόμος: να πάρει ο ίδιος ο λαός τις τύχες του στα χέρια του. [...] ο δρόμος που θα γκρεμίσει και σήμερα το νέο φασισμό με κοινοβουλευτικό μανδύα, που θα γκρεμίσει το καθεστώς των μονοπωλίων και της ιμπεριαλιστικής εξάρτησης»²¹⁰.

²⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 17.

²¹⁰ Συλλογικό, *Οι προκηρύξεις 1975-2002. Όλα τα κείμενα της οργάνωσης 17 Νοέμβρη*, (Αθήνα, 2002), σ. 17-18.

χώρα, τους πρώτους μήνες της μετάβασης, σχετικά με το ζήτημα των βασανιστηρίων, βασίστηκε στις αρχικές καταθέσεις και τηρούσε στάση απροθυμίας ως προς την διαδικασία που έπρεπε ν' ακολουθηθεί. Όταν, μετα από μηνύσεις των βασανισθέντων, τα βασανιστήρια δεν μπορούσαν πλέον ν' αποσιωπηθούν, οι δίκες δρομολογήθηκαν, όμως η ετυμηγορία των δικαστών περιελάμβανε ποινές από αναστολή μέχρι φυλάκιση ελάχιστων μηνών, ενώ μερικές απ' αυτές ήταν δυνατό να εξαγοραστούν. Ειδικότερα, ο αρχιβασανιστής Ε. Μάλλιος τιμωρήθηκε με ποινή φυλάκισης δέκα μηνών, μετατρέψιμη σε χρηματικό πρόστιμο και αφέθηκε ελεύθερος, ενώ ο έτερος αρχιβασανιστής Π. Μπάμπαλης, αφού εξέτισε μικρές ποινές που του επιβλήθηκαν σε διαφορετικές δικές που διεξήχθησαν για τα αδικήματα που διέπραξε, αφέθηκε οριστικά ελεύθερος τον Οκτώβριο 1977.

Στις 14 Δεκεμβρίου 1976, την ώρα που ο Ε. Μάλλιος επέστρεφε στο σπίτι του δέχτηκε ένοπλη επίθεση, την πολιτική ευθύνη της οποίας ανέλαβε με προκήρυξη η ΕΟ17Ν. Η οργάνωση επιδιώξε να στοιχειοθετήσει το δίκαιο της ενέργειας της επικαλούμενη την ουσιαστική κυβερνητική αποτυχία στην άμεση εκπλήρωση του κοινωνικού αιτήματος για παραδειγματική τιμωρία των βασανιστών. Επίσης, χρησιμοποιώντας έντεχνα την γενικότερη κωλυσιεργία, τις καθυστερήσεις και τις υπαρκτές παλινωδίες στη διαχείριση του ζητήματος της «αποχουντοποίησης», προσπάθησε ν' αποκαλύψει στην κοινωνία τη «διπροσωπία» του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Έτσι, σε μια προσπάθεια απονομιμοποίησης και αποδόμησης των ουσιαστικών χαρακτηριστικών του νεότευκτου κοινοβουλευτικού συστήματος, αποκλίνοντας εξ ολοκλήρου από τις κυρίαρχες ερμηνείες της κοινοβουλευτικής Αριστεράς, στην προκήρυξη της σημειώνει: «Ο Καραμανλής με βήματα αργά αλλά σταθερά εκπλήρωσε την αποστολή που του είχαν αναθέσει αυτοί που τον έφεραν: Ο Κίσιγκερ κι η χούντα κι όχι ο Ελλ. Λαός. Το συστηματικό κτίσιμο ενός καθεστώτος καλυμμένου φασισμού με κοινοβουλευτική βιτρίνα. Η σημερινή κατάσταση στην ουσία, εκτός από μερικές λεπτομέρειες, είναι ίδια με τη φιλελευθεροποίηση του Παπαδόπουλου αν είχε πετύχει»²¹¹. Επιπλέον, η ΕΟ17Ν, επικαλέστηκε τον θάνατο του βουλευτή της ΕΚ, Α. Παναγούλη, τον οποίο αποδίδει στην απροκάλυπτη και εκφοβιστική, για το ριζοσπαστικό κίνημα, λειτουργία του «φασιστικού μηχανισμού» που δρα σε αगाστή σύμπνοια με τα συμφέροντα των αντιδραστικών δυνάμεων του συστήματος. Με μια ερμηνεία για τα αίτια του θανάτου του βουλευτή, που στόχευε,

²¹¹ Στο ίδιο, σ. 26-27.

κυρίως, στο θυμικό και που είναι δύσκολο ν' αποδειχθεί, η ΕΟ17Ν έθιξε το ζήτημα της αποτυχίας στις διαδικασίες εκδημοκρατισμού της πολιτικής ζωής που υποσχέθηκε η νεοεκλεγμένη κυβέρνηση της ΝΔ, κάτι το οποίο η ίδια θεωρεί «ψευδαίσθηση», καθώς η δολοφονία του Παναγούλη: «Δεν είναι ενέργεια του παρακράτους για να σαμποτάρουν τον Καραμανλή, όπως ειπώθηκε, αλλά αντίθετα έργο του ενιαίου φασιστικού μηχανισμού μέσα κι έξω απ' το επίσημο Κράτος, για να στερεώσει κι όχι ν' ανατρέψει τον κοινοβουλευτισμό»²¹². Η ΕΟ17Ν κορυφώνοντας την επιχειρηματολογία της για τη δολοφονία του Ε. Μάλλιου, δικαιολογεί την άσκηση ένοπλης βίας από μέρους της στη βάση της διαδεδομένης πεποίθησης ότι το κράτος ακύρωσε τους κανόνες του δημοκρατικού παιχνιδιού με την προκλητική απελευθέρωση του αρχιβασανιστή. Ως εκ τούτου, για την ίδια δεν υπάρχει επομένως άλλη λύση αντίστασης στον αυξανόμενο αυταρχισμό του καθεστώτος και στην επίφαση δημοκρατικότητας που προβάλλει από την ίδια την άσκηση της ένοπλης βίας. Τέλος, στην προκήρυξη της, δηλώνει ότι αποφάσισε να πράξει μ' αυτόν τον τρόπο, αποδίδοντας δικαιοσύνη στο όνομα του «Λαού», ως εκπρόσωπος του, καθώς καμία θεσμική λειτουργία δεν υπηρετεί πια το συμφέρον του, ενώ οι πολιτικοί εκφράζουν κατεστημένα συμφέροντα: «Κανένας θεσμός δεν μπόρεσε να τους τιμωρήσει. Ούτε η Βουλή, ούτε η Κυβέρνηση, ούτε η Δικαιοσύνη. Ο Ελλ. Λαός θα τους αναλάβει πια μόνος του. Το προηγούμενο της ατιμωρησίας του δοσιλογισμού δεν θα επαναληφθεί. Έτσι αποφασίσαμε να εκτελέσουμε παραδειγματικά έναν από τους κυριότερους αρχιβασανιστές, τον πασίγνωστο Ευάγγελο Μάλλιο»²¹³.

Χρησιμοποιώντας, ως ένα βαθμό την ίδια επιχειρηματολογία αλλά με διαφορετική φρασεολογία, η Ομάδα «Ιούνης '78» ανέλαβε την πολιτική ευθύνη για τη δολοφονία του αρχιβασανιστή Π. Μπάμπαλη, στις 31 Ιανουαρίου 1979, στην Αθήνα, η οποία αποτέλεσε και τη μοναδική ένοπλη ενέργεια της. Στην προκήρυξη της, με τίτλο «Γιατί εκτελέσαμε τον Μπάμπαλη», περιγράφει του λόγους που την οδήγησαν σ' αυτήν την ενέργεια, ενώ παράλληλα αποτυπώνει ένα δριμύ κατηγορώ ενάντια στο θεσμό της Δικαιοσύνης και το δικαστικό σώμα. Αρχικά, εκφράζει τον αποτροπιασμό και την υποτίμηση της για τη λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών αλλά και το ίδιο το σύστημα της αντιπροσωπευτικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας στη χώρα, το οποίο θεωρεί ως μια από τις μορφές επιβολής της καπιταλιστικής εξουσίας. Στη συνέχεια, στηλιτεύει το γεγονός ότι ο Π. Μπάμπαλης, παρ' όλη την,

²¹² Στο ίδιο, σ. 25.

²¹³ Στο ίδιο, σ. 26.

έστω και μικρή, καταδίκη του για τα βασανιστήρια και τη συνολική του δράση κατά την περίοδο της δικτατορίας, συνέχιζε να έχει μια «ανεπίσημη», οργανωτική και συμβουλευτική θέση στην Ασφάλεια. Επιπλέον, θέλοντας να προσάψει στο πολιτικό σύστημα υπόγειες συναλλαγές, οι οποίες δεν γίνονταν με διαυγή τρόπο, ώστε να γνωρίζει με σαφήνεια η κοινωνία το τι πραγματικά συνέβαινε, δήλωνε: «Όπως στην διάρκεια της δικτατορίας και της χούντας, έτσι και μετά από αυτήν, σε περίοδο δημοκρατίας και κοινοβουλίου, ο Μπάμπαλης ήτανε το άλλο σκέλος του δίδυμου, Μάλλιος-Μπάμπαλης, δηλαδή ένα από τα σημαντικά στελέχη των μηχανισμών τρομοκρατίας του καθεστώτος, μηχανισμών που είναι απαραίτητοι για το καθεστώς καπιταλιστικής εξουσίας είτε αυτό χρησιμοποιεί τη δικτατορία και τη χούντα, είτε εξυπηρετείται από τη δημοκρατία και τον αστικό κοινοβουλευτισμό»²¹⁴. Επιπλέον, η Ομάδα «Ιούνης '78», αφιερώνει ένα μεγάλο μέρος της προκήρυξης της στο ρόλο της Δικαιοσύνης, την οποία θεωρεί φανερά αντιδραστικό και συντηρητικό θεσμό. Μάλιστα στην προσπάθεια δικαιολόγησης της ενέργειας της, υπενθυμίζει τον ιστορικό ρόλο του δικαστικού σώματος να υπερασπίζεται τα συμφέροντα των εκάστοτε εξουσιών στην Ελλάδα. Έτσι, λοιπόν, γι' αυτήν την «ταξική» δικαιοσύνη, όπως την αποκαλεί, που τιμώρησε με τόση επιείκεια τον βασανιστή που οργάνωσε και διηύθυνε, όντας επικεφαλής, δεκάδες βασανισμούς, σημειώνει τα εξής: «Είναι η ίδια “ανεξάρτητη δικαιοσύνη” και οι ίδιοι “λειτουργοί” της που τον καιρό της χούντας ευλογούσαν τα εγκλήματα των βασανιστών και καταδικάζανε τα θύματα και τους αντιπάλους της χούντας με αυτή τη “δικαιοσύνη” και με αυτούς τους “λειτουργούς” της, που σήμερα, αφού απαλλάξανε νομικά τους βασανιστές, εξακολουθούν να καταδικάζουν καθημερινά και να στέλνουν στις φυλακές του αστικού κράτους, τους αγωνιστές και όσους προλετάριους έχουν την κακή τύχη να πέσουν στα χέρια της»²¹⁵. Τέλος, ως προς την τελική απόφαση δολοφονίας του αρχιβασανιστή Π. Μπάμπαλη, συμπεραίνοντας κατέληγε, πως στο πρόσωπο του εκφράζονται η «“αντιπροσωπευτική λειτουργία” βίας και αυθαιρεσίας του συστήματος»²¹⁶ και ότι ως ελάχιστη απονομή δικαιοσύνης «έπρεπε να πληρώσει για τα αμέτρητα εγκλήματα του»²¹⁷.

Ένα επιπλέον πεδίο, στο οποίο ο ΕΛΑ, κυρίως, έστρεψε το ενδιαφέρον της πολιτικής του παρεμβάσης ήταν αυτό των εργατικών κινητοποιήσεων. Μάλιστα, στο

²¹⁴ Γιώργος Καράμπελας, *Το ελληνικό αντάρτικο των πόλεων 1974-1985*, (Αθήνα, 2002), σ. 141.

²¹⁵ Στο ίδιο, σ. 142-143.

²¹⁶ Στο ίδιο, σ. 143.

²¹⁷ Στο ίδιο, σ. 143.

ιδεολογικοπολιτικό του μανιφέστο είχε κάνει αναλυτική μνεία στην εργατική τάξη θεωρώντας την ως μια από τις πρωτοπόρες κοινωνικές δυνάμεις την επαναστατικής αλλαγής²¹⁸. Ως εκ τούτου, σύμφωνα με τον Χ. Τσιγαρίδα, μέλη του ΕΛΑ στέλνονταν σε εργοστασιακές επιτροπές, ώστε να υπάρξουν πολιτικές ζυμώσεις με τους εργαζόμενους, αναλάμβαναν να μοιράσουν κουπόνια και διοργάνωναν συναυλίες για την οικονομική ενίσχυση απεργών, απολυμένων ή καταδικασθέντων εργατών και γενικότερα βρίσκονταν κοντά σε χώρους, όπου ξέσπαγαν εργατικές κινητοποιήσεις με σκοπό να τις ενδυναμώσουν με ποικίλους τρόπους. Τέλος, προσπαθούσαν να μετατρέψουν την κάθε απεργία σε μαχητική διεκδίκηση συζητώντας μαζί με τους απεργούς για ριζοσπαστικότερους τρόπους διεξαγωγής των απεργιών τους, όπως η κατάληψη εργοστασίων, οι συγκρούσεις με τους απεργοσπάστες και την αστυνομία κ.α.²¹⁹.

Στο πλαίσιο αυτό, λοιπόν, της εμπρακτης αλληλεγγύης στις διεκδικήσεις των εργαζομένων, ο ΕΛΑ συμπαραστάθηκε μ' έναν πολύμορφο τρόπο, επιδιώκοντας παράλληλα να αναδείξει τον εκμεταλλευτικό ρόλο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Πιο συγκεκριμένα, τον Δεκέμβριο 1975 ξεκίνησαν δυναμικές εργατικές κινητοποιήσεις στο εργοστάσιο ηλεκτρικών ειδών Pitsos, ζητώντας μισθολογικές αυξήσεις και καλύτερους όρους εργασίας, οι οποίες κορυφώθηκαν τον Ιανουάριο 1976²²⁰. Οι εργαζόμενοι στη διάρκεια αυτών των μηνών δέχτηκαν τις απειλές της εργοδοσίας για απολύσεις απεργών, τον εκβιασμό για προσλήψεις απεργοσπαστών, όπως και την άγρια καταστολή από τις δυνάμεις της αστυνομίας αφήνοντας πίσω πολλούς τραυματίες. Ενώπιον αυτής της κατάστασης, ο ΕΛΑ αποφάσισε να δείξει μ' έναν συμβολικό τρόπο την αλληλεγγύη του σ' αυτήν την εργατική διεκδίκηση προκαλώντας υλικές καταστροφές σε μια έκθεση προϊόντων της εταιρείας στην Αθήνα. Στην προκήρυξη ανάληψης ευθύνης για την παραπάνω βίαιη ενέργεια, αρχικά στηλιτεύει την εργοδοσία, την κυβέρνηση και τον θεσμό της Δικαιοσύνης δημιουργώντας ένα ερμηνευτικό σχήμα σύμφωνα με το οποίο, οι προαναφερθέντες φορείς λειτουργούν σε απόλυτη συνεργασία έχοντας κοινά συμφέροντα εις βάρος των εργαζομένων. Στη συνέχεια, κάνει ιδιαίτερη αναφορά στον τρόπο, που κατά την άποψη του πρέπει ν' αντιδρούν οι εργαζόμενοι στις απειλές της εργοδοσίας.

²¹⁸ Επαναστατικός Λαϊκός Αγώνας (ΕΛΑ), *Για την ανάπτυξη του ελληνικού λαϊκού και επαναστατικού κινήματος*, (Ιούνιος - Ιούλιος 1978), σ. 30-32.

²¹⁹ Απολογία Χρήστου Τσιγαρίδα κατά το Εφετείο για την υπόθεση του ΕΛΑ, 21 Οκτωβρίου 2009. <http://www.eksegersi.gr/%CE%95%>

²²⁰ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 353-362.

Επιθυμώντας να μοιραστεί μαζί τους μορφές αντίστασης ως αντίβαρο στη βία που αυτοί δέχονται με πολλούς τρόπους στους χώρους εργασίας τους επισημαίνει τα εξής: «Λαϊκή βία είναι κάθε ενέργεια που χτυπάει άμεσα και τσακίζει τα συμφέροντα τους [των αφεντικών]. Δηλαδή, η συνειδητή και οργανωμένη μείωση του ρυθμού εργασίας, που μας εξοντώνει καθημερινά - το σαμποτάρισμα των μηχανών παραγωγής, με τους πιο απλούς τρόπους (π.χ ξελασκάρισμα στις βίδες ή οποιουσδήποτε τρόπους που όλοι οι εργάτες ξέρουν πολύ καλά) - τη συστηματική αποχή από την σκλαβιά της καθημερινής εργασίας - και τέλος λαϊκή βία είναι μαχητική και οργανωμένη αντιμετώπιση των απεργοσπαστών και της τρομοκρατίας του κράτους»^{221 222}.

Εννέα μήνες αργότερα, στις 10 Σεπτεμβρίου 1976, στον απόηχο της μεγάλης συγκρουσιακής διαδήλωσης του Μαΐου για τον «Νόμο 330», επιδιώκοντας να καταδείξει τους έλληνες βιομήχανους και επιχειρηματίες ως βασικούς υπεύθυνους για την προώθηση των νέων αλλαγών στις εργασιακές σχέσεις εις βάρος των εργαζομένων, ο ΕΛΑ οργάνωσε δύο βομβιστικές επιθέσεις, στα κεντρικά γραφεία του ΣΕΒ και σε κτίριο επιχείρησης του Σκαλιστήρη. Στο πλαίσιο της έμπρακτης συμπαράστασης του προς τους αγώνες των εργαζομένων προσπάθησε μ' έναν συμβολικό τρόπο να ενδυναμώσει την αλληλεγγύη μαζί τους. Στην προκήρυξη με την οποία ανέλαβε την ευθύνη, ο ΕΛΑ αναλύοντας τους λόγους της βίαιης ενέργειας του δημιούργησε ένα κλειστό και πολωτικό σχήμα ερμηνείας της γενικότερης κοινωνικής κατάστασης, όπου στη μία πλευρά βρίσκονται οι εργαζόμενοι ως εκμεταλλεζόμενοι και από την άλλη η εργοδοσία και τα συμφέροντα της. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον ΕΛΑ, μια είναι πολιτική επιλογή ώστε να διαρραγεί αυτή η συνθήκη: «Πιστεύουμε ότι η άσκηση της λαϊκής βίας ενάντια στους θεσμούς και τους εκπροσώπους της καθημερινής μας εκμετάλλευσης και καταπίεσης, μαζί με όλους τους άλλους αγώνες του λαού θα δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για την εξουσία του οργανωμένου και ένοπλου λαού που θα καταργήσει τους εκμεταλλευτές και την εκμετάλλευση»²²³.

Τέλος, μια ειδική κατηγορία στόχων της ένοπλης βίας στην Ελλάδα αποτέλεσαν οι κατασταλτικές δυνάμεις του κρατικού μηχανισμού. Να σημειωθεί ότι η στοχοποίηση αυτή περιλαμβάνει και τις σφοδρές συγκρούσεις και τις οδομαχίες που εκτυλίσσονταν στο πλαίσιο μαχητικών διαδηλώσεων, στις οποίες ειδικά το σώμα

²²¹ Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), Ψηφιακή Μεταπολίτευση 1974-1989. <http://metapolitefsi.com/%CE%91%CF%8>

²²² Οι παραπάνω πρακτικές παραπέμπουν χαρακτηριστικά στο κίνημα της εργατικής αυτονομίας στην Ιταλία της δεκαετίας του '70.

²²³ Στο ίδιο.

των MAT δεχόταν το μεγαλύτερο μέρος αυτών των βίαιων συλλογικών πρακτικών. Δεδομένης της ιστορικής φυσιογνωμίας του σώματος της αστυνομίας πόλεων και της χωροφυλακής από την περίοδο της κατοχής και ύστερα, η οποία χαρακτηριζόταν από την έντονη αντικομμουνιστική δράση έχοντας ως επιχειρησιακό ρόλο να επεμβαίνει και να καταστέλει άμεσα οποιαδήποτε κοινωνική ταραχή ξεσπούσε, στην συλλογική μνήμη των υποκειμένων του κινήματος της Αριστεράς αποτυπώθηκε ως ένας εχθρικός μηχανισμός²²⁴. Σε διάφορες περιόδους της ελληνικής μεταπολεμικής ιστορίας (στις μεγάλες διαδηλώσεις του «1-1-4», στα αγροτικά συλλαλητήρια το 1962, στα Ιουλιανά το 1965, στην εξέγερση του Πολυτεχνείου κ.α.), η κρατική καταστολή ριζοσπαστικοποίησε τις πολιτικές συγκρούσεις. Κατά την περίοδο, μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, οι περιπτώσεις δυναμικής επέμβασης του συγκεκριμένου σώματος, με αιχμή πια τα νεοσυσταθέντα MAT, δεν θα λείψουν, ώστε ο αριθμός των περιστατικών άγριας καταστολής σε κινητοποιήσεις ν' αυξάνεται δραματικά. Με αφορμή ένα σύνολο παρόμοιων συμβάντων κατασταλτικής βίας σε φοιτητικές κι εργατικές κινητοποιήσεις στα τέλη της δεκαετίας '70, η ΕΟ17Ν αποφάσισε να δράσει ξανά μετά από μια παύση τεσσάρων σχεδόν ετών. Η ένοπλη ενέργεια που πραγματοποίησε, με την δολοφονία του υποδιοικητή των MAT Π. Πέτρου και του οδηγού του Σ. Σταμούλη, στις 16 Ιανουαρίου 1980, αφορούσε ανοιχτά την στηλίτευση του θεσμικού ρόλου του αστυνομικού σώματος.

Η ΕΟ17Ν στην προσπάθεια της να δικαιολογήσει και να εξηγήσει τους λόγους για την ένοπλη αυτή ενέργεια αποδίδει ένα πλήθος ιδιοτήτων, ειδικότερα, στην κατασταλτική μονάδα των MAT, με απώτερο σκοπό να φανερώσει δημόσια, τον ειδικό τους ρόλο και την αντικοινωνική τους στάση. Ξεκινώντας από το ίδιο τον τίτλο της προκήρυξης «Φόλα στα κοπρόσκυλα των MAT - Τα MAT είναι οι βασανιστές του Καραμανλή», διακρίνεται μέσω του συγκεκριμένου χαρακτηρισμού η υποτιμητική αντιμετώπιση των ανδρών των MAT, των οποίων η ζωή δεν έχει καμία σημασία στο σύστημα αξιών της οργάνωσης. Επιπρόσθετα, κάνοντας ένα βήμα παραπέρα, η ΕΟ17Ν δικαιολογεί τη χρήση ένοπλης βίας με το να αποπροσωποει τα θύματα της, σε μια προσπάθεια να εμποδιστεί ο παραμικρός ηθικός ενδιαυσμός για την εν λόγω πράξη. Πιο συγκεκριμένα σημειώνει: «Η “δημοκρατική” κυβέρνηση και η αστυνομία έλυσαν το πρόβλημα: στέλνουν τα MAT και τις αύρες, που εφορμάνε αλαλάζοντας και χτυπώντας τα ρόπαλα στις ασπίδες τους σαν νέοι καννίβαλοι,

²²⁴ Τάσος Κωστόπουλος, «Από τα τανκς στα MAT - Ο εκσυγχρονισμός της καταστολής του “πεζοδρομίου”», π. *Αρχειοτάξιο*, τχ. 15 (Σεπτέμβριος 2013), σ. 30-33.

κατατρομοκρατούν το λαό, ξυλοκοπούν βάνανυσα με τα ρόπαλα τους όποιον βρουν μπροστά τους, χυδαιολογώντας και βρίζοντας, πνίγουν όλο τον κόσμο στα δακρυγόνα ρίχνοντας τα όπου μπορούν εναντίον όλων»²²⁵. Οι συλλογικές εμπειρίες πολιτικής δράσης της περιόδου, με τις απεργίες στα εργοστάσια, τις συγκρουσιακές διαδηλώσεις σε κεντρικό αλλά και τοπικό επίπεδο, δίνουν το έναυσμα στην ΕΟ17Ν ν' αποδώσει μια ακόμη ιδιότητα στα ΜΑΤ. Θέλοντας συνδέσει την κρατική καταστολή με τα εργοδοτικά συμφέροντα, κατά την διάρκεια των εργατικών κινητοποιήσεων, επαναφέρει έντεχνα στη συλλογική μνήμη τον ρόλο του συγκεκριμένου σώματος μπροστά σε κάθε εργατική διεκδίκηση τονίζοντας τον ρόλο τους ως προμετωπίδα της αντίδρασης. Ειδικότερα, στην προκήρυξη αναφέρει για τα ΜΑΤ: «ένοπλη γκαγκστερική συμμορία στην υπηρεσία των Μποδοσάκηδων, των Λάτσιδων, Σκαλιστήριδων, των Μονοπωλίων, του ιμπεριαλισμού, των αφεντικών, ενάντια στον εργαζόμενο λαό»²²⁶. Στην ίδια λογική υποβάθμισης του κοινωνικού τους ρόλου, η ΕΟ17Ν, εξάπτοντας μνήμες από μια τραυματική περίοδο για τη χώρα, προβαίνει στην εξομοίωση των ανδρών των ΜΑΤ με μηχανισμούς του χουντικού καθεστώτος, με στόχο την περαιτέρω απαξίωσή τους στην κοινωνία: «Τα ΜΑΤ σαν κύρια δύναμη τρομοκρατίας του λαού, παίζουν τον ίδιο ρόλο που έπαιζαν οι βασανιστές στην διάρκεια της δικτατορίας»²²⁷.

Επιπλέον, στην προκήρυξη γίνεται ειδικός λόγος σε καταγγελίες για βασανισμούς πολιτών σε αστυνομικά τμήματα (περίπτωση Γιάννη Σκανδάλη²²⁸) και στη δολοφονία του γιατρού Βασίλη Τσιρώνη²²⁹ από αστυνομικούς των εν λόγω μονάδων, την οποία περιγράφει ως «εν ψυχρώ και προμελετημένη»²³⁰. Η τελευταία ανέβασε περαιτέρω τον αριθμό των νεκρών του κινήματος που έχει αφήσει πίσω της η αστυνομική καταστολή μεταδικτατορικά (Ι. Ισιδωρόπουλος²³¹, Ι. Κουμής, Σ. Κανελλοπούλου, Α. Τσιβίκα κ.α.). Τέλος, στο ζήτημα της δομικής βίας, υπό τη μορφή της βίας των κατασταλτικών μηχανισμών, αντιπαρατάσσει την προβληματική της «αντι-βίας». Αφού κάνει κριτική, καταγγέλοντας παράλληλα τα κόμματα της

²²⁵ Συλλογικό, *Οι προκηρύξεις 1975-2002. Όλα τα κείμενα της οργάνωσης 17 Νοέμβρη*, (Αθήνα, 2002), σ. 66.

²²⁶ Στο ίδιο, σ. 68.

²²⁷ Στο ίδιο, σ. 68.

²²⁸ Συλλογικό, *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 21-26, (1978-1979), Τρίτος τόμος, (Αθήνα, 2003), σ. 495-496.

²²⁹ Στο ίδιο, σ. 638-639.

²³⁰ Στο ίδιο, σ. 73.

²³¹ Πρόκειται για τον θάνατο του 16χρονου μαθητή Ισιδώρου Ισιδωρόπουλου, μέλους της ΚΟ «Μαχητής», που κολλούσε αφίσες για την απαγορευμένη, από την κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή, πορεία της Πρωτομαγιάς το 1976 και ο οποίος παρασύρθηκε από διερχόμενο όχημα μετά από κυνηγητό στην προσπάθεια του να αποφύγει τη σύλληψη από αστυνομικούς.

κοινοβουλευτικής Αριστεράς που αφήνουν τους διαδηλωτές χωρίς έμπρακτη υποστηρίξη όταν δέχονται αστυνομική βία, τονίζει ότι χρέος των επαναστατικών οργανώσεων είναι να στηρίζουν οργανωτικά, υλικά, ηθικά και πολιτικά τους κοινωνικούς αγώνες. Υποστηρίζοντας, λοιπόν, το δίκαιο της ενέργειας της θεωρεί πως η μόνη απάντηση στη δομική κρατική βία είναι η συλλογική «αντι-βία», η οποία πέρα από «αυτοάμυνα» αποτελεί και «ανάχωμα» ως προς την άσκηση της πρώτης: «Το επάγγελμα τους, η νοοτροπία τους, η ζωή τους, είναι η εξάσκηση της ένοπλης αντιλαϊκής βίας [...] Αυτά τα κοπρόσκυλα, που βαρύνονται με μια σειρά από εγκλήματα σε βάρος του Ελληνικού λαού, δεν αντιμετωπίζονται με διαμαρτυρίες, ανακοινώσεις, καταγγελίες που ίδιοι τις ρίχνουν στους σκουπιδοτενεκέδες, ούτε με επερωτήσεις που “συζητιούνται” μετά 1 χρόνο [...] Αντιτάσσοντας στην τρομοκρατική βία αυτών των φασιστών, τον λαϊκό αγώνα με όλα τα μέσα, ακόμα και την ένοπλη βία»²³².

²³² Στο ίδιο, σ. 67 και σ. 71.

Αντί επιλόγου

Οι πολυποίκιλες διαδρομές της πολιτικής βίας, στις οποίες ενεπλάκησαν οι ένοπλες οργανώσεις του πολιτικού χώρου της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, αποτελούν μία από τις πολλές χρονικές φάσεις εξέλιξης του φαινομένου στην Ελλάδα. Ένα φαινόμενο, το οποίο εξελίσσεται ως σήμερα, σε διαφορετικό, όμως, κοινωνικο-πολιτικό περιβάλλον, με άλλες μορφές, πρακτικές και ιδεολογικές αναφορές. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι μεγαλύτερες ένοπλες οργανώσεις, που εμφανίστηκαν στο πολιτικό πλαίσιο της δεκαετίας '70, ο ΕΛΑ και η ΕΟ17Ν, συνέχισαν την δράση τους για δύο σχεδόν δεκαετίες ακόμη, με διαφοροποιημένα, όμως, χαρακτηριστικά. Οι ειδικές πολιτικές συνθήκες, που διαμορφώθηκαν μετά την κατάρρευση του δικτατορικού καθεστώτος, ώθησαν ένα μικρό αριθμό από μέλη των αντιδικτατορικών οργανώσεων, που είχε αντισταθεί με δυναμικές πράξεις ενάντια στη Χούντα, να μη λησμονήσει ολοκληρωτικά τις βίαιες πολιτικές πρακτικές. Για το κομμάτι αυτό αλλά και ένα πλήθος υποκειμένων που «γαλουχήθηκε» και ριζοσπαστικοποιήθηκε πολιτικά στα γεγονότα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, η αμεσότητα της επαναστατικής αλλαγής φάνταζε κάθε στιγμή υπαρκτή. Το πρώτο διάστημα μετά την αποκατάσταση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, η έντονη πολιτική αστάθεια που τροφοδοτούνταν, επιπλέον, από τον έλλογο φόβο μιας νέας εκτροπής, συνέτεινε κατά κάποιο τρόπο στην επανεμφάνιση των πρακτικών πολιτικής βίας, δεδομένης της αδυναμίας για άμεση εκπλήρωση του κοινωνικού αιτήματος για «αποχουντοποίηση» και των καθυστερήσεων σε ζητήματα εκδημοκρατισμού της πολιτικής ζωής, σε συνδυασμό με την καταστολή κατά των ριζοσπαστικών κινητοποιήσεων.

Όπως έχει ήδη υποστηρηχθεί, η ριζοσπαστικοποίηση των μορφών ένοπλης δράσης προκύπτει ως ένας συνδυασμός πολλών και διαφορετικών παραγόντων, που περιλαμβάνουν την πολιτική συγκυρία, τις ιδεολογικές καταβολές της κάθε οργάνωσης, τον μεταξύ τους ανταγωνισμό, όπως επίσης την επιθυμία της καθεμιάς απ' αυτές να απευθυνθεί και να μεταδώσει αδιαμεσολάβητα μέσω της πολιτικής βίας το πολιτικό της μήνυμα πλατύτερα στην κοινωνία. Ως ένα βαθμό, η κοινωνική νομιμοποίηση μέρους των βίαιων πρακτικών - κυρίως σε θεωρητικό και όχι έμπρακτο επίπεδο - φαίνεται να έπαιξε τον ειδικό της ρόλο στην εξέλιξη του φαινομένου. Πιθανότατα ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας αντιμετώπισε με συμπάθεια τις ένοπλες ενέργειες που είχαν να κάνουν, κυρίως με την στοχοποίηση των βασανιστών και της

αμερικανικής ιμπεριαλιστικής πολιτικής στη χώρα^{233 234}. Για παράδειγμα, λίγες μέρες μετά την επίθεση κατά του αρχιβασανιστή Ε. Μάλλιου, στις 17 Δεκέμβρη του 1976, η ομάδα ΟΠΑ δημοσιεύει προκήρυξη με την οποία επικροτεί την πολιτική δολοφονία ενός εκ των αρχιβασανιστών: «Μέσα σ' αυτές της συνθήκες, η οργάνωση 17 Νοέμβρη έδρασε σαν εντολοδόχος του λαού. Το πιστόλι που εκτέλεσε τον Μαλλιο το κρατούσαν οι εκατοντάδες νεκροί της δικτατορίας, οι δεκάδες χιλιάδες βασανισμένοι, ένας ολόκληρος λαός. Γι' αυτό και σύσσωμη ήταν η αντίδραση του λαού: "Ν' αγιάσουν τα χέρια τους"»²³⁵. Με βάση τα παραπάνω, προκύπτει ένα κομβικό ερώτημα που παραμένει προς διερεύνηση και θα μπορούσε να τεθεί ως εξής: αν δεχτούμε ότι την περίοδο της Χούντας η άσκηση πολιτικής βίας ενάντια σ' ένα παράνομα εγκαθιδρυμένο καθεστώς νομιμοποιούνταν κοινωνικά μ' έναν καθολικό τρόπο, άραγε σε τι βαθμό συνέβαινε αυτό στο πλαίσιο του κοινοβουλευτικού συστήματος και των νόμιμα εκλεγμένων κυβερνήσεων της δεκαετίας του '70;

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η χρονική περίοδος, η οποία αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας, χαρακτηρίζεται από πολυεπίπεδες διαδικασίες που αφορούσαν μια ευρύτερη θεσμική «ανανέωση» σε διάφορους επιμέρους τομείς του πολιτικού συστήματος και οι οποίες δημιούργησαν καινοφανείς κοινωνικές συνθήκες στη χώρα. Ο στρατός και το Παλάτι, ως άλλοι κραταιοί πόλοι και φορείς της πολιτικής εξουσίας προδικτατορικά, έχασαν κάθε ισχύ, καθώς ο βασιλικός θεσμός καταργήθηκε, ενώ ο στρατός απώλεσε τον παρεμβατικό του ρόλο του και επέστρεψε οριστικά στους στρατώνες. Από την άλλη, κυρίαρχοι ρυθμιστές και διαχειριστές της εξουσίας άρχισαν να γίνονται τα πολιτικά κόμματα, τα οποία μεταβλήθηκαν σε μοναδικό σταθερό άξονα της κοινωνίας που ενσωμάτωσαν σταδιακά τις υπάρχουσες ταξικές αντιπαραθέσεις, διαμεσολαβώντας τις, σ' ένα αρραγές μέτωπο κοινοβουλευτικής συναίνεσης, συμπεριλαμβανομένου του ΠΑΣΟΚ και των δύο μεγάλων κομμάτων της «επίσημης» Αριστεράς²³⁶. Επιπλέον, το πολιτικό περιβάλλον της μετάβασης αποτέλεσε μια συγκυρία κατά την οποία η προδικτατορική πόλωση μεταξύ Αριστεράς και Δεξιάς είχε αρχίσει να αμβλύνεται σε σημαντικό βαθμό απ' ότι στο παρελθόν. Παράλληλα, ένα νέο πολιτικό λεξιλόγιο, άρχισε να κάνει δυναμικά την

²³³ Γιώργος Καραμπελιάς, *Ενοπλη πάλη και εναλλακτικό κίνημα*, (Αθήνα, 1986), σ. 50.

²³⁴ Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών, *Νοέμβρης 1973: Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, (Αθήνα, 1983), σ. 204.

²³⁵ Ομάδα για μια Προλεταριακή Αριστερά, «Η εκτέλεση του Μάλλιου», π. Άρδην, τχ. 37 (2 Νοεμβρίου 2011). <http://ardin-rixi.gr/archives/196401>

²³⁶ Γιώργος Καραμπελιάς, *Κράτος και κοινωνία στη μεταπολίτευση (1974-1988)*, (Αθήνα, 1989), σ. 167-179.

εμφάνιση του στα πολιτικά πράγματα της χώρας, με έμφαση σε έννοιες όπως «εκσυγχρονισμός», εκδημοκρατισμός και «αλλαγή».

Οι ένοπλες οργανώσεις αλλά και η πλειοψηφία των οργανώσεων της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, που συγκροτήθηκαν στην επίμαχη πολιτική συγκυρία φάνηκε να μην κατανοούν με διαυγή τρόπο τη νέα κοινωνικοπολιτική συνθήκη. Άμεση συνέπεια των παραπάνω ήταν να περιχαράκωνονται ιδεολογικά και να εγκλωβίζονται σε συμπαγή ερμηνευτικά σχήματα που υπάγονταν σε μια προγενέστερη ιστορική περίοδο (περίοδος εμφυλίου κι έπειτα), πράγμα που έβαζε όρια στην απήχηση που είχαν στην ευρύτερη κοινωνία²³⁷. Η αδυναμία αυτή αποτυπώνεται χαρακτηριστικότερα στο περιεχόμενο της ριζοσπαστικής ρητορικής και των βίαιων πολιτικών πρακτικών που υιοθέτησαν απέναντι στη νεοεγκαθιδρυμένη κοινοβουλευτική δημοκρατία, την ποιότητα της οποίας αντιμετώπισαν με προφανή δυσπιστία και έντονη πολεμική κριτική από την πρώτη κιόλας στιγμή. Χαρακτηριστική είναι η καταγγελτική ρητορική περί «αλλαγής Νατοϊκής φρουράς», περί «καθεστώτος καλυμμένου φασισμού με κοινοβουλευτική βιτρίνα», περί «φασισμού με ανθρώπινο πρόσωπο» που εξέφρασαν μέσω των κειμένων τους οι ένοπλες οργανώσεις με σκοπό να την απονομιμοποιήσουν κοινωνικά. Επιπρόσθετα, με τη συστηματική άσκηση ένοπλης βίας από μέρους τους, ελλόχευε ο κίνδυνος, η βίαιη αντιπαράθεση με τους φορείς της εξουσίας να αυτονομηθεί από άλλες πολιτικές αλληλουχίες και μεταβαλλόμενη σε ανεξάρτητη μεταβλητή να καταστεί αυτοσκοπός, ενώ τέλος, εκφυλισόμενη να εξελιχθεί σε μια αμιγώς μιλιταριστικού τύπου πρακτική²³⁸. Ενα ακόμη χαρακτηριστικό, στο οποίο αξίζει να γίνει αναφορά και το οποίο εξηγεί πιθανότατα την αδυναμία μετάδοσης του πολιτικού μηνύματος των ένοπλων οργανώσεων στην κοινωνία είναι η περιχαράκωση τους από την στιγμή που τα μέλη τους περνούν στην παρανομία. Υιοθετώντας πρακτικές ένοπλης αντιπαράθεσης με τον κρατικό μηχανισμό αναγκάζονται να προσαρμοστούν σε ειδικά οργανωτικά σχήματα που ορίζουν οι απαιτήσεις των σύνθετων επιχειρησιακών τους σχεδιασμών, αποκόπτοντας σταδιακά τους διαύλους επικοινωνίας με τα υπόλοιπα κομμάτια του κινήματος. Οι οργανώσεις αυτές έχοντας να επιβιώσουν, περιορισμένες με όλους τους όρους, σ' ένα εχθρικό και «ασφυκτικό» περιβάλλον (κρατική καταστολή, αντιτρομοκρατικοί νόμοι), εκ των πραγμάτων

²³⁷ Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών, *Νοέμβρης 1973: Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, (Αθήνα, 1983), σ. 201-204.

²³⁸ Γιώργος Καραμπελιάς, *Ένοπλη πάλη και εναλλακτικό κίνημα*, (Αθήνα, 1986), σ. 9, σ. 56 και σ. 63.

οφείλουν να μετασχηματίζουν τις πρακτικές, τις οργανωτικές δομές, τις μεθόδους, την τακτική αλλά και τους τρόπους που νοηματοδοτούν την πολιτική τους δράση²³⁹.

Κλείνοντας, ένα κομβικό συμπέρασμα, το οποίο εξάγεται από τα παραπάνω, είναι η πολυπλοκότητα των παραγόντων που συνθέτουν την ανάπτυξη του φαινομένου της πολιτικής βίας. Ειδικότερα, όταν αυτό ριζοσπαστικοποιείται και δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για τις ένοπλες μορφές του, τότε η κλιμάκωση του μπορεί να πάρει ποικίλες εκδοχές. Ως εκ τούτου, η αναζήτηση των βαθύτερων αιτιών που συμβάλλουν στην ανάδυση, ανάπτυξη και διαμόρφωση του φαινομένου θα πρέπει να γίνεται με τα κατάλληλα κάθε φορά αναλυτικά εργαλεία. Η θεωρία των κοινωνικών κινημάτων, όπως έχει ήδη διατυπωθεί προηγούμενα, συνεπικουρεί και προσφέρει ικανοποιητικά εννοιολογικά εργαλεία για τον σκοπό αυτό. Παρ' όλα αυτά, κρίνεται θεμιτή η επισήμανση των εύκολων απλουστεύσεων, των άκαμπτων σχηματισμών και η αποφυγή στρεβλών αναπαραστάσεων της πραγματικότητας, λόγω των όποιων κενών σε θεωρητικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Για παράδειγμα, η ανάλυση του κοινωνικού περιβάλλοντος και των πολιτικών ευκαιριών ως παράγοντες για την ανάδυση της πολιτικής βίας δεν οδηγούν πάντοτε γραμμικά προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση. Υπάρχουν μια σειρά από πρακτικές εμπειρίες, όπου η υποκειμενικότητα παίζει τον σημαντικότερο λόγο σε σχέση με τις στενές δεσμεύσεις, που υπαγορεύει η όποια πολιτική συγκυρία ή ιδεολογία για την δικαιολόγηση ενός ρεπερτορίου βίαιης δράσης. Η πολιτική βία, με άλλα λόγια, περιγράφεται ως ένα φαινόμενο με εσωτερική δυναμική, που αναδύεται στο πλαίσιο συγκρούσεων στο πεδίο του κοινωνικού, το οποίο στην ουσία (ανα)δημιουργεί και τροφοδοτεί τις ίδιες τις συνθήκες εξέλιξης του. Η έμφαση στην ανάλυση και κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας που τα ίδια τα δρώντα υποκείμενα κατασκευάζουν κρίνεται απαραίτητη. Η ερμηνεία του λόγου, η κατανόηση των πράξεων, των βιωμάτων και του τρόπου που αντιλαμβάνονται και νοηματοδοτούν την πραγματικότητα τα υποκείμενα της δράσης αποτελεί, πιθανότατα, το πιο απαιτητικό κομμάτι για τον ερευνητή.

²³⁹ Donatella della Porta, "Social Movements Studies and Political Violence", (*Center for studies in Islamism and Radicalization* [CIR], 2009), σ. 14.

Βιβλιογραφία

della Porta, Donatella. *Social Movements, Political Violence and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*, (Cambridge, 1995).

della Porta, Donatella. *Clandestine Political Violence*, (Cambridge, 2013).

della Porta, Donatella and Mario Diani. *Social Movements: An Introduction*, (Oxford, 2006).

Kassimeris, George. *Europe's Last Red Terrorists: The Revolutionary Organization 17 November*, (London, 2001).

Kiesling, John Brady. *Greek Urban Warriors: Resistance and Terrorism 1967-2014*, (Αθήνα, 2014).

McAdam, Doug, John D. McCarthy and Mayer N. Zald (eds.). *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures and Cultural Framings*, (Cambridge, 1996).

Meyer, David S., Nancy Whittier and Belinda Robnett (eds.). *Social Movements: Identity, Culture and the State*, (Oxford, 2002).

Snow, David A., Sarah A. Soule and Hanspeter Kriesi (eds.). *The Blackwell Companion to Social Movements*, (Oxford, 2004).

Tilly, Charles. *From Mobilization to Revolution*, (New York, 1978).

Αυγερίδης, Μάνος, Εφη Γαζή και Κωστής Κορνέτης (επιμ.). *Μεταπολίτευση: Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*, (Αθήνα, 2015).

Βερναρδάκης, Χριστόφορος και Γιάννης Μαυρής. *Κόμματα και Κοινωνικές Συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα. Οι προϋποθέσεις της μεταπολίτευσης*, (Αθήνα, 2012).

Βούλγαρης, Γιάννης. *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990. Σταθερή δημοκρατία σηματοδεδιμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*, (Αθήνα, 2008).

Δαρβέρης, Τάσος. *Μια ιστορία της νύχτας 1967-1974*, (Αθήνα, 2002).

Δαφέρμος, Ολύμπιος. *Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα 1972-1973*, (Αθήνα, 1992).

Καλλιβρετάκης, Λεωνίδας. *Δικτατορία και Μεταπολίτευση*, (Αθήνα, 2017).

Καραμανωλάκης, Βαγγέλης, Ηλίας Νικολακόπουλος και Τάσος Σακελλαρόπουλος (επιμ.). *Η Μεταπολίτευση '74- '75. Στιγμές μιας μετάβασης*, (Αθήνα 2016).

Καράμπελας, Γιώργος. *Το ελληνικό αντάρτικο των πόλεων 1974-1985*, (Αθήνα, 2002).

- Καραμπελιάς, Γιώργος. *Ένοπλη πάλη και εναλλακτικό κίνημα*, (Αθήνα, 1986).
- Καραμπελιάς, Γιώργος. *Κράτος και κοινωνία στη μεταπολίτευση (1974-1988)*, (Αθήνα, 1989).
- Καραμπελιάς, Γιώργος και Δημήτρης Λιβιεράτος. *Ιούλης '65. Η έκρηξη*, (Αθήνα, 2014).
- Κασιμέρης, Γιώργος. *Ακραία φαινόμενα διαρκείας. Βία και τρομοκρατία στη μεταπολίτευση*, (Αθήνα, 2015).
- Κατσαρός, Στέργιος. *Εγώ ο προβοκάτορας, ο τρομοκράτης. Η γοητεία της βίας*, (Αθήνα, 2000).
- Κουφοντίνας, Δημήτρης. *Γεννήθηκα 17 Νοέμβρη*, (Αθήνα, 2014).
- Κουφοντίνας, Δημήτρης. *13 απαντήσεις. Μια συζήτηση με τον Τάσο Παππά*, (Αθήνα, 2016).
- Κυριακόπουλος, Περικλής. *Το εργατικό πρόβλημα στην Ελλάδα τα πρώτα μεταδικτατορικά χρόνια*, (Αθήνα, 1990).
- Lenin, Vladimir. I., Rosa Louxemburg and Leon Trotsky. *Για την ατομική τρομοκρατία, τη βία και την Επανάσταση*, (Αθήνα, 2007).
- Meynaud, Jean. *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα 1946-1965*, τόμ. Α', (Αθήνα, 2002).
- Meynaud, Jean. *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα. Βασιλική εκτροπή και στρατιωτική δικτατορία*, τόμ. Β', (Αθήνα, 2002).
- Moretti, Mario. *Ερυθρές Ταξιαρχίες μια ιταλική υπόθεση. Συνέντευξη στην Κάρλα Μόσκα και τη Ροσσάνα Ροσσάντα*, (Αθήνα, 2016).
- Moroni, Primo and Ig Rote Fabrik (επιμ.). *Μιλώντας για τον ένοπλο αγώνα. Διεθνής συνάντηση για το αντάρτικο πόλεων στην Ιταλία και τη Γερμανία*, (Αθήνα, 2002).
- Μπελαντής, Δημήτρης. *Αναζητώντας τον «εσωτερικό εχθρό». Διαστάσεις της αντιτρομοκρατικής πολιτικής*, (Αθήνα, 2004).
- Μπόση, Μαίρη. *Περί του ορισμού της τρομοκρατίας*, (Αθήνα, 2000).
- Νικολακόπουλος, Ηλίας. *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, (Αθήνα, 2010).
- Ριζάς, Σωτήρης. *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, (Αθήνα, 2008).
- Σακελλαρόπουλος, Σπύρος. *Η Ελλάδα στη μεταπολίτευση. Πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1974-1988*, (Αθήνα, 2001).

Tilly, Charles. *Κοινωνικά κινήματα 1768-2004*, (Αθήνα, 2010).

Χαλαζιάς, Χρήστος. *Η ιδεολογία του Επαναστατικού Λαϊκού Αγώνα*, (Αθήνα, 2003).

Γιαννακόπουλος, Γεώργιος. *Οι οργανώσεις της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς στην Ελλάδα 1956-1981*, Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, (Αθήνα, 2002).

Συλλογικό. *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 1-11 (1975-1977), Πρώτος τόμος, (Αθήνα, 2003).

Συλλογικό. *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 12-20 (1977-1978), Δεύτερος τόμος, (Αθήνα, 2003).

Συλλογικό. *Αντιπληροφόρηση*, Τεύχη 21-26, (1978-1979), Τρίτος τόμος, (Αθήνα, 2003).

Συλλογικό. *Οι δίκες της Χούντας. Πλήρη πρακτικά*, (Αθήνα, 1976).

Συλλογικό. *Οι προκηρύξεις 1975-2002. Όλα τα κείμενα της οργάνωσης 17 Νοέμβρη*, (Αθήνα, 2002).

Συλλογικό. *Πρακτικά συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, (Αθήνα, 2016).

Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών. *Νοέμβρης 1973: Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, (Αθήνα, 1983).

Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών. *Νοέμβρης 1973: Έξι χρόνια αρκετά δεν θα γίνουν εφτά*, (Αθήνα, 1979).

Εν Πλώ. *30 χρόνια πίσω...Κίνημα χωρίς μνήμη κίνημα χωρίς προοπτική*, (Αθήνα, 2004).

Επαναστατικός Λαϊκός Αγώνας (ΕΛΑ). *Για την ανάπτυξη του ελληνικού λαϊκού και επαναστατικού κινήματος*, (Ιούνιος - Ιούλιος 1978).

Αρθρογραφία

della Porta, Donatella. "Research on Social Movements and Political Violence", *Qualitative Sociology*, 2008, 31, 221-230.

della Porta, Donatella. "Social Movements Studies and Political Violence", (*Center for studies in Islamism and Radicalization [CIR]*, 2009), 5-30.

Karyotis, Georgios. "Securitization of Greek Terrorism and Arrest of the «Revolutionary Organization November 17»", *Cooperation and Conflict*, (2007), 271-294.

Kassimeris, George. "Junta by Another Name? The 1974 *Metapolitefsi* and The Greek Extra-Parliamentary Left", *Journal of Contemporary History*, Vol. 40(4) (2005), 745-762.

Voglis, Polymeris. "The Junta came to power by the force of arms, and will only go by force of arms": Political Violence and The Voice of the Opposition to the military dictatorship in Greece, 1967-74", *Cultural and Social History*, Vol. 8 (4), 2011, 549-566.

Μακρής, Σπύρος. "Ο ρόλος του στρατού στη δημοκρατική μετάβαση/σταθεροποίηση της Νότιας Ευρώπης: Πορτογαλία, Ελλάδα και Ισπανία μέσα από τη συγκριτική προοπτική", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 100, (1999), 173-194.

Περιοδικές εκδόσεις

Αντί
Άρδην
Αρχειοτάξιο
Θέσεις
Ο Πολίτης

Διαδικτυακές πηγές

Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), Ψηφιακή Μεταπολίτευση 1974-1989. <http://metapolitefsi.com/%CE%91%CF%8> (Ανακτήθηκε 20/7/2018).

Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος - Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Εφημερίδων και Περιοδικού Τύπου. <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html> (Ανακτήθηκε 15/4/2018).

Εθνικό Τυπογραφείο. <http://www.et.gr/idos-nph/search/lawForm.html> (Ανακτήθηκε 20/7/2018).

Ιός. «Οι γιάφκες του Καραμανλή», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 29/2/2002. <http://www.iospress.gr/ios2002/ios20020929a.htm>
<http://www.iospress.gr/ios2002/ios20020929b.htm> (Ανακτήθηκαν 23/7/2018).

Ιός. «Ο "εσωτερικός εχθρός" στη Μεταπολίτευση», εφ. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 27 Ιουλίου 2014. <http://archive.efsyn.gr/?p=220480> (Ανακτήθηκε 17/8/2018).

Κωστόπουλος, Τάσος. «Το πρώτο τέλος της Μεταπολίτευσης», εφ. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 12 Μαρτίου 2016. <http://www.efsyn.gr/arthro/proto-telos-tis-metapoliteysis> (Ανακτήθηκε 14/8/2018).

Ομάδα για μια Προλεταριακή Αριστερά. «Η εκτέλεση του Μάλλιου», π. Άρδην, τχ. 37 (2 Νοεμβρίου 2011). <http://ardin-rixi.gr/archives/196401> (Ανακτήθηκε 20/8/2018).

Ρόββα, Κατερίνα. «Μετρούν 75 χρόνια οι αγώνες στο Μαντούδι», εφ. *Το Έθνος*, 30 Ιουνίου 2008. <http://www.eyploia.gr/index.php?option> (Ανακτήθηκε 15/8/2018).

Χανδρινός, Ιάσωνας. «“ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-Πολυτεχνείο”, “ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-Μελιγαλάς”: Το ΕΑΜ στην πολιτική μνήμη και συνθηματολογία», εφ. *Δρόμος της Αριστεράς*, 17 Σεπτεμβρίου 2011. <https://www.e-dromos.gr> (Ανακτήθηκε 21/8/2018).

Έγγραφο δήλωση του ΚΚΕ που κατατέθηκε προς τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, Αθήνα 2 Οκτωβρίου 1974. <https://tsak-giorgis.blogspot.com/2016/10/2-1974.html> (Ανακτήθηκε 21/7/2018).

Απολογία Χρήστου Τσιγαρίδα κατά το Εφετείο για την υπόθεση του ΕΛΑ, 21 Οκτωβρίου 2009. <http://www.eksegersi.gr/%CE%95%> (Ανακτήθηκε 5/7/2018).